

---

namn og nemne

Tidsskrift for
norsk
namnegransking

UTGJEVE AV NORSK NAMNELAG

REDAKTØRAR:

IVAR BERG

TOR ERIK JENSTAD

ÅRGANG 39 – 2022

NOVUS FORLAG – OSLO

Redaksjon:
Ivar Berg, NTNU
Tor Erik Jenstad, Universitetet i Bergen.

Bøker til melding kan sendast til:

Ivar Berg
NTNU
Institutt for språk og litteratur
7491 TRONDHEIM
ivar.berg@ntnu.no

Medlem/abonnement kostar kr 300 per år. Gå til:
<https://novus.no/products/norsk-nammelag-medlemskap> (eller kontakt forlaget).
Abonnementet gjeld til det blir sagt opp skriftleg.
Namn og nemne blir utgjeve av Norsk namnelag.

© Den enkelte forfattaren
ISSN 0800-4684

Trykk: lasertrykk.no

Innhald

Alexandra Petrulevich: Ornamnssamlingar som digital forskningsinfrastruktur: vad ska humanisten med digitalt skapade historiska namnmaterial till?	7
Trude Bukve, Ingvil Brügger Budal og Samuele Mascetti: Språkspor i byen. Formidling av språk og stad som immateriell kulturarv	33
Sofia Evemalm-Graham: A hill of angels and fairies: Sithean Mòr, Iona and the dynamics of Scottish onomastics	51
Eldar Heide: <i>Stjørdalen, Stjørna og Skjørin</i> – med nokre metodevurderingar	69
Kaisa Rautio Helander: Samisk stedsnavnarkiv i Norge. På tide å dokumentere samisk navnetradisjon for fremtidige generasjoner	89
Botolv Helleland: Stadnamnarkivet hundre år	103
Terje Larsen: Stadnamnormering i Noreg – prinsipp, aktørar, tendensar	125
Samuele Mascetti: Namn på <i>-sete</i> i Indre Sogn. Nokre morfologiske og semantiske vurderingar	135
Rikke Steenholt Olesen: Divergens og konvergens i standardisering af danske stednavne – fra 1910 til nutiden	157

Christian-Emil Ore: Språkrådets tilskuddsordning for å ta vare på lokale navn – bakgrunn for tiltaket og status etter seks år	177
Ola Svensson: Lokalsamhällets namn i centralmaktens händer. Namnhantering år 1569 och år 1700 från Flackarps horisont	193
Ellen Hellebostad Toft: <i>Vegen til stadnamnet</i> – eit e-læringskurs om stadnamnlova og stadnamnarbeid i kommunane	225
Medarbeidarar i årgang 39	235

Ny redaksjon i *Namn og nemne*

Frå og med nummer 39 er Ivar Berg og Tor Erik Jenstad redaktørar.

Ivar Berg er professor i nordisk språkvitskap ved Institutt for språk og litteratur ved NTNU. Frå 2017 er han stadnamnkonsulent og frå 2018 med i Språkrådets fagråd for stadnamn.

Tor Erik Jenstad (dr.art.) er leksikograf og arbeider på prosjektet Norsk Ordbok A–H ved Universitetet i Bergen. Han har tidlegare vore namnekonsulent og sekretær for stadnamntenesta.

Vi vonar at vi kan vidareføre *Namn og nemne* som ein allsidig vitskapleg publikasjonskanal for norsk namneforskning. Lesarane vil neppe merke dei heilt store omveltingane, sjølv om vi kanskje vil gjera nokre mindre endringar i oppsettet av bladet.

Heile dette nummeret byggjer på konferansen «Stadnamn – språk, historie og landskap. Namnevitskapen i går, i dag, i morgon», som vart halde i Bergen 27.–28. oktober 2021 i høve 100-årsjubileet for Norsk stadnamnarkiv. Arrangør var Universitetet i Bergen ved Språksamlingane. Frå arrangøren har Peder Gammeltoft og Gunnstein Akselberg vore med i redaksjonen for dette nummeret. Alexandra Petrulevich heldt eit plenarføredrag ved konferansen, medan dei andre bidraga er omarbeidde ordinære innlegg.

Vi takkar alle som har sendt inn sine føredrag. Takk også til alle som velvillig har delteke i fagfellevurderinga.

Trondheim, november 2022

Ivar Berg
Tor Erik Jenstad

Ortnamnssamlingar som digital forskningsinfrastruktur: vad ska humanisten med digitalt skapade historiska namnmaterial till?¹

Alexandra Petrulevich

The article examines place-name archives and broader place-name collections of various kinds as research infrastructures in the digital age. The main goal is to showcase the opportunities digitization offers to create born-digital data and metadata that open up new research questions and possibilities to conduct interdisciplinary humanistic research based on name materials. At the same time, the article does not turn a blind eye to the problems inherent in the digitization of cultural heritage. Embarking on the ongoing discussions on information and knowledge organisation in digital humanities, the article demonstrates the simplifications name materials usually undergo in research infrastructures because of the currently prevalent digital gazetteer model firmly rooted in the traditional database mindset. It is concluded that the dialogue between the analogue, the physical, and the digital is needed to reform current digitization “musts” and create digital spatial research infrastructures that can function as future interdisciplinary hubs for name-based research.

1 Introduktion

Namnarkiv har historiskt fungerat som den nordiska namnforskningens

---

1 Arbetet med föreliggande artikel genomfördes i anslutning till projektet Fornnordisk omvärldsuppfattning: En kartering och analys av utländska ortnamn i svenska och danska texter från medeltiden som finansierades av stiftelsen Riksbankens jubileumsfond (2017–2021; IN16-0093:1). Artikeln är vidare en omarbetad version av det plenarföredrag som författaren höll vid jubileumskonferensen Norsk stadnamnarkiv i 100 år i Bergen 27 oktober 2021.

grundläggande infrastruktur. Ortnamnsarkivens framväxt i början av 1900-talet möjliggjorde namnforskningen som forskningsgren och var central för fältets starka utveckling under förra seklet. Det bekanta filosofiska dilemmat om hönan och ägget blir alltså aktuellt även i det här fallet då det knappast har varit möjligt att dra en gräns mellan namnforskningens arkiv- och forskningsverksamhet (jfr t.ex. Strandberg 2020 s. 6–8, 10–11). I Sverige förstärktes dessa förhållanden genom inrättandet av en specialprofessur i nordisk ortnamnsforskning (1930–2019)² vars innehavare under drygt trettio år dessutom ledde det svenska ortnamnsarkivet (1930–1963). De principer kring materialinsamling, sortering, fysisk organisering etc. som präglat ortnamnssamlingarna i Norden tjänade som förebild när arkiven så småningom berikades med personnamnsmaterial. Ortnamnsarkiven omvandlades således till namnarkiv samtidigt som ämnets ursprungliga kärna, etymologiska ortnamnsstudier, förstärktes med historiska personnamnsundersökningar. Vetenskapshistoriskt har namnarkiven varit ännu mer outhärliga för och oskiljaktiga från den akademiska forskningen om namn, eftersom arkivens materialurval och struktur, men även sätten att hantera och framställa namndata, både möjliggjorde och begränsade namnforskningen som vetenskaplig disciplin samt formade dess problemformuleringar och i viss utsträckning även föreställningar om rimliga lösningar. Stark anknytning till arkivmaterial har under nästan ett århundrade dessutom varit avgörande för namnforskarnas fackidentitet.

Idag ser det onomastiska forskningslandskapet annorlunda ut. Inom myndighetssfären där anställda grundforskare om namn samt utreder namnrelaterade ärenden är arkiven visserligen fortsatt relevanta. Den akademiska namnforskningen vandrar däremot i språkvetenskapens fotspår mot ökad bredd och nya tvärvetenskapliga konstellationer. På högskolor och universitet bedrivs forskning om namn av specialister med olika akademiska hemvister: språkvetenskap, litteraturvetenskap, filologi, arkeologi, etnologi, geografi, sociologi, historia, juridik etc., som inte nödvändigtvis ser sig själva som i första hand namnforskare. Dessutom har

---

2 Professuren har haft flera benämningar under åren 1930–2019: nordisk ortnamnsforskning, nordiska språk, särskilt ortnamnsforskning, nordiska språk, särskilt namnforskning samt nordiska språk med inriktning mot namnforskning.

intresset för ”icke-prototypiska” material³ som inte kan beforskas med hjälp av arkivsökningar ökat explosionsartat. Andra infrastrukturer har blivit mer relevanta, t.ex. statistikmyndigheternas uppgifter eller skrift- och talspråkskorpora. I gränsernas upplösning finns en emanciperande kraft och en enorm innovationspotential, men det finns också inneboende identitetsproblem – vad är namnforskning och vilka är namnforskare idag? Namnarkivens fortsatta betydelse för akademisk forskning om namn kan ifrågasättas, vilket också har skett på flera håll i Norden. I Norge blev exempelvis namn- och mer generellt språksamlingarnas vara eller icke-vara i universitetsmiljö en het debattfråga innan dessa till slut flyttades från Universitetet i Oslo till Universitetsbiblioteket i Bergen 2016 (jfr t.ex. Grov & Berg-Olsen 2015; Helleland 2022). I den samhälls- lliga digitaliseringsvåg som omskapat allt i sin väg har arkiven sedan 1990-talet försökt hitta ny relevans och nå bredare publik med hjälp av digitala tjänster. Den här utvecklingen tilltar alltmer, vilket inte minst den nya resursen Norske stedsnavn/Norske stadnamn är ett färskt bevis på. Men vad innebär digitalisering av arkivmaterial? Blir materialet automatiskt mer tillgängligt och tilltalande för fler användargrupper?

Att dryfta infrastrukturfrågor inom humanvetenskaperna i den digitala tidsåldern är en angelägen syssla eftersom infrastrukturutbudet kommer att avgöra vilka typer av humanistisk tvärvetenskaplig forskning om namn som kommer att kunna bedrivas i framtiden. Syftet med artikeln är att ge en översikt över förutsättningar och villkor för digitaliseringen av analoga ortnamnssamlingar samt skärskåda samspelet – eller det dialogiska utbytet – mellan det analoga och det digitala i digitaliseringsprocessen, med fokus på de innovationer som det digitala kan föra med sig. Artikeln erbjuder en fördjupning om unika aspekter hos digitaliserat namnmaterial som saknar motsvarighet i den analoga världen, så kallade digitalt tillskapade namndata och metadata, och deras roll för namnforskningens ut-

---

3 Härmed avses namnmaterial som inte brukar ingå i namnarkiven, i första hand så kallade övriga namn, men även vissa ortnamns- och personnamnstyper såsom inofficiella urbana namn eller moderna binamn. Kategorin övriga namn, dit kommersiella namn hör, har stadigt ökat i popularitet som studieobjekt, inte minst i undervisnings- sammanhang. Den grundläggande traditionella tredelningen av namn i ortnamn, personnamn och övriga namn kommer säkerligen att behöva nyanseras i framtiden om målet med klassificeringen är att åskådliggöra namntyper med högst relevans för forskning och utbildning.

veckling framåt. Till grund för artikelns empiriska del ligger flera tidigare studier om Norse World, en nyutvecklad spatial forskningsinfrastruktur, utförda i anslutning till projektet Fornnordisk omvärldsuppfattning (Petrulevich 2020; 2021; 2022a; 2022b) som här presenteras på svenska för en nordisk publik. Inramningen av fallstudierna som bygger på kritisk diskussion av kunskapsproduktion, -organisation och -framställning inom kulturarvssektorn i digitaliseringens fotspår är däremot ny (jfr Golub, Kamal & Vekselius 2021). Massdigitaliseringen har fört med sig en enorm förenkling av komplexa humanistiska data, där ”databastänket” är bara ett av många exempel på teknologiska begränsningar som majoriteten av humanistiska projekt inom digital humaniora lyder under (jfr Oldman 2021: 135–143). Resultaten ger oftast en missvisande bild av materialens relationella aspekter som är helt avgörande för att kunna situera, förstå och utforska data i deras sammanhang med allt vad det innebär för forskningsprocessen och dess skiftande fokus samt frågeställningarnas utveckling över tid. Jag kommer inte lägga fram några banbrytande idéer om digitala forskningsinfrastrukturer bortom den tabellariska databasen, men jag kommer att nyansera bilden av de modeller och de verktyg som redan finns tillgängliga för att utforska namnvariation. Det är också min förhoppning att artikeln kommer att tydliggöra det analoga, fysiska arkivets fortsatta relevans som faktiskt ligger dold i det digitalas tillkortakommanden; namnarkiven kommer att fortsatt vara oumbärliga för namnforskningen, eftersom deras digitala dubbelgångare saknar kapacitet för att rymma alla de myriader av relationer som än så länge enbart kan begripliggöras och avkodas av en mänsklig hjärna i en fysisk arkivmiljö.

2 Arkiv som tankestruktur

Vi börjar spännande nog på en lektion i astrofysik 2017. Studenter har satt igång med en uppgift; lärarens instruktioner är tydliga, men något går ändå snett. Alla studenter får samma felmeddelande, 404 Not Found ’hit-tar inte filen’. ”Lätt att fixa”, tänker läraren och ställer en fråga: ”Var ligger din fil? På skrivbordet? I mappen Dokument? Eller Hämtade filer?” ”Vad pratar du om?” frågar studenterna. Det är inte bara det att de inte vet var filen ligger. De förstår inte frågan.

Så inleds en artikel med rubriken File not found i techtidskriften *The Verge* från 2021 (Chin 2021). Den så kallade generation Z, dvs personer som växt upp efter millennieskiftet, verkar ha svårt att förstå att datorfiler

är fysiska enheter som befinner sig på specifika platser i en hierarkisk katalogstruktur. Den äldre generationen är rätt samstämmig i att använda samma metafor för att beskriva sin intuitiva uppfattning om vad en katalogstruktur i en dator är. Den jämförs oftast med ett arkivskåp med massvis med lådor. Om man går fram till skåpet och drar ut en låda finns det ytterligare skåp med ännu fler lådor i den. Den här metaforen fungerar inte längre; mentala modeller har förändrats.

Molntjänster och sökfunktioner, inte minst Google, har ritat om den mentala bilden för hur så kallade digitala infödingar conceptualiserar, dvs. förstår och gör begriplig, kunskapen om det fysiska i det digitala. Det finns också gott om operativsystem som döljer katalogstrukturer och hänvisar användaren till sökfunktionen istället. Generation Z har bytt ut arkivskåpet, en kapslad hierarki av kataloger och mappar, mot en säck eller en tvättkorg, en väldigt stor sådan, där allt – alla filer man någonsin skapat eller sparat – finns huller om buller. Saavik Ford, professor i astronomi, beskriver det så här: ”De har en tvättkorg fylld med tvätt och de har en robot som på begäran går och hämtar det klädesplagg de är i behov av” (min översättning, citerat efter Chin 2021).

Hur förenar vi de olika generationernas så olika mentala bilder? Eller snarare, hur bygger vi broar mellan dem? Det mest angelägna är att förtydliga och åskådliggöra att det digitala också bottnar i en fysisk verklighet. Denna fysiska verklighet kan representeras av datorns kretskort, molntjänstens server eller, som i fallet med en digital resurs som tillhandahåller historiska namnmateriäl, arkivkorten i ett fysiskt arkiv. Samtidigt föreligger det knappast några ett-till-ett-förhållanden mellan det fysiska och det digitala. Att digitalisera ortnamnssamlingar är en mycket komplex process eller snarare ett knippe av flera parallella processer. Det går inte att ”bara” överföra något i princip oförändrat från ett format till ett annat. Digitalisering innebär oftast omdefiniering, omstrukturering, förenkling, men även nyansering eller berikning i enlighet med nya förutsättningar. Att digitalisera betyder alltså att skapa något nytt, en ny infrastruktur, en ny mental bild och en ny datamodell eller snarare nya datamodeller.

3 Ortnamn, ortnamnssamlingar och registermodellen

Nordiska namnarkiv och namnsamlingar är tvärvetenskapliga forskningsinfrastrukturer med mycket gamla anor. Arkivboomen drabbade som bekant Norden i början på 1900-talet. Till exempel grundades det norska

ortnamnsarkivet 1921 och dess svenska motsvarighet, Ortnamnsarkivet i Uppsala, som i dagsläget ligger under Institutet för språk och folkminnen, 1928. Historiskt sett har arkiven i fråga haft liknande principer för hur informationen bäst ska struktureras och presenteras. De är exempelvis indelade i ett antal olika register: topografiska registret, naturnamnsregistret, etymologiregistret, samlingar av samiska och finska namn etc. med flera olika underavdelningar (t.ex. Nilsson & Rostvik 1983). Det topografiska registret i Uppsala delas vidare in i äldre namnformer och uppteckningar, vilka i sin tur är uppdelade i bebyggelsenamn och naturnamn. Ytterligare en gemensam nämnare för det nordiska arkivundret är geografisk sortering: för Sveriges del efter län, härad och socknar enligt den indelning som gällde fram till 1951. Uppgifter om namn finns på arkivkort som naturligtvis förvaras i lådor i arkivskåp och som är sorterade på ett bestämt sätt inom varje underavdelning. I och med att det är rätt mycket information som måste få plats på en liten yta innehåller korten många specialiserade förkortningar (jfr Karlsson, Neumüller & Pihl 2023). Inlärningskurvan blir alltså brant för en utomstående icke-specialist som ska förstå hur arkivet är beskaffat samt, viktigast av allt, var någonstans man hittar det man söker. Arkiven har inte skapats för gemene man att gå och botanisera runt i, utan för utbildade specialister, namnforskare, oftast tillika arkivarier, med en bestämd grundforskningsuppgift: att tolka namn och ge ut namnpublicationer. Det är alltså dessa publikationer, nordiska ortnamns- och personnamnsserier, som riktar sig till forskarkollegor från andra fält, studenter och allmänheten.

Så här hundra år senare kan man konstatera att det finns flera problem med det här upplägget. Det viktigaste är att det är omöjligt att få med all information om alla namn som det går att hitta i ett arkiv i en papperspublicering, detta av en mängd olika anledningar. Informationen måste trots allt gallras utifrån bestämda principer; och det går faktiskt mode även i namnpublicationer som under åren anpassats efter olika målgrupper. Dessutom hinner man helt enkelt inte publicera i den takt som skulle krävas för att snabbt få ut materialet. Lösningen för att nå ut med samlingarna på ett effektivt sätt heter digitalisering. De tidiga resultaten av namnarkivens digitaliseringsinsatser, från 1990-talet, replikerar i stort sett det fysiska arkivet och dess ”arkivskåpsstruktur” (t.ex. Ortnamnsregistret 1). Första upplagan av det svenska ortnamnsregistret är ett bra exempel på det: vi känner igen den geografiska sorteringen, de olika underavdel-

Figur 1. Ortnamnsregistrets användargränssnitt.

Uppsala biskopsdöme
 i lagwanda herade och i
 uppsala biscoopsdöme 1472
 19/12 Uppsala Rkp or.

Figur 2. Exempel på ett skannat arkivkort i första upplagan av det svenska digitala ortnamnsregistret.

ningarna samt själva arkivkortet, i det här fallet i skannat format, se figur 1 och figur 2 (Ortnamnsregistret 1; jfr Karlsson, Neumüller & Pihl 2023).

Ett sådant register gör visserligen samlingarna mer tillgängliga men det kräver trots allt att man vet ganska mycket om arkivet, de olika fysiska registren, underavdelningarna, arkivkortens sortering och förkortningar och så vidare. Att vidareutveckla en sådan digital tjänst blir ingen lätt upp-gift, eftersom man lätt blir låst inom en föråldrad databasstruktur. Vill man ha andra spelregler och funktioner måste man göra om från grunden

och därmed skapa nytt (jfr Karlsson, Neumüller & Pihl 2023; Oldman 2021: 138–148).

Det svenska ortnamnsregistret har mycket riktigt återskapats i en ny form, med en ny struktur och med helt andra förutsättningar (Ortnamnsregistret 2; Karlsson, Neumüller & Pihl 2023). ”Arkivskåpet” har ersatts av en ”tvättkorg” med en sökfunktion. Arbetet pågår fortfarande och det finns flera problemområden som anställda på Institutet för språk och folkminnen brottas med. Men det finns naturligtvis också möjligheter: ny struktur eller ny datamodell kan innebära ny information, dvs. digitalt skapade namndata och metadata som inte har någon fysisk förlaga. Pånyttfödelsen av det svenska ortnamnsregistret innebär också en möjlighet att rätta till misstag och felkategoriseringar, t.ex. vad gäller språkkategorisering av ortnamn där många ursprungligen samiska och finska namn kategoriserats som svenska.

Men vad händer när man lämnar den trygga namnmiljön och ger sig ut i världen med sin sprillans nya ”ortnamnstvättkorg”? Då kommer man till en värld av spatiala data och modeller som inte skapats av namnforskare. I den världen råder istället regler och överenskommelser som till exempel Internationella standardiseringsorganisationen (ISO) och Open Geospatial Consortium kommit fram till (jfr Petrulevich 2023). Den viktigaste av dessa som man än så länge måste förhålla sig till är den digitala registermodellen (eng. *digital gazetteer model*). Enligt den återges geografiska lokaliteter som platser, dvs. koordinater och typer – punkter, linjer eller polygoner – försedda med ortnamnsattribut. I idealfallet motsvaras alltså *en* plats av *en* uppsättning koordinater och *en* typ, och så *ett* namn. Registermodellen går alltså på tvären mot ortnamnssamlingarnas grundläggande förutsättningar och logik där variation och relationer, inte minst etymologiska sådana, har utgjort utgångspunkten och/eller grundforskningens förväntade slutresultat. Inom namnarkivets ramar kan namnen ses som processer eller narrativ, alltså som uttryck för historiskt, socialt och situationellt betingade förhandlingar om vilket språkligt uttryck eller vilken namnform som används av en individ just där och då. Istället blir den geografiska lokaliteten i en standardiserad värld avgörande, medan namnet förvandlas till en etikett, stabil över både tid och rum.

Liknande utmaningar står man inför om man driver mindre forskningsprojekt med infrastrukturinriktning som syftar till att tillhandahålla historiska spatiala material inklusive ortnamn till en bred tvärvetenskaplig

användarkrets. Målgruppsanpassningen, tekniska möjligheter och begränsningar samt ekonomiska resurser styr de val och prioriteringar projektgrupper gör vad gäller målen med infrastrukturen och metoder för insamling, bearbetning, förvaring, presentation och visualisering av data (Petrulevich & Skovgaard Boeck 2023a). De allra flesta av dagens spatiala forskningsinfrastrukturer inom humaniora lutar sig allttjämt mot registermodellen (jfr Petrulevich 2023). Den har under lång tid varit och är i princip allena rådande, inte minst när man designar kartbaserade namndatabaser som till exempel den finländska Nimisampo eller de namnresurser som de olika nordiska kartmyndigheterna – Kartverket i Norge, Geodatastyrelsen i Danmark och Lantmäteriet i Sverige etc. – tagit fram. Den starka utveckling mot länkade öppna data (eng. *Linked Open Data*) inom den infrastrukturella sektorn har i praktiken inte fört med sig någon som helst förändring på den fronten: det är databastänket som styr förmedling av humanistiska material, inte humanistens frågeställningar eller ens humanistens sätt att närma sig data. Som Dominic Oldman (2021: 143) uttrycker det: ”The same data, data standards and vocabularies are preserved, but in new magical re-packaging based either on the traditional database and/or its worldview, which is transferred into the next new technology, like Linked Data.”

4 Att digitalisera spatiala referenser: Norse World och digitalt tillskapade data

Norse World är en infrastrukturell resurs som digitaliserar och tillhandahåller så kallade utländska spatiala referenser ur svensk och dansk, dvs. östnordisk, medeltida litteratur (Petrulevich, Backman & Adams 2017; Petrulevich & Skovgaard Boeck 2023b). Infrastrukturen består av fyra komponenter: en relationell databas, ett admingränssnitt, ett interaktivt användargränssnitt samt ett REST-API. Spatiala referenser är ett paraplybegrepp som åsyftar ortnamn, folkslagsbeteckningar, språkbeteckningar, binamn och andra lägesbundna uppgifter som kan knytas till en bestämd geografisk lokalitet. Dessa uppgifter excerperas ur östnordiska icke-bibliska litterära texter på handskriftsnivån. Beläggen på spatiala referenser utgör alltså resursens minsta byggstenar som övriga data och metadata är kopplade till. Infrastrukturens interaktiva plattform möjliggör olika typer av sökningar i materialet utifrån ett allmänt sökfält för fritextsökningar och femton olika specialfilter. Externa användare kan des-

sutom få en överblick över sökresultaten via resursens Leaflet-baserade visualiseringsfunktion samt ladda ned sina sökresultat i csv-format. Norse World har byggts för en tvärvetenskaplig humanistisk användargrupp som intresserar sig för på vilka sätt omvärldsuppfattningar och spatialitet kommer till uttryck i en medeltida litterär korpus. Arbetet med resursen fortgår fortfarande; i skrivande stund finns över 6 600 belägg i databasen.

Jag vill gärna uppmärksamma läsaren på att resursen inte enbart samlar in namndata. Detta är ett exempel på de många prioriteringar som kan styra utformningen av liknande spatiala forskningsinfrastrukturer. Den spatio-temporal inramningen av en text utgör ett grundläggande kännetecken för vilken eller vilka genrer texten kan tänkas tillhöra (jfr Petrulovich 2021 med referenser). De data som en sådan spatial analys då framför allt bygger på är ortnamn. Att excerpera ortnamn ur omfattande textmassa – gärna via automatiserad geoparsning – har länge varit ett gängse tillvägagångssätt i projekt med inriktningen mot litterär kartografi samt spatial och/eller digital humaniora, t.ex. Litteraturkartan.se (jfr Petrulovich 2023a med referenser).

Det är dock viktigt att poängtera att ortnamn inte är de enda bärarna av spatial information i en medeltida text eller handskrift (jfr Petrulovich 2021). Ortnamn i sig är inte tillräckliga för att genomföra en fulländad kvalitativ analys av spatiala konstruktioner och egenskaper i en text, handskrift eller flera texter eller handskrifter som hör till samma eller olika genrer. Fornsvenska och forndanska texter har flera spatiala lager där ortnamn enbart utgör ett; än så länge krävs manuell processning av materialet för att avtäckta dessa och servera externa användare mångfacetterade, i huvudsak kompletta datauppsättningar att tolka och analysera. Redan vid en yttlig explorativ analys kan man exempelvis notera att olika typer av texter utnyttjar olika språkliga resurser för att förmedla spatial information. Folkslagsbeteckningar utgör den dominerande typen av spatiala referenser i två av tre medeltida krönikor, medan ortnamn används i upp till 80 % av alla relevanta belägg i uppbyggliga texter i Norse Worlds fornsvenska material. Valet att inkludera folkslagsbeteckningar och andra typer av lägesbundna data är alltså ett högst medvetet sätt att bredda resursens användningsområden samt att locka till sig tvärvetenskaplig, i det här fallet litteraturvetenskaplig, publik.

Det finns ytterligare ett prioriteringsområde som gör resursen unik om man jämför den med andra register och interaktiva plattformar med lik-

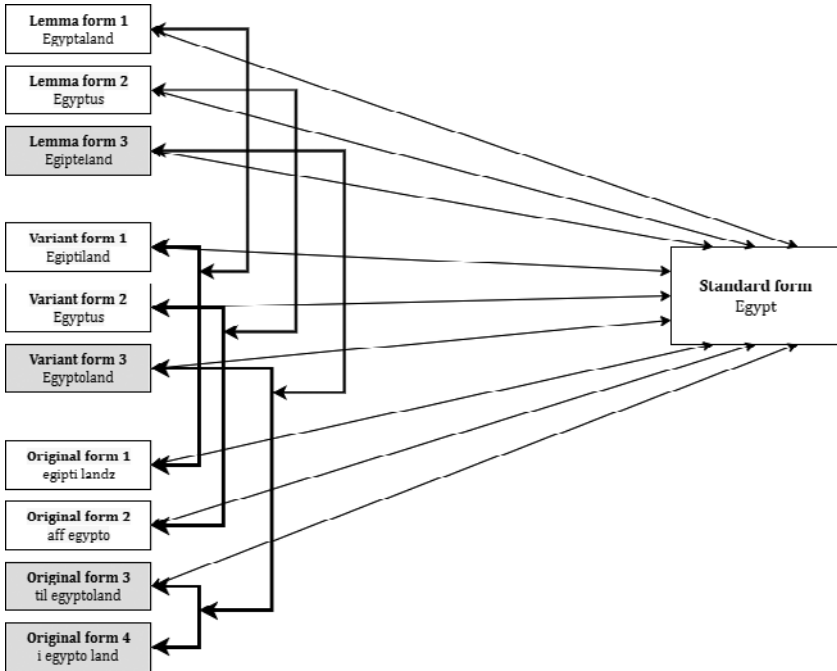

nande inriktning såsom Pleiades Gazetteer of the Ancient World, Pelagios, World Historical Gazetteer och framför allt ett – sett till syften och materialet – nästintill systerprojekt till Norse World, The Icelandic Saga Map (för en mer ingående diskussion se Petrulevich 2023a med referenser). Samtliga dessa projekt, inklusive Norse World, använder sig av den gängse registermodellen som definierar geografiska lokaliteter via koordinater, typer och namnattribut utan att ta hänsyn till ortnamnsvariation. Genom att exkludera namnvarianter förhindrar modellen nyanserade studier av namntradering. Dessutom riskerar exkluderingen av variationen att undergräva undersökningar om spacialitet i medeltida texter och handskrifter, eftersom dessa i så fall skulle bygga på idealiserade fall där namn och namnformer från det bästa textvittnet ersätter alla andra varianter.

Av denna anledning har det varit Norse Worlds främsta ambition att vidareutveckla namnkomponenten i registermodellen, dvs. ta till vara och operationalisera ortnamnsvariation. Vi har valt att bejaka variation av olika typer, inter-, intra- eller tvärtextuell, dvs. variation inom en och samma handskrift eller text eller i olika handskrifter och texter, eftersom helhetsgreppet om variationen är en förutsättning för språkbruksstudier i allmänhet samt för mer nischade resonemang om relationer mellan olika textvittnen av samma verk eller olika verk, texternas genretillhörighet eller språkvariation och förändring. Eftersom Norse World även är avsedd att främja tvärvetenskaplig forskning om medeltida omvärldsuppfattningar kan dess data utgöra ett första möte med primärt källmaterial för forskare som inte är skolade inom vare sig namnforskning, filologi eller textkritik. Det är enligt mig nödvändigt att skaffa sig en uppfattning om och kritiskt förhålla sig till empirin som bottnar i variation samt till de sätt namndata bearbetats, förenklats eller berikats vid digitalisering oavsett upplägget och syftet med en tvärvetenskaplig studie.

4.1 Namndatamodellen och digitalt skapade namndata

För att tillfredsställa de här olika behoven har Norse World tagit fram en namndatamodell som alltså skiljer sig från det gängse sättet att anpassa namndata till registermodellen i andra liknande resurser (Petrulevich 2023a; se även Petrulevich, Backman & Adams 2017; Petrulevich 2020). Modellen har tre olika manifestationsnivåer bestående av belägg (eng. *original form*), varianter (eng. *variant form*) och namn(lemman) (eng. *lemma form*), se figur 3 (för fördjupad diskussion se Petrulevich 2020).

Figur 3. Norse Worlds namndatamodell. Fornsvenska exempel är icke-markerade, forndanska exempel är markerade med grå fyllning. Olika tjocklek på linjer representerar kopplingar mellan de olika formtyperna. Tjocka linjer markerar relationer mellan belägg och varianter, mellan-tjocka mellan varianter och lemmaformer, och tunna linjer mellan lemmaformer (och därmed även varianterna och beläggen) och standardformer (efter Petrulevich 2023a).

Manifestationsnivåerna är sedan kopplade till spatiala data, alltså informationen om koordinater och typ av lokalitet, via den så kallade standardformen (eng. *standard form*), dvs. de gängse engelskspråkiga namnen på lokaliteterna.

Förekomsterna av spatiala referenser, t.ex. ortnamnsbeläggen, återges diplomatariskt med upplösta förkortningar i deras eventuella textuella kontext, till exempel fsv. *aff egypto* och *til egyptum*, fda. *i egypto land* och *innen egypte landh*. Med andra ord är denna manifestationsnivå det närmaste användaren kommer till hur spatiala referenser faktiskt framträ-

der i projektets primära källor. Beläggen utgör grunden för hela modellbygget. Dessa genomgår tvåstegsnormalisering som resulterar i namnvarianter och namnlemman. Varianterna bygger på ett eller flera belägg ur ett eller flera textvittnen och kan användas för att få en uppfattning om ortografisk variation i materialet. Normaliseringen begränsas i det här fallet till sammanskrivning av namnleder och andra mindre ingrepp. Slutligen definieras namnlemman som normaliserade former som utgår från variantformerna och beläggen samt i vissa fall även från namnbelägg från hjälpkällor, exempelvis handskriftsmaterial på andra språk som projektet inte primärt undersöker. Enligt projektets huvudprincip ger varje ny namnbildning ett nytt lemma. Även omtolkningar av namn och namnelement som leder till nya namnbildningar matas in som separata lemmaformer.

Det är möjligt att betrakta samma modell från en annan utsiktspunkt om man utgår från databehandlingsprocessen, alltså vad man faktiskt gör när man applicerar modellen på verkligheten samt vad det innebär avseende informationsförlust och informationstillförsel eller -skapande. När man ger ut en text som återfinns i en eller fler handskrifter är man tvungen att göra vissa kompromisser – om nu en faksimilutgåva valts bort. Kompromisserna i fråga är oundvikliga eftersom man byter mediet för att förmedla informationen med allt vad det innebär i form av förutsättningar, förväntningar, normer etc. Sådana omvandlingsprocesser leder naturligt nog till både informationsförlust och -tillförsel. Det vanligaste sättet att ge ut en text i den östnordiska traditionen är att ge ut det så kallade bästa textvittnet och samla de viktigaste avvikande varianterna i en variantapparat (se Petrulevich 2022 för diskussion och referenser). Jämför man resultatet med någon av förlagorna blir det uppenbart att handskriftens materiella aspekter, kodikologisk och paleografisk information etc. går förlorade. Som compensation får man istället tillgång till mängder ny information som dels har med det nya mediet att göra, t.ex. sidnumreringen i utgåvan, dels med valda editionsprinciper, t.ex. variantapparaten.

På liknande sätt innebär överföring av spatiala referenser från textutgåvan till ett digitalt medium att man både förlorar och skapar information. Avståndet är till synes ännu längre från den ursprungliga källan – och det får bli så tills vi har ackumulerat tillräckligt med elektroniska faksimil- och andra typer av utgåvor som går att länka till – men det som tillförs, *born digital* eller digitalt skapade data i form av variant- och lem-

maformer, men även relationer mellan dessa former samt mellan ”byggs-tenarna”, beläggen, och mängder av olika metadata om texter, primära källor och lokaliteter, är ovärderligt för den tvärvetenskapliga forskning som kan bedrivas på materialet. Varken varianterna, lemmaformerna eller för den delen relationerna finns i handskriften eller pappersutgåvan; de utgör digitalt skapade namndata och metadata som alltså saknar förlaga i textvärldens fysiska verklighet. Dessa tillkommer genom en omfattande forskningsinsats av projektgruppen. Det är projektgruppen som har tagit fram databasstrukturen, läst källtexten och sekundär litteratur, gått genom handskriften i digitalt faksimil vid tveksamma fall, identifierat beläggens referenter, normaliserat varianter och lemman samt matat in data och relevanta metadata. I många fall blir tillvägagångssättet oproblematiskt och genomskinligt. Vid bearbetning av vissa belegg kan exempelvis normaliseringen kräva ett mer omfattande arbete med att spåra relevant forskning om namnen som man sedan sammanfattar i en anteckning på beläggnivån med hänvisningar till sekundär litteratur. Det är alltså en omfattande forskningsinsats – många arbetstimmar – som läggs på att ta fram digitalt skapade data och metadata. Nedanför följer exempel på några användningsområden för de här datatyperna.

4.1 Ortnamnsvariation och textkritik

Det är sällan som filologiska handböcker inkluderar kapitel om namn och namnvariation samt deras betydelse för editionsfilologi eller textkritikens andra tillämpningsområden (se Petrulevich 2023). Tittar man istället på forskningslitteraturen som berör textkritiska aspekter av källmaterialet finns det gott om exempel på att filologiska argument använder namnmaterial som komplement till annan bevisföring eller helt och håller bygger på namnmaterial (Hjorth 1965: 153–54; McDonald Werronen 2016, kap. 1, 48–51; Pålsson 2017: 208, 212). Två grundläggande aspekter av namnbruk är av vikt i det här sammanhanget, dels huruvida namn förekommer i eller exkluderas från ett textvittne, dels valet av namnvarianter eller namnlemman för att beteckna en specifik lokalitet. Enligt ett principiellt antagande som ligger till grund för analysen av namnvariation inom textkritiken finns det en direkt koppling mellan valet av namnformer och trädningen av verk eller textvittnen. Enligt Sheryl McDonald Werronen (2016: 31, 48–51) kan en preliminär analys av namnbruket i en given kor-

pus fungera som ett diagnostiskt verktyg för att få en översikt över trade- ringen av ett verk och potentiella grupperingar av textvittnen.

Ornamsvarianten *Frankariki* i London, The British Library, Add. 4860 fol. får en längre diskussion i McDonald Werronens grundliga undersökning om den fornisländska *Nítíða saga*. Det är formen som verkar ovanlig, i alla fall i sagans kontext, eftersom andra textvittnen använder sig av den mer frekventa formen *Frakkland* för att referera till Frankrike. Enligt författarens hypotes är det rimligt att analysera *Frankariki* som en ovanlig isländsk omtolkning eller anpassning av det latinska *Francia*. Ornamsformen *Frankariki* blir i detta fall ett viktigt bevis som avslöjar antingen “gamla medeltida rötter” av den här specifika sagaredaktionen eller ”en medveten önskan om att arkaisera texten” (McDonald Werronen 2016: 53, min översättning). I det här fallet och i andra liknande fall blir översikter av namnvarianter som humanistiska forskningsinfrastrukturer tillhandahåller mycket värdefulla.

Ordboken över det norröna prosaspråket (ONP; jfr Metzenthin 1941: 28) listar åtta belägg av det fornisländska *Frankariki* excerperade från sju isländska källor, men varken ordboken eller för den delen The Icelandic Saga Map erbjuder en datastruktur som ger en direkt åtkomst åt samtliga lemman som åsyftar Frankrike och hur frekventa dessa är i den västnordiska korpusen. I det östnordiska materialet, *Frankarike* på fornsvenska och *Frankerike* på forndanska är de vanligaste lemmaformerna kopplade till lokaliteten Frankrike.⁴ Med utgångspunkt i de här uppgifterna skulle jag istället föreslå att analysera *Frankariki* som en inhemsk konstruktion innehållande folkslagsbeteckningen *frank* i genitiv pluralis i bestämmningsleden, jfr *frakki* ‘frank’, alltså utan assimilationen av nasalen i *-nk*-klustret när rotmorfemet används som bestämmningsled. Det finns gott om namnbildningsparalleller till den här typen av konstruktion för att beteckna länder, t.ex. *Egyptarike*, *Romararike*, *Iudhaland*, *Vilkinaland* etc. i både öst- och västnordiska. Om man accepterar det här förslaget till tolkning kan lemmat *Frankariki* i en isländsk saga i sig inte användas som bevis för tänkbara “gamla medeltida rötter” eller arkaiserande tendenser om dessa anses bygga på en latinsk tradition.

---

4 48 respektive 37 belägg. Den svenska datauppsättningen innefattar 62 belägg; den danska 42. Båda laddades ner 2 februari 2022.

4.2 Ortnamnsvariation och genre

Diskussionen av genreförväntningar och genretillhörigheter samt vilka karaktäristiska drag som utmärker en specifik genre har under den senaste årtionden blossat upp med ny kraft i nordisk filologi (Bampi 2017, 2019; Bampi, Larrington & Rikhardsdottir 2020; Petrulevich 2021). Många av de numera gängse definitionerna av genre har inspirerats av Hans Robert Jauss' inflytelserika arbeten (2000: 131) som förespråkar ett deskriptivt förhållningssätt till genre som ska förstås som "grupper eller historiska familjer". Den här deskriptiva ingången har fört med sig ökad teoretisk och empirisk medvetenhet i genreundersökningar som erkänner innebärande dynamik och tvärgående genreinflytanden oavsett nivån, till exempel inom en litterär korpus eller inom en och samma samlingshandskrift. Hur innovativa och fruktbara studierna av genre som ett dynamiskt koncept må vara har den traditionella statistiska genreuppställningen behållit sin relevans, åtminstone i egenskap av ett grovt klassificeringsverktyg för att blotta makrostrukturer i litterära korpora. Norse Worlds genrefilter utgår från en traditionell genretaxonomi, eftersom denna har uppenbara praktiska förtjänster om ambitionen är att genreklassa 70 östnordiska verk bevarade i fler än 200 handskrifter.

Analysen av ortnamnsvariationen kan bli ett relevant komplement i både traditionella men även mer nyanserade, deskriptiva diskussioner av genre. Till exempel verkar det finnas en preferens för trestaviga namnformer i rimmade verk, framför allt riddarromaner, jämfört med resten av den östnordiska korpusen eller andra källor (Petrulevich 2020; 2023). Handskriften Stockholm, Kungliga biblioteket, K 4 innehåller fyra forndanska belägg kopplade till standardformen *England*; dessa belägg normaliseras som två lemmaformer, *Ængland* och *Ængeland*. Den tvåstaviga formen finns bevarad i den prosaiska *Stenbog*, medan den trestaviga förekommer i *Ivan Løveridder* skriven på knittelvers. En undersökning av resten av forndanska källor som för närvarande finns tillgängliga i Norse World visar att två- och trestaviga former är jämnt fördelade, dvs. att båda formerna förekommer 39 gånger.⁵ Riddarromanerna på vers föredrar mycket tydligt den trestaviga lemmaformen. Men fördelningen av lemmavarianterna i de olika versionerna av *Rimkrøniken* komplicerar bilden då den tvåstaviga formen används i krønikans två av tre textvittnen.

5 Datauppsättningen bestående av 78 belägg laddades ned 1 februari 2021.

Den iakttaga preferensen för trestaviga lemmaformer i rimmade verk kan åtminstone delvis förklara den oväntade fördelningen av lemman knutna till standardformen Norge i den äldsta krönikan på fornsvenska, *Erikskrönikan* (mer ingående diskussion i Petrulevich 2023 och 2022). Som bekant tyder skrivningar av namnet i medeltida norska diplom på att det etymologiskt ursprungliga *Noregr* som i dativ och genitiv ger trestaviga former som *Noregi* och *Noregis* konkurrerades ut av den sammandragna formen *Norge* under östnordisk påverkan (Sandnes & Stemshaug 2007: 236–237). De sammandragna varianterna dyker först upp på 1300-talet, ökar i frekvens på 1400-talet och slutligen konkurrerar ut *Noregr* på 1500-talet. Handskrifterna av *Erikskrönikan* som härstammar från 1400- och 1500-talet visar förvånansvärt en tydlig preferens för den konservativa lemmaformen *Noreg* som förekommer 105 gånger.⁶

4.3 Ortnamn och språkförändring

Historisk lingvistik inklusive historisk sociolingvistik utgör ytterligare ett vetenskapligt område där strukturerade översikter över namnvarianter på olika nivåer kan komma till nytta. Trots att etymologiska analyser av namnmaterial har spelat en viktig roll sedan ämnets tillkomst underskattas oftast den empiriska validiteten hos namndatauppsättningar. De flesta handböcker i historisk lingvistik har inga onomastiska kapitel (jfr t.ex. Ringe & Eska 2013), medan undersökningar om fonologisk och morfologisk språkvariation och språkförändring exkluderar namn.⁷ Namn är impopulära i lingvistikens eftersom de är sällsynta språkelement som av vissa tillskrivs egendomligheter i utvecklingen som särskiljer dessa från resten av lexikonet (jfr Coates 2016 med referenser). Fokus på de enskilda namnens etymologi och en tendens att eliminera “icke-signifikanta” varianter inom traditionell etymologisk onomastisk forskning utgör ett annat hinder på vägen mot ett mer holistiskt empiriskt angreppssätt som bygger på alla tillgängliga data.

För att erbjuda ett exempel på hur namnvariation kan berika diskussioner av språkförändringens förlopp och spridning vill jag granska när-

---

6 Jfr 18 belägg av lemmat *Norge*. Datauppsättningen bestående av 123 belägg laddades ned 1 februari 2021. För en mer djupgående diskussion av samtliga krönikor och andra tänkbara orsakssamband se Petrulevich 2020 och 2023.

7 Med få lysande undantag, t.ex. Wetås 2008.

mare en intressant observation man kan göra i Norse Worlds data: ortografisk namnvariation i forndanskan uttryckt i råa siffror är högre än i fornsvenskan (jfr Petrulevich 2022). Det är inte helt okontroversiellt att mäta variation i språk, eftersom språkdata inte är normalt fördelade (Keliš & Mačutek 2010; Kretzschmar 2015) varför analysen enbart lutar sig mot deskriptiva statistiska uppgifter. En översikt över fem mest frekventa ortnamn i bägge språken visar att standardformen Norge är kopplad till 10 varianter i svenska och 12 varianter i danska; Jerusalem till 7 respektive 8; Egypten till 12 respektive 16; Rom till 6 respektive 7; och slutligen Frankrike till 13 respektive 26 varianter. Visserligen är skillnaderna inte så stora, men de är värda att undersöka närmare eftersom den fornsvenska

Tabell 1. Översikt över varianter knutna till standardformen Frankrike i fornsvenska och forndanska belägg i Norse World.

Fsv. variant	Antalet belägg	Fda. variant	Antalet belägg
Frankarike	35	Franckerigy	6
Franz	11	Frankarige	6
Frankeriike	3	Frankærygæ	3
Frankerike	3	Frankerige	3
Frankarikæ	2	Frankærighe	2
Frankerik	1	Franckerigi	2
Frankariike	1	Frankærigæ	1
Frankarik	1	Frankeryghe	1
Frankariik	1	Galiæ	1
Frankærika	1	Franckerige	1
Francharike	1	Frankerighe	1
Walskalandh	1	Frankæriighæ	1
Frantz	1	Franckærygæ	1
		Franckerigæ	1
		Franckærigæ	1
		Frantzen	1
		Frantz	1
		Frans	1
		Frandsz	1
		Franckerigh	1
		Franckerig	1
		Frankerigy	1
		Franckærigi	1
		Frankerigi	1
		Franckerighy	1
		Fran	1

delen av korpusten, 4 136 belägg, är nästan dubbelt så stor som den forndanska, 2 497 belägg.⁸

Det mest slående exemplet, varianterna kopplade till standardformen Frankrike, förtjänar närmare undersökning, se tabell 1. Fornsvenska och forndanska varianterna kan delas in i tre kategorier: a) sannolika skrivarfel, t.ex. *Fran*; b) skrivningsvarianter som hör ihop med mindre vanliga lemmaformer, t.ex. *Walskalandh*; samt c) skrivningsvarianter som hör ihop med de vanligaste lemmaformerna. Det finns nio olika ortografiska varianter kopplade till den mest frekventa lemmaformen *Frankarike* i fornsvenskan; av alla dessa är just *Frankarike* den vanligaste (35 av 48 belägg). Den här typen av fördelning är mycket väntad; den signalerar att det finns en tydlig – om är outtalad – norm: så här skriver vi *Frankarike* på det här språket. Situationen i forndanskan är annorlunda, eftersom det helt enkelt inte finns någon konventionell, gängse skrivning av den mest frekventa lemmaformen *Frankerike*. Tvärtom är det så att de två vanligaste varianterna, *Franckerigy* och *Frankarige*, enbart förekommer sex gånger vardera; majoriteten av andra varianter, 12 av 17, utgör hapax-skrivningar, alltså förekommer i korpusten enbart en gång.

Överflöden av varianter knutna till lemmaformen *Frankerike* i forndanska handskrifter kräver en förklaring. Naturligtvis spelar rent ortografiska konventioner roll, exempelvis den så kallade dubbelteckningen av vokalbokstäver som i vissa fall signalerar långa vokaler, jfr *Frankæri-ighæ*, eller den utbytbara användningen av bokstäverna ⟨i⟩ och ⟨y⟩ för att uttrycka en hög främre vokal, jfr *Frankeryghe*. Det har föreslagits i litteraturen att variationen i fråga faktiskt kunde återspegla en eventuell rundning av /i/, men ortografiska konventioner erbjuder en mer tillfredsställande förklaring (Karker 2005: 1098). I huvudsak har dock den ortografiska spridningen med pågående språkförändringar i danskan att göra, närmare bestämt med reduktion i obetonade stavelser och introduktionen av schwa samt med försvagningen av klusiler och efterföljande utvecklingar. Försvagning av obetonade vokaler i danskan är belagd relativt tidigt, från ca 1100 (Riad 2002: 896, 899). *Frankerike*-beläggen återspeglar osäkerheten vad gäller skrivningen av den nya vokalen som återges som både ⟨æ⟩ och ⟨e⟩ under efterföljande århundraden. Intressant nog kompletterar det här *Frankerike*-materialet den beskrivning av förloppet

8 Datauppsättningen laddades ned 2 februari 2022.

som återfinns i referenslitteraturen. Vokalen /i/ anses behålla sitt värde efter velara konsonanter i sådana ord som *riki* 'rike' åtminstone under tidig medeltid (Riad 2002: 899). Men slutvokalen i det sammansatta namnet är oftast utskrivet som ett schwa alternativt reduceras helt, jfr *Franc-kerigh* (jfr Karker 2005: 1098). Den utbytbara användningen av <g> och <gh> i beläggen återspeglar den så kallade frikativiseringen av den beto-nade klusilen till [ɣ] (Riad 2002: 904–905).

5 Avslutning

För att sammanfatta: att digitalisera ortnamnsmaterial, oavsett om det handlar om namnsamlingar i ett arkiv eller andra typer av analoga källor, är en utmanande och i princip oändlig, dvs. ständigt fortlöpande, dialogisk process där den analoga kunskapen behöver anpassas till nya förutsättningar samtidigt som den också har potential att leda till innovationer i den digitala världen, framför allt vad gäller modellering och metodutveckling. Det analogas materialitet, de fysiska dimensionerna, lyfts särskilt fram som en nyckelkomponent i hur människor på ett naturligt sätt begripliggör och tillvaratar kunskap, vilket står i skarp kontrast till det digitalas abstrakta enkelspårighet, jfr "[t]he database system paradigm is not just one that demands technical conformity but engenders a particular mental approach to structured categorisation contrary to natural thinking which is based on sensory experience" (Oldman 2021: 135). Just där i korsningen mellan det analoga, fysiska och det digitala finns en uppsjö av möjligheter att hitta sin relevans, skapa nytt, och öppna ortnamnsarkiv eller andra namninfrastrukturer för en bred användarkrets: forskarkollegor från andra vetenskapsgrenar, studenter och allmänheten. Som jag hoppas att jag kunnat demonstrera i artikeln erbjuder digitalt skapade namndata och metadata samt deras ömsesidiga relationer värdefulla mångfacetterade material för flera än bara namnforskare. Det krävs dock målgrupps- och ändamålsanpassningar samt nya datamodeller för att conceptualisera, förstå och presentera samma material för icke-specialister i ett digitalt sammanhang. Dessa anpassningar och modeller kan komma att generera nya mentala bilder av både namndata och spatiala data, dvs. att i grunden förändra hur namnforskare och andra tänker om till exempel ortnamn. Det är inte alls osannolikt att den gängse registermodellen en gång blir obsolet, åtminstone i namnkretsar.

Generation Z, de digitala infödingar som kommer att ersätta oss, har

massvis med färdigheter som en äldre generation inte nödvändigtvis har, men de ska även ges möjlighet att kunna förstå de kunskapskapande sammanhang som format de nordiska namnarkiven och namnforskningen under de senaste hundra åren. Den tidsresa man gör när man stiger in i det fysiska arkivrummet fyllt med arkivskåp och kort erbjuder både intellektuella och känslomässiga band som länkar samman generationer av forskare. Att kunna titta bakåt och förstå kopplingarna mellan digitala namndatabaser och deras fysiska förlagor samt förhålla sig kritiskt till både det analoga och det digitala materialet är de förmågor som aldrig tappar i relevans. Det vi använder namnsamlingar till idag är dessutom inte nödvändigtvis samma ändamål som de här materialen kommer att brukas till om hundra år. När vi konstruerar våra användargränssnitt inbegriper vi kanske ett dussin perspektiv på materialet. Men det finns så många fler perspektiv som ännu inte hittat till resursernas potentiella användare. Arkiv fungerar dessutom sällan som slutna miljöer som inkapsylerar en viss syn på kulturarv. Arkivering är trots allt ”en historiskt situerad kulturell praktik” (Thor Tureby & Johansson 2020: 16) och arkivens innehåll samt dess förståelse är öppna för förhandling. Därför ska vi vårda våra arkiv samtidigt som vi ständigt vidareutvecklar våra digitala resurser. Vill vi att det ska gå att förstå sig på ortnamn och på den forskningskultur som namnsamlingarna en gång varit en del av måste vi hålla arkiven levande och relevanta för samtiden.

Litteratur

- Bampi, Massimiliano 2017: Genre. Ármann Jakobsson & Sverrir Jakobsson (red.): *The Routledge Research Companion to the Medieval Icelandic Sagas*. <https://doi.org/10.4324/9781315613628.ch1>.
- Bampi, Massimiliano 2019: Yvain i dansk språkdräkt: Hövisk litteratur i det senmedeltida Danmark. Simon Skovgaard Boeck & Seán D. Vrieland (red.): *A Copenhagen Miscellany. Studies in East Norse Philology*, 215–234. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Bampi, Massimiliano, Carolyne Larrington & Sif Rikhardsdóttir (red.) 2020: *A Critical Companion to Old Norse Literary Genre*. Cambridge: Boydell & Brewer.
- Chin, Monica 2021: File not found. A generation that grew up with Google is forcing professors to rethink their lesson plans. *The Verge*.

- <https://www.theverge.com/22684730/students-file-folder-directory-structure-education-gen-z>
- Coates, Richard 2016: Names and Historical Linguistics. Carole Hough (red.): *The Oxford Handbook of Names and Naming*, 525–539. Oxford: Oxford University Press.
- Golub, Koraljka, Ahmad M. Kamal & Johan Vekselius 2021: Knowledge organisation for digital humanities. An introduction. Koraljka Golub & Ying-Hsang Liu (red.): *Information and Knowledge Organisation in Digital Humanities. Global Perspectives. Digital Research in the Arts and Humanities*, 1–22. London: Taylor and Francis.
- Grov, Astrid Marie & Sturla Berg-Olsen 2015: Uviss framtid for språksamlingane. *Språknytt* 2015(3): 12–13. <https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/Publikasjoner/Spraaknytt/spraknytt-2015/spraknytt-32015/uviss-framtid-for-spraksamlingane/>
- Helleland, Botolv 2022. Stadnamnarkivet hundre år. *Namn og nemne* 39: 103–124.
- Hjorth, Poul Lindegård 1965: *Filologiske studier over Karl Magnus' krønike*. Universitets-Jubilæets Danske Samfunds Skriftserie 416. København: Schulz.
- Jauss, Hans Robert 2000: Theory of Genres and Medieval Literature. David Duff (red.): *Modern Genre Theory*, 127–147. London: Routledge.
- Karker, Allan 2005: Phonological Developments from Old Nordic to Early Modern Nordic II: Danish. Oskar Bandle et al. (red.): *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*, vol. 2, 1097–1102. Handbooks of Linguistics and Communication Science 22:2. Berlin: de Gruyter.
- Karlsson, Björn, Kristina Neumüller & Elin Pihl 2023 (i tryck): Towards digital spatiality: rethinking the world's largest place-name collection. Alexandra Petrulevich & Simon Skovgaard Boeck (red.): *Digital Spatial Infrastructures and Worldviews in Pre-Modern Societies*. York: ARC Humanities Press.
- Kelih, Emmerich & Ján Mačutek 2010: Quantitative Methods in Linguistics. *Journal of Quantitative Linguistics* 17(1): 74–79.
- Kretzschmar, William A. 2015: *Language and Complex Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Litteraturkartan.se <https://litteraturbanken.se/litteraturkartan/>

- McDonald Werronen, Sheryl 2016: *Popular Romance in Iceland: The Women, Worldviews, and Manuscript Witnesses of Nítíða Saga*. Crossing Boundaries: Turku Medieval and Early Modern Studies 5. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Metzenthin, Esther Marie 1941: *Die Länder- und Völkernamen im altisländischen Schrifttum*. Bryn Mawr.
- Nilsson, Leif & Allan Rostvik 1983: *Ortnamnsarkivet i Uppsala. En presentation*. Skrifter utgivna genom Ortnamnsarkivet i Uppsala B:5. Särtryck ur NORNA-rapporter 25. Uppsala.
- Nimisampo <https://nimisampo.fi/en/>
- Norske stedsnavn|stadnamn. <https://toponymi.spraksamlingane.no/nb/app/>
- Oldman, Dominic 2021: Digital research, the legacy of form and structure and the ResearchSpace system. Koraljka Golub & Ying-Hsang Liu (red.): *Information and Knowledge Organisation in Digital Humanities. Global Perspectives. Digital Research in the Arts and Humanities*, 131–153. London: Taylor and Francis.
- ONP = The Dictionary of Old Norse Prose.
<https://onp.ku.dk/onp/onp.php?o23578>
- Ortnamnsregistret 1 <https://www4.isof.se/NAU-ortnamn/index.htm>
- Ortnamnsregistret 2 <https://ortnamnsregistret.isof.se/place-names>
- Pálsson, Heimir 2017: Reflections on the Creation of Snorri Sturluson's Prose Edda. *Scripta Islandica: Isländska Sällskapetets Årsbok* 68: 189–232.
- Pelagios <https://pelagios.org>
- Petrulevich, Alexandra 2020: Med ortnamnsvarianten i centrum: presentation av ett teoretiskt och metodologiskt verktyg för att analysera namn i skrift. *Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning* 44: 289–306.
- Petrulevich, Alexandra 2021: The multi-layered spatiality of the Global North: spatial references and spatial constructions in medieval East Norse literature. *The Medieval Globe* 7(1): 59–71.
- Petrulevich, Alexandra 2022: Making sense of normalization: a corpus-driven approach to place-name norms and norm negotiations in East Norse. *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 82: 386–407.
- Petrulevich, Alexandra 2023 (i tryck): Place-name variation in medieval literature in the digital age. Alexandra Petrulevich & Simon Skovgaard

- Boeck (red.): *Digital Spatial Infrastructures and Worldviews in Pre-Modern Societies*. York: ARC Humanities Press.
- Petrulevich, Alexandra & Simon Skovgaard Boeck 2023a (red.) (i tryck): *Digital Spatial Infrastructures and Worldviews in Pre-Modern Societies*. York: ARC Humanities Press.
- Petrulevich, Alexandra & Simon Skovgaard Boeck 2023b (i tryck): Norse World from plan to action: building a digital gazetteer of East Norse medieval literature step by step. Alexandra Petrulevich & Simon Skovgaard Boeck (red.): *Digital Spatial Infrastructures and Worldviews in Pre-Modern Societies*. York: ARC Humanities Press.
- Petrulevich, Alexandra, Agnieszka Backman & Jonathan Adams 2019: Medieval Macrospace through GIS: The Norse World Project Approach. *The Cartographic Journal* 57(1). <https://doi.org/10.1080/00087041.2019.1596341>
- Petrulevich, Alexandra, Agnieszka Backman, Jonathan Adams, Simon Skovgaard Boeck, Jessica Holmlund, Felix Marklund, Jorunn Hartmann, Andreas Lecerof & Rasmus Ljungström. Norse World: an interactive spatial-temporal resource for research on spatiality and worldviews in medieval literature from Sweden and Denmark. <https://www.uu.se/en/research/infrastructure/norseworld/> och <https://norseworld.nordiska.uu.se/>
- Pleiades Gazetteer of the Ancient World <https://pleiades.stoa.org/>
- Riad, Tomas 2002: The Phonological Systems of Old Nordic II: Old Swedish and Old Danish. Oskar Bandle et al. (red.): *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*, vol. 1. Handbooks of Linguistics and Communication Science, 22:1, 896–911. Berlin: de Gruyter.
- Ringe, Don & Joseph F. Eska 2013: *Historical Linguistics: Toward a Twenty-First Century Reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sandnes, Jørn & Ola Stemshaug (red.) 1997: *Norsk stadnamnleksikon*. 4. utg. Oslo: Samlaget.
- Strandberg, Svante 2020: Namnforskningen i Uppsala. *Namn och Bygd* 108: 5–18.
- The Icelandic Sagamap <http://sagamap.hi.is/is/>
- Thor Tureby, Malin & Jesper Johansson 2020: *Migration och kulturarv*.

Insamlingsprocesser och berättelser om och med de invandrade ca 1970–2019. Lund: Nordic Academic Press.

Wetås, Åse 2008: *Kasusbortfallet i mellomnorsk. Ein komparativ studie av proprialt og appellativisk materiale.* Doktoravhandling, Universitetet i Oslo.

World Historical Gazetteer (WHG) <http://whgazetteer.org/>

Språkspor i byen. Formidling av språk og stad som immateriell kulturarv

Trude Bukve, Ingvil Brügger Budal og Samuele Mascetti

This article presents the project Language Traces in the City, developed at the Western Norway University of Applied Sciences (HVL) in 2021. The project aims to increase interest in and knowledge of language as intangible cultural heritage. To do this, students develop digital language routes in the cityscape. Central theoretical frameworks in this project are onomastics and sociolinguistics, and the posts disseminate knowledge on themes such as history of language, language variation, multilingualism, and language in relation to identity and power. We argue that inviting students to curate knowledge about language in the cityscape can offer creative and new perspectives on place names and the linguistic landscape.

Språket som immateriell kulturarv

I formidlinga av kulturhistorie blir språket i stor grad tematisert som eit verktøy for å formidle kunnskap om objekt, som bygg og gjenstandar, subjekt, som personar og grupper, eller immateriell kulturarv knytt til handlingar og tradisjonar (Sandsmark 2017: 58). Kunnskapen om sjøve språket blir dermed avgrensa til korleis det kan nyttast for å beskrive objekt og subjekt, eller handlingar og tradisjonar på ein måte som er tilpassa eit tenkt publikum. Men UNESCO har i definisjonen sin av kulturarv ikkje avgrensa dette til monument og samlingar av objekt, altså det som er konkret og fysisk. Kulturarv famnar også om nedarva tradisjonar og levande uttrykk som blir vidareført til etterkommarar, og her finn vi blant anna språk og sosiale praksisar. Desse inngår i den immaterielle kulturarven som UNESCO definerer som «praksisar, representasjonar, uttrykk, kunnskap [og] evner [...] som samfunn og grupper, og i nokre tilfelle individ, anerkjenner som ein del av sin eigen kulturarv» (UNESCO 2003).

Eit døme på slik immateriell kulturarv er språket og stadnamna. Gjennom namngjeving tek menneske kontroll over omgjevnadene og etterlet sitt eige avtrykk, og namna og språket som omgjev oss blir slik ein del av kulturen og kulturarven (Ainiala 2016) som kan brukast som ein inngang til formidlinga av fleire sider ved språket og den immaterielle kulturarven. Stadnamn er ofte tett knytte til lokalhistorie og -kultur og mange av dei eldste namna har gradvis vakse fram i eit lokalmiljø for så å ha blitt vedtekne som offisielle namn (Særheim 2007). Den offisielle urbane namngjevinga skil seg ofte frå den normale namngjevinga av stader (Særheim 2007), og ulike stader i byen vil kunne gje oss kunnskap om korleis byen har blitt påverka av til dømes internasjonale impulsar.

Ved å ta utgangspunkt i byrommet kan ein formidle denne kunnskapen. I byen finst mellom anna spor av språkhistoria, av språkleg variasjon og mangfald, normeringspraksisar, ulike skriftspråk og skriftsystem, og dessutan språklege maktstrukturar. I denne artikkelen tek vi føre oss staden som inngang til kunnskap om språk, og korleis digitale språkruter kan formidle kunnskap om språk som immateriell kulturarv. Vidare drøftar vi korleis formidlinga av språk knytt til staden kan auke både medvitet om og statusen til språk generelt og namnegranskinga spesielt, også hos eit breiare publikum. Til slutt syner vi korleis kunnskap om stadnamn og språklege fenomen i det lingvistiske landskapet vil gje auka medvit i dagsaktuelle debattar om språk, og språk knytt til makt. Ved å presentere ei språkrute illustrerer vi korleis byrommet kan vere ei rik kjelde for formidling av språket som immateriell kulturarv. Artikkelen er ei utviding og vidareføring av det didaktiske og skuleretta prosjektet *Språkspor i byen* på Høgskulen på Vestlandet.

Bakgrunn

Prosjektet *Språkspor i byen* blei starta opp og testa ut med ei gruppe lærarstudentar ved Høgskulen på Vestlandet, studiestad Bergen, våren 2021.¹ Det overordna målet har vore at studentar skal ta i bruk lokalmiljøet som kjelde til læring om norskfaglege tema. Ideen bak prosjektet er at studentane lærer meir ved å ta utgangspunkt i eige språk og lokalmiljø, og ved å nytte språket i mellompersonlege og meningsfulle samanhengar (Budal 2017). Gjennom studentaktive læringsformer har studentane brukt byrommet aktivt i eiga læring. Særleg sentrale fagfelt har vore onomastikken og sosiolingvistikken, og gjennom sjølvstendig og systematisk utforsking

1 Frå og med hausten 2021 blei HVL, studiestad Sogndal med i prosjektet.

har studentane fått djupare innsikt i og forståing for språk som sosiale praksisar. Onomastikken og sosiolingvistikken er tverrfaglege forskingsfelt, men tilnærmingane for å undersøke namngjevingspraksisar er påverka av spesifikke historiske disiplinære tradisjonar og mønster (Rose-Redwood 2021). Dei onomastiske perspektiva har blitt nytta i møte med stadnamna i byrommet, medan dei sosiolingvistiske perspektiva er sentrale i arbeidet med språkleg variasjon, som sosiolektar, dialektar, fleirspråklegheit og haldningar til desse. Også i arbeidet med stadnamna er sosiolingvistikken sentral, og ved å sjå på den sosiale og kulturelle konteksten som stadnamna er utvikla og brukt i (Ainiala 2016), får studentane også kjennskap til sosioonomastikken.

Det er likevel meir enn sjølve stadnamna og korleis desse er knytte til lokal historie og kultur som blir vektlagt i prosjektet *Språkspor i byen*. Gjennom arbeidet skal studentane kople faglitteraturen til lokale gate-namn, skilje mellom typar språkbruk, dialektar og/eller sosiolektar i lokalmiljøet, sjå språkhistoria i staden og kople skriftspor frå graffiti og gatekunst til runeinnskrifter og handverkarsignaturar. Målet med dette er todelt, studentane skal først og fremst utvikle ei djupare forståing for dei aktuelle norskfaglege temaa som staden kan representere, og dei skal dessutan formidle denne kunnskapen ved å syne til språket og den immaterielle kulturarven som dei ulike stadene ber med seg. For å formidle denne kunnskapen har studentane utvikla språkruter der digitale postar med norskfagleg innhald er tilpassa eit språkinteressert publikum.

Studenten som kurator

Ei språkrute er ei avgrensa løype med postar om språk knytte til ein faktisk stad. Desse kan også vere digitale. Innhaldet kan tilpassast på ulike måtar, både til ulike målgrupper, frå elevar til ålmenta, og med ulike tematiske avgrensingar. Med byen som utgangspunkt for formidling om språk er mogelegheitene mange, og innhaldet i ei språkrute inkluderer stadnamna, men er ikkje avgrensa til desse. Stader som Møhlenpris, Bryggen, Kalfaret og Laksevåg, eller Nygård og Høyden i Bergen kan representere ulike tema knytte til stadnamn, dialektar og sosiolektar, fleirspråklegheit, normering og skriftspråk, lånord og nabo-språk. Kvar av desse bydelane gjev fleire ulike vegar inn i språket.

Bilete 1 syner eit utval av språkpostar som lærarstudentar ved Høgskulen på Vestlandet utvikla våren 2022. Som tidlegare nemnt tok stu-

Bilete 1 Ved å lage postar som kan opnast ved bruk av digitale verkøy, kan både elevar og andre språkinteresserte lære meir om språk gjennom å ta utgangspunkt i staden dei er på. SkjermBILETE henta frå padlet.com.

dentane utgangspunkt i staden då dei skulle utvikle postane, og her er det studentane sjølve som avgjer kva for meiningssinnhald dei ønskjer å løfte fram på den aktuelle staden. På same måte som kuratoren ved eit museum har ansvar for planlegginga, gjennomføringa og formidlinga av samlingar med historisk og/eller kulturell tyding, opptretr studenten som kurator ved å ta aktive val når det kjem til kva for språkfagleg innhald dei ønskjer å presentere, og korleis formidlinga av dette innhaldet skal organiserast. I dette arbeidet er det studenten som vel ut og på den måten kuraterer kva for del av den immaterielle kulturarven som er historisk eller kulturelt viktig nok til at kunnskapen blir inkludert og vidareformidla.

Digital formidling av språket som immateriell kulturarv

Ved å ta i bruk lokasjonsbaserte tenester kan ein gje ålmenta ulike opplevingar av kulturminnet dei står ved. I dette prosjektet har vi nytta QR-kodar knytte til kvar enkelt stad. Denne digitale formidlinga gjer kunnskap om

språk og forskning på språk tilgjengeleg gjennom multimodale uttrykksformer som tekst, bilete, lyd- og videofiler og digitale kart. Kunnskapen kan enkelt tilpassast ulike publikum og språk. Og her kan teknologien gje moglegheit for at den enkelte kan fordjupe seg i tema, personar og kontekstar, samtidig som det blir opna for nye former for interaksjon (Norsk Teknisk Museum 2016). Medan bruken av QR-kodar har blitt testa ut og brukt i formidlinga av kulturminne på museum (sjå til dømes Klevfos industrimuseum u.å.), er det i liten grad utforska korleis QR-kodar kan brukast for å formidle kunnskap om den immaterielle kulturarven, og i vårt tilfelle språket. Dei QR-koda postane i *Språkspor i byen* inneheld ulike typar informasjon om språket på den faktiske staden. Kodane blir plasserte i byrommet (sjå kart på bilete 1), og ein fordel ved kodane er at dei kan lesast sjølv om dei har fått mindre skadar (Nätt 2022). QR-kodane er lett tilgjengelege for språkinteresserte som beveger seg rundt i byrommet og krev korkje nedlastingar eller oppretting av ein brukarkonto.

I det følgjande syner vi innhaldet i ei språkrute og diskuterer korleis dei aktuelle postane kan brukast for å formidle kunnskap om språket som immateriell kulturarv, og ikkje minst nyttast som utgangspunkt for debattar om språk og makt.²

Post 1 – Landskap i urbane strøk: Byfjella i Bergen

Bilete 2 Frå Muséplassen kan vi skimte dei tre byfjella Ulriken, Fløyen og Rundemanen. Dei tre fjella representerer tre ulike vegar inn i språket. Biletet er henta frå Google maps.

2 Denne språkruta blei utvikla for ei spesifikk målgruppe, altså deltakarane på jubileumskonferansen *Norsk stadnamnarkiv i 100 år* i Bergen 2021.

Namna på byfjella Fløyen, Rundemanen og Ulriken representerer tre ulike namngjevingspraksisar som mellom anna kan gje kunnskap om normering, språkleg variasjon, etymologi og språkhistorie. Fløyen skal ha fått namnet sitt frå ei vindfløy som stod på Fløyen i fleire hundre år, og som skulle vise vindretninga for skip som segla ut frå Vågen (Akselberg 2012: 303). På veg opp til Fløyfjellet tek ein Fløibanen. Dei to ulike rettskrivingspraksisane her (*fløi* – *fløy*) opnar for utforsking av ortografi og normering, og synleggjer at dette ikkje er faste praksisar, men kan endrast. I rettskrivingsreforma i 1938 blei det vedteke at skrivemåten av denne diftongen skulle endrast frå *øi* til *øy* i alle ord i bokmål. Fjellnamnet Rundemanen kan brukast for å løfte fram to trekk ved bergensdialekta: eitt lydleg (lenging av korte vokalar i einstava ord) og eitt morfologisk (bergensk felleskjønn). I folkeetymologien blir Rundemanen gjerne kopla til substantivet «mann», men det er hokjønnsordet «man», ‘faks’ som ligg til grunn for fjellnamn med etterlekken *-manen*: Forma på landskapet minner om mana på ein hest. Opphavet til denne folkeetymologien finst truleg i bergensdialekta. I substantiv med stammeutlyd på *-nn* eller *-ll* har tradisjonell bergensk eit «eiendommelig kvantitetsbytte» (Larsen, 1911: 42 f.) med lenging av korte vokalar: Dei fleste bergensarar seier *en man* [en ma:n] og *den man'n* [den ma:n] i staden for *mann* [man:] og *mannen* [mann]. Bergensk manglar dessutan grammatisk hokjønn, slik at *ei man* blir *en man*. Her kan det også leggjast til at ein i eldre kjelder også finn etterlekken *-manden* (Bergen byleksikon 2001), noko som også syner at ‘man’ har vorte tolka som ‘mann’. Døme på dette finn ein i eldre kjelder som til dømes hos Holberg på 1700-talet (*Holberg-Ordbog* 1981–88), *Aftenposten* (1913) og *Morgenbladet* (1912), og i nyare kjelder som Sletten (2008). Dette er ei folkeetymologisk tolking der den formelle eller semantiske likskapen mellom ord fører til feiltolkingar.

Fjellnamnet Ulriken illustrerer ein annan type folkeetymologisk tolking. Her finn ein ei forvansking av eit ord etter påverknad frå andre formelt like ord. Namnet Ulriken liknar på det tyske mannsnamnet Ulrik (Akselberg 2012: 358), men fjellnamnet kjem frå gamalnorsk *Álrekr*, og tyder ‘den ruvande’ (NG 11: 290–91). Dette namnet er òg knytt til Alrekstad, kongsgarden *Álreksstaðir* i mellomalderen, i dag Årstad. Namnet slik vi kjenner det i dag, er resultatet av ei samandraging. I skriftlege kjelder frå om lag 1520 finn ein forma *Aarestadt* (Akselberg 2012: 365).

I tillegg til å formidle kunnskap om språklege endringsprosessar, kan

ein post i dette området også nyttast for å auke medvitet om eksisterande språklege ressursar, som til dømes Norsk stadnamnarkiv. Den immaterielle kulturarven inkluderer både vedtekne stadnamn og den uoffisielle namngjevinga som oppstår i eit lokalmiljø. Arkivmaterialet frå det som før heitte Norsk stadnamnarkiv, finst på Universitetet i Bergen, og då på Nygårdshøyden. Kortforma Høyden er eit godt innarbeidd namn for dette området der ein mellom anna finn studietilboda innanfor samfunnsvitenskaplege og humanistiske fag. Og at denne kortforma er etablert hjå dei fleste i Bergen, og særleg UiB-studentar, er mellom anna namnet til studentavisa *På Høyden* eit godt døme på. Men dette området har hatt fleire namn, og på 70-talet fekk området det uoffisielle namnet Leninhøyden. Tilnamnet oppstod i den borgarlege pressa, fordi området, med sine radikale studentar og universitetstilsette, var ei motvekt til resten av byen, ein by som var, og er, sterkt prega av tradisjonar og eit konservativt næringsliv (Lexau 2015). Likevel er det første dokumenterte treffet på Leninhøyden ikkje frå den lokale pressa, men frå den nasjonale. Ifølgje Atekst finn ein Leninhøyden først i eit lesarbrief i VG frå 1972, der tilsette ved «Historisk Institutt på Leninhøyden i Bergen» blir omtalte (VG 5.12 1972: 3). Det opphavleg uformelle stadnamnet er no godt etablert.

Døme på uoffisiell namngjeving finn ein også i Språksamlingane ved Universitetet i Bergen. Her kan ein mellom anna finne Skulebarnoppskriftene, som er ei samling av 800 000–1 000 000³ namn i nærmiljøet som korkje var offisielle eller normerte, men var ein del av kvardagspråket då namna blei samla inn frå og med 1930-talet. Namna i Skulebarnoppskriftene fortel om både funksjonen til og bruken av nærmiljøet. Det er tvillaust at borns bruk av og forhold til den geografiske staden har endra seg sidan 1930-talet, men ei tilsvarande innsamling av namn, anten på ein skule eller i større omfang, vil kunne gje informasjon om korleis born nyttar og oppfattar nærmiljøet i dag (for døme sjå Bugge 2018, Heide 2016). Det urbane miljøet i Bergen blei ikkje rekna som genuint nok, og difor blei det ikkje samla inn uoffisielle namn der. Likevel er det ein lang tradisjon med lokale nemningar i byen, som den allereie nemnde Leninhøyden er eit godt døme på.

Både Leninhøyden og Skulebarnoppskriftene representerer uoffisiell namngjeving som speglar samfunnstilhøve i ei spesifikk tid, heller enn

---

3 Personleg kommunikasjon med Peder Gammeltoft og Kristin Synnøve Kjos ved Språksamlingane, Universitetet i Bergen.

språklege endringsprosessar. Dei uoffisielle namna er altså ein av fleire inngangar til stadnamngranskinga, og denne inngangen kan opne opp for å utforske korleis sosiale tilhøve kan lesast utifrå namngjevingspraksisar, eit tema som går inn under sosioonomastikken.

Post 2. Gatenamn som inngang til historie, språkending og makt

Bilete 3 På Sydnes finn vi starten på Olav Kyrres gate, oppkalla etter Olav Kyrre, ein sentral person i norsk, og ikkje minst bergensk, historie og eit godt utgangspunkt for å lære meir om språk. Biletet er henta frå Google Maps.

Ved å ta utgangspunkt i gatenamna kan ein også få djupare innsikt i eldre historie og språkhistorie. Etter kvart som byen veks, oppstår behov for å namngje gater. Gatene i dei nybygde områda får gjerne tematisk like namn. I eitt strøk i Bergen finn me gater med namn etter mellomalderkongar. Då desse gatene blei etablerte, stod nasjonalromantikken og nasjonsbygginga sterkt. To av desse er Olav Kyrres gate (1050–1093, gata namngjeven i 1882) og Harald Hårfagres gate (850–932, gata namngjeven i 1873).⁴

4 I same område finst også Magnus Barfots gate (1073–1103), Øysteins gate (etter Øy-

Dette kan brukast som utgangspunkt for å utforske både hendingar og språk i mellomalderen. Kongenamna kan brukast til å formidle kunnskap om korleis den norske personnamngjevinga har utvikla seg (sjå mellom anna Utne 2011). Både Kyrre og Hårfagre er kallenamn. Tydinga til sistnemnde er lett å gjennomskode, medan namnet Kyrre krev kunnskap om eldre språk (norr. *kyrr* adj. ‘still’) og er i dag godt etablert som mannsnamn. Namnet er også eit godt døme på lydendringar over tid. /k/ i namnet Kyrre blei uttala som plosiv i gamalnorsk, altså [k]. Deretter skjedde det ei palatalisering i nokre tilfelle som har gjeve uttalen [ç] framfor fremre vokal. I dag uttalar gjerne bergensarar namnet Kyrre med sj-lyden, men det er slett ikkje gjennomført. Namnet til bergensaren Kyrre Gørvell-Dahll har gjeve kortforma Kygo, uttala [ky:go] med [k] framfor fremre vokal.

Dette eit døme på at språket stadig er i endring, og sj-lyden har gått sin sigersgang rundt i landet dei siste generasjonane. I Bergen er det lite som tyder på at endringa har gått stille føre seg. Tvert imot er det stadig debattar om sj-lyden er ei språkendring eller latskap og språkleg forfall (sjå til dømes Åkernes 2016). Nettopp dette kan formidlast i ein post som fokuserer på stabilitet og endringar, og haldningar til desse endringane (om dette sjå også omtalen av post 4).

Medan gatenamn som Olav Kyrres gate kan fungere som ein openber inngang til språkhistoria og språkleg endring, kan gatenamn også vere ein inngang til språk og makt ved å sjå på kven som er representerte i gatenamn og byrom. I stor grad har dette vore menn (Særheim 2007, Schnell 2022), men dei siste åra har det vore eit auka medvit om korleis språket som omgjev oss, er med på å påverke oss. Fleire byar, mellom anna Bergen, har difor vedteke at nye gater og byrom skal kallast opp etter kvinner (Bergen kommune 2018). Dette brotet med eldre, og til dels umedvitne, namngjevingspraksisar utfordrar og synleggjer dei språklege maktstrukturane som påverkar oss i byrommet. Det maktkritiske perspektivet er ikkje berre relevant for den skeive kjønnsfordelinga i bybildet, men kan også brukast for å gjere ålmenta medvitne om korleis språket som omgjev

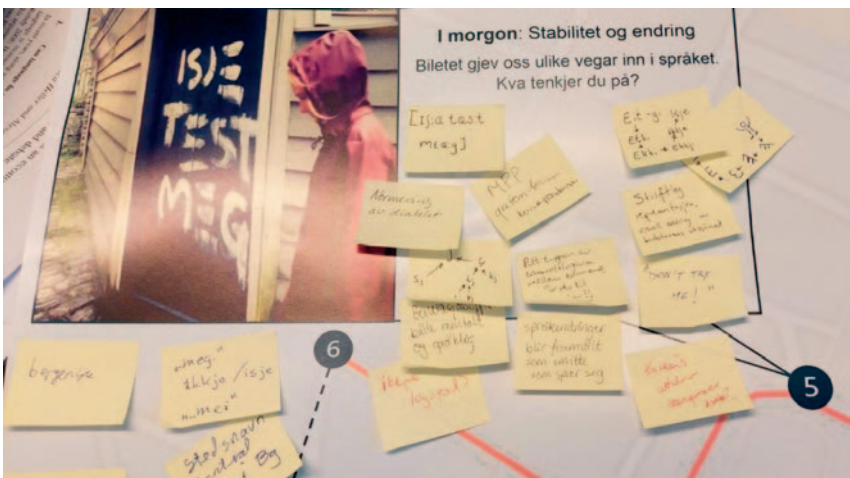
---

stein Magnusson 1088–1123), Sigurds gate (etter Sigurd Jorsalfare, 1090–1130), Sverres gate (etter Sverre Sigurdsson 1150–1202), Håkonsgaten (etter Håkon Håkonsson, 1204–1263) og dessutan Magnus Lagabøtes plass (1238–1280). Sistnemnde plass blei først namngjeven i 1994 ved etableringa av det nye jussbygget ved Universitetet i Bergen.

oss, kan brukast for å lære om andre samfunnstilhøve. Døme på dette er bydelen Møhlenpris i Bergen som er oppkalla etter Jørgen Thormøhlen, ein kjøpmann med kopling til slavehandel. I denne bydelen fortel også den manglande språklege representasjonen av den utrydda jødiske minoriteten noko om kven som blir synleggjort og kven som forsvinn i byrommet.

Innhaldet i postane over er typisk språkhistorisk, og det opplyser om ulike trekk i språkutviklinga som lydendringar, etymologi og folkeety-mologi og rettskrivingspraksisar knytte til ulike periodar. Identitetsperspektivet kjem òg til syne, men i mindre grad, til dømes i samband med spørsmål knytte til representasjon av ulike grupper i gatenamn og byrom, og individa sine haldningar til språkendringar.

Post 3. Stabilitet og endring

Bilete 4 Ulike menneske legg ulikt meiningsinnhald til dette biletet som blei presentert på konferansen Norsk stadnamnarkiv i 100 år, Jubileumskonferanse ved Universitetet i Bergen i 2021. Bilete: Trude Bukve.

Førre post inneheldt ein kort presentasjon av utviklinga til sj-lyden, ein lyd som har fått fotfeste i norske dialektar. Bøe (2015: 39) syner til at sj-lyden med variantane [sç], [[ç] og [ʃ] kan reknast som eit sluttprodukt av fleire lydendringar, og denne assimilasjonen av ulike konsonantsekvensar

finn ein også i andre nordgermanske språk og dialektar. Det er dokumentert førekomstar av sj-lyden heilt attende til informantar frå Bergen sentrum fødte i 1908 og 1909 (Bøe 2015: 44), men det var først på 1970-talet at samanfallet mellom /ç/ og /ʃ/ blei utbreidd blant ungdommar i Bergen (Sandøy 2008). Trass i at samanfallet mellom /ç/ og /ʃ/ har ei lang historie i norske dialektar, eksisterer det likevel ulike haldningar til språk og språkbruk, og ikkje minst gjeld dette for sj-lyden (sjå til dømes Johannesen 1983; Mæhlum mfl. 2008).

Teksten «isje test meg» på bilete 4 stod på ein vegg i Marken i Bergen. Biletet førte til ulike innspel og perspektiv på konferansen *Norsk stadnamnarkiv i 100 år*. Konferansedeltakarane kom inn på alt frå språkenndring, skriftleg representasjon av talespråket og normering av dialektar, til lån frå engelsk og talefeil (sjå post it-lappar på bilete 4). Både dei formelle sidene ved uttrykket og dei meir sosiolingvistiske perspektiva blei altså løfta fram. Dette illustrerer at ulike menneske legg ulikt meningsinnhald i same språklege trekk, gjerne basert på eigen kunnskap og erfaring. Ved å la publikum i fellesskap utforske eigne haldningar til eit spesifikt språkleg trekk, vil dei også erfare at vi alle har ulike inngangar til og vurdering av språk og språklege praksisar.

Den språklege praksisen til den anonyme taggaren i Marken syner den sterke koplinga mellom språk og identitet. Rettskrivingsvalet <isje> ser med ein gong meir genuint ut enn <ikkje> i Bergen, der dei fleste skriv bokmål trass i den nynorsknaere uttalen nokre har av nektingsadverbet. Slike fenomen opnar for ei meir sosiolingvistisk tilnærming, der staden kan nyttast som utgangspunkt for utforskinga av sosiale og samfunnsmessige tilhøve som skin gjennom i språk- og namnebruken i byrommet. Liknande identitetsmarkørar kan ein finne att i alt frå runeinnskrifter og bumerke til tagging og graffiti.

Drøfting

Som nemnt innleiingsvis legg UNESCO i dag vekt på at kulturarven famnar om både monument, samlingar av objekt og immaterielle kulturminne (2003). Artikkel 2, 1 i Konvensjon om vern av den immaterielle kulturarven presenterer definisjonar av kva denne er, og der presiserer UNESCO at:

This intangible cultural heritage, transmitted from generation to generation, is constantly recreated by communities and groups in

response to their environment, their interaction with nature and their history, and provides them with a sense of identity and continuity, thus promoting respect for cultural diversity and human creativity.

Overføring av kunnskap, inkludert språk, frå generasjon til generasjon skjer i samspel med både menneske og miljø. Å vere medviten om dette kan i seg sjølv gje ei form for identitet og kontinuitet til aktuelle samfunn og grupper (UNESCO 2003).

I prosjektet *Språkspor i byen* er det språket i seg sjølv som utgjer den immaterielle kulturarven, og gjennom arbeidet med å formidle kunnskap om språket dokumenterer, vidarefører og gjer vi tilgjengeleg ein del av den immaterielle norske kulturarven mange ikkje er medvitne om. Inngangen til variert og interdisiplinær kunnskap om språket som omgjev oss, er staden, noko som har blitt konkretisert i dei fire postane vi har presentert her. Postane viser mellom anna korleis innhaldet kan vere knytt til språkhistorie, landskap og folkeetymologi, og vise fram språklege ressursar og innhaldet i desse (post 1) og dessutan kople dagsaktuelle tema som samfunnstilhøve, lydlege endringar, makt og namngjeving (post 2 og 3). Staden er altså ikkje berre ei språkkjelde og eit identifikasjonsmerke (sjå Særheim 2018: 259f), men også ein inngang til språket som identitetsmarkør og uttrykk for samfunnstilhøve og maktstrukturar.

I 2022 vart Målføresynopsisen ved Språksamlingane ved Universitetet i Bergen innlemma i Noregs dokumentarv, den norske delen av UNESCOs Memory of the World-register.⁵ Av andre døme på norske UNESCO-akkrediterte rådgjevande institusjonar for forvaltning av immateriell kulturarv kan vi nemne Norsk senter for folkemusikk og folkedans (UNESCO u.å.). Når det gjeld dei norske stadnamna, framhevar § 1 i stadnamnlova (gjeldande frå 1991, sist endra i 2021) statusen deira som språklege kulturminne. Eit slikt juridisk vern om namna kan seiast å springe ut frå ein nasjonal politisk vilje i takt med det auka fokuset på den immaterielle kulturarven internasjonalt, mellom anna ved UNESCO.

Auka merksemd på eit språkleg fenomen kan føre til endringar, noko ein finn fleire døme på i norske byar og tettstader. Til dømes har mangelen på representasjon av kvinner i byrommet ført til ei rekkje politiske vedtak

5 <https://www.kulturradet.no/norges-dokumentarv>.

om at nye gater og plassar skal bli gjevne namn etter kvinner. Her kan vi trekke fram vedtaket frå Bergen kommune i 2018 (Bergen kommune 2018). Andre grupper er framleis nær usynlege i det lingvistiske landskapet. Det er vanskeleg å bli merksam på eit fråvære, og nettopp dette er noko ei språkrute kan tematisere. Dette kan til dømes gjelde den jødiske minoriteten som budde på Møhlenpris, men også andre representantar med fleirkulturell bakgrunn, det vere seg frå urfolk, nasjonale minoritetar eller nyare innvandring.

Å gjere eit utval av tema som er knytte til den aktuelle staden, er ei form for kuratering. Studentperspektiva kan vere nye og kreative, og gje inngangar til språket og staden som tradisjonelt ikkje har blitt løfta fram. Samstundes kan rolla som kurator føre til utfordringar, både når det gjeld utval, og ikkje minst formidling av den immaterielle kulturarven. Det krev opplæring og modellering i møte med studentane, og dessutan tett oppfølging og kvalitetssikring av studentarbeidet.

Studenten som kurator: Moglegheiter og utfordringar

For å formidle kunnskap om språk treng ein sjølv god innsikt i og oversikt over aktuelle tema. For studenten krev dette god oversikt over faget, og læringsprosessen omfattar ikkje berre å skulle lære for å lære, men også å lære for å formidle. I dette arbeidet får studenten oppleve at språk og kunnskapen om språk ikkje er statisk, men i kontinuerleg endring. Å ta i bruk staden og lokalmiljøet for å formidle fag må likevel lærast, og forskninga legg mellom anna vekt på at «[n]orske lærere må gjennom lærerutdanningen [...] få muligheten til å lære seg å bruke læresteder utenfor klasserommet» (Wigestrand og Berntsen 2021). Målet med prosjektet *Språkspor i byen* er nettopp dette: Å gje studenten ferdigheitene som skal til for å sjå banda mellom språk og stad, kople fagstoff til staden og formidle denne kunnskapen til ålmenta.

I dette arbeidet kan det også oppstå fleire utfordringar, både for den fagtilsette og for studentane. I formidlinga lyt studentane klare å tilpasse det faglege nivået til publikum med ulike kunnskapsnivå, og dei lyt formidle korrekt fagkunnskap. Dette krev at studentane aktivt finn og tek i bruk faglitteratur og nærmar seg stoffet kritisk. Dei må også vere etterrettelege i formidlinga, og det digitale formatet krev at dei er medvitne om reglar for bruk og formidling på internett. Denne kompetansen kan ein ikkje rekne med at studentane har, noko som krev fagleg kvalitetssik-

ring av postar før offentleggjering på vegner av prosjektet. For at formidlinga ikkje berre blir ei parafrasering av andre kjelder, krevst det at den vitenskapleg tilsette har fagleg tryggleik og ønske om å følgje studenten sin veg i formidlinga av språk og stad. Modellering og fagkunnskap er ein føresetnad for at formidlinga fører til folkeopplysning, og ikkje blir ei vidareføring av folkeetymologiar og omskrivingar som gjer at formidlinga av språket som immateriell kulturarv blir utan verdi.

For å kunne formidle kunnskap om språk og stad, og i tillegg auke ålmenta sitt medvit om dagsaktuelle tema og debattar knytte til språk i byrommet, krevst det at studenten også evnar å sjå fråvære av representasjon, og ikkje berre tek utgangpunkt i namn og fenomen som er synlege i byen. Eit overordna mål med prosjektet er at studentar og ålmenta skal bli medvitne om korleis språkbrukarar samhandlar med og tek i bruk byrommet som aktive berarar av felles kultur og minne (Bortolotto 2007), og at forskning og formidling av språk og stadnamngransking skal utgjere ein naturleg del av utdanninga til dei framtidige norsklærarane. Ein styrke ved å bruke QR-kodar er nettopp at innhaldet dei opnar til, kan tilpassast og supplerast over tid, både i omfang og tema.

Oppsummering og konklusjon

Prosjektet *Språkspor i byen* ønskjer å formidle dei språklege kulturminna som språket og staden representerer. Dette bygger opp under noko av intensjonen med lov om stadnamn, som mellom anna er å ta vare på stadnamn som språklege kulturminne (stadnamnlova 2021, § 1). Onomastikken gjev oss kunnskap om tolkingar og bevaring av namn, og blant desse finn vi stadnamna. Prosjektet har ikkje som mål å endre på sjølve tradisjonen eller praksisen innan feltet, og vi kan difor ikkje hevde at dette prosjektet kan imøtekomme den uttrykte bekymringa over mangelen på kompetanse innan faget (Strand 2021). Derimot er *Språkspor i byen* eit forsøk på å bruke staden og stadnamna som inngang til å formidle kunnskap om ulike sider ved språket. Eit overordna mål er å gjere forskning og kunnskap om aktuelle språklege tema generelt, og namnegransking spesielt, tilgjengeleg. Ved å la studentane fungere som kuratorar let ein dei ta eigarskap til språket som omgjev dei. Deltakinga deira i å definere kva for kunnskap vi formidlar og vidarefører, og oppdaginga av språklege maktstrukturar og praksisar, er ei nedanfrå-og-opp-tilnærming som kan auke interessa for den kunnskapen som finst i byrommet. Verdien i auka

kunnskap og interesse for språket som omgjev oss, kjem ikkje berre studenten til gode, men også ålmenta.

Litteratur

- Ainiala, Terhi 2016: Names in Society. Carole Hough (red.): *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford: Oxford University Press.
- Akselberg, Gunnstein 2012: *Frå Bontelabo til Ånuglo: stadnamn i Hordaland*. Oslo: Samlaget.
- Bergen byleksikon 2001: Ulriken
<https://www.bergenbyarkiv.no/bergenbyleksikon/arkiv/1424377>
(lese 05.08.22).
- Bergen kommune 2018: Privat forslag fra Oddny Irene Miljeteig (SV) og Hilde Maria Boberg Andresen (SV) vedrørende gatenavn og kvinnehistorie.
<https://www.bergen.kommune.no/politikere-utvalg/api/fil/bk360/904803/Innstilling-vedtak-Privat-forslag-fra-Oddny-Irene-Miljeteig-SV-og-Hilde-Maria-Boberg-Andresen-SV-vedrorende-gatenavn-og-kvinnehistorie->
(lese 27.07.2022).
- Bjelland, Leiv 2022: «Aktiv formidling» og «passiv tilgjengeliggjøring» 20 år etter. *Formidling i arkivsektoren*. *Norsk Arkivforum* 28: 45–74.
- Bortolotto, Chiara 2007: From Objects to Processes: UNESCO's 'Intangible Cultural Heritage'. *Journal of Museum Ethnography* 19: 21–33.
<https://www.jstor.org/stable/40793837>
- Budal, Ingvil Brügger 2017: Talemål og lokale namn som språkdidaktisk arbeid. Ei kime til vidare arbeid. Eli Bjørhusdal & Ingvil Brügger Budal (red.): *Nynorsk med dei minste*, 197–215. Oslo: Samlaget.
- Bugge, Edit 2018: Språksamlingane ved UiB: Skulebarnoppskriftene.
<https://www.youtube.com/watch?v=RQwYCz3wGaA>
(lese 12.07.2022).
- Bøe, Per Sigmund Sævik 2015: Sj-lyden på Vestlandet: 100 år med endringer. *Maal og Minne* 2015: 37–20.
- Heide, Eldar 2016: Stadnamn i masteroppgåver til grunnskulelærarar? *Språksamlingsseminar, NLA* (lese 12.07.2022).
- Holberg-Ordbog. *Ordbog over Ludvig Holbergs Sprog*. Redigert av Aage Hansen mfl. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København og Oslo 1981–88. <https://holbergordbog.dk/> (lese 01.08.2022).
- Klevfos industrimuseum u.å.: QR-kodejakt. <https://klevfos.no/qrkodejakt>
(lese 05.08.2022).

- Larsen, Amund B., Gerhard Stoltz, og Bymålslaget 1912: *Bergens Bymål*. Kristiania: I kommisjon hos Aschehoug.
- Lexau, Siri Skjold 2015: Et universitetsområde for fremtiden – Nygårds-høyden i Bergen. 1960-årenes ambisjoner, og ettertiden som tok dem ned. *Berørt av bygninger*, *Nordlit* 36/2015. <https://doi.org/10.7557/13.3684>.
- Lunding, Gitte u.å.: Formidling via QR-koder. *Kirkegårdskultur* 1: 60–65.
- Johannessen, Stig Helge 1983: Om 'skjendisar' og 'chipsreiarar'. Bruken av sje-lyd og kje-lyd i bergensmålet'. *Talemål i Bergen* 1: 5–28.
- Kostanski, Laura 2009: 'What's in a Name?': *Place and Toponymic Attachment, Identity and Dependence: A case study of the Grampians (Gariwerd) National Park name restoration process*. Doktoravhandling, University of Ballarat.
- Mæhlum, Brit mfl. 2008: *Språkmøte: Innføring i sosiolingvistikk*. Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Norsk Teknisk Museum 2016: Museets digitale landskap: plasseringsteknologi i digital formidling. Rapport.
- Nätt, Tom Heine 2022: QR-kode. *Store norske leksikon*. <https://snl.no/QR-kode> (besøkt 13.07.2022).
- NG 11 = Oluf Rygh og Magnus Olsen 1910: *Norske Gaardnavne II. Søndre Bergenhus amt*. Kristiania: Fabritius.
- Sandsmark, Per Magnus Finnanger 2017: Å stille ut handlingar. Immateriell kulturarv på utstilling. *Norsk museumstidsskrift* 3(2): 42–59.
- Sandøy, Helge 2008: Språkending. Brit Mæhlum mfl.: *Språkmøte. Innføring i sosiolingvistikk*, 195–219. Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Schnell, Alf Jørgen 2022: Glasur og pynt betyr noe. *Plan* 2: 2–5. <https://doi.org/10.18261/plan.54.2>
- Sletten, Dag 2008: *Bak Blåmannen - Våkendalen - et samfunn som forsvant*. Bergen: Bodoni.
- Stadnamnlova 2021: *Lov om stadnamn*. <https://lovdata.no/lov/1990-05-18-11>
- Strand, Hilde Kristin 2021: Men namnegranskaren var ikkje død. Eller? *Khrono* 29.12.2021.
- Særheim, Inge 2007: Urbane namn og kulturell identitet. Offisiell namngjeving i ein europeisk kulturhovudstad. *Namn og nemne* 24: 65–81.

- Særheim, Inge 2018: Namn. Brit Mæhlum (red.): *Norsk språkhistorie II. Praksis*, 256–363. Oslo: Novus.
- UNESCO u.å.: Norway – Accredited NGOs located in this country. <https://ich.unesco.org/en/state/norway-NO?info=accredited-ngos> (lese 05.08.2022).
- UNESCO 2003: Text of the Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. <https://ich.unesco.org/en/convention#art2> (lese 23.07.2022).
- Utne, Ivar 2011: *Hva er et navn? Tradisjoner, navnemoter, valg av forn-avn og etternavn*. Oslo: Pax.
- Rose-Redwood, Reuben 2021: The social and political life of names and naming. *Nordisk tidsskrift för socioonomastik* 1: 157–165.
- Wigestrånd, Ingrid Larsen, & Berntsen, Knut 2021: Klasserommet er ikke det beste stedet for all læring. *Utdanningsnytt* 11.06.2021. <https://www.utdanningsnytt.no/friluftsliv-knut-berntsenuteskole/klassemrommet-er-ikke-det-beste-stedet-for-all-laering/287929>.
- Åkernes, Hanne Louise 2016: Irriterer du deg over folk som sier sjino? *Bergens Tidende* 15.02.2016: <https://www.bt.no/nyheter/lokalt/i/AEGAA/irriterer-du-deg-over-folk-som-sier-sjino>

A hill of angels and fairies: Sithean Mòr, Iona and the dynamics of Scottish onomastics

Sofia Evemalm-Graham

This article investigates the place-names of the island of Iona in Scotland, using it as a case-study to consider broader issues relating to theoretical and practical approaches to Scottish onomastics and name-studies more generally. The multilingual environment of Scotland creates unique challenges when working towards a process of standardisation and comprehensive name-analysis. When researching the place-names of Iona, which was historically Gaelic-speaking, it is necessary to carefully balance the interface between Gaelic and English and to examine potential tensions between the two languages in a toponymic context. Many of the island's place-names are not recorded on published maps, creating a need to carefully analyse how they have been used and preserved in different contexts. Furthermore, this requires a consideration of authority in naming processes by asking who has the right to create and preserve place-names. The discussion will address contested namescapes in a multilingual environment by examining two place-names on Iona (Sithean Mòr and Angel Hill which both refer to the same feature). In doing so we can elucidate the role of place-names as ideologically charged markers of cultural heritage.

Artikeln studerar ortnamn på Iona i Skottland med syfte att undersöka deras funktion och att beskriva hur forskning som fokuserar på en liten ö i västra Skottland kan besvara frågor som relaterar till teoretiska och empiriska namnstudier mer generellt. Skottlands ortnamn karakteriseras av ett flertal olika språk och dialekter som har bidragit till det nuvarande onomastikonet, främst fornnordiska, gaeliska, och engelska. Eftersom många ortnamn som historiskt

har använts på Iona aldrig har bevarats i skrift är det speciellt viktigt att undersöka hur namn och traditioner har bevarats av olika användargrupper. Det är också viktigt att fråga sig vem som har och har haft rätten att namnge platser, samt att undersöka vilka namn som bevarats och vilka namn som har ersätts av nya namn i olika sammanhang. Diskussionen fokuserar främst på två ortnamn på Iona (Sìthean Mòr och Angel Hill) som refererar till samma plats, en liten kulle i mitten av ön. Genom att studera dessa ortnamn och deras omgivning kan vi belysa samtida maktrelationer, ortnamnens ideologiska roll och deras funktion som kulturminnen.

The island of Iona (Ì Chalum Chille in Gaelic) in the Inner Hebrides of Scotland is of immense historical and cultural importance despite its limited size (ca six kilometres in length and two kilometres across). Its fame is rooted in its connection to St Columba (Calum Cille in Gaelic), one of the most famed saints in Scotland and Ireland. After arriving on the island in ca 563, he established a monastery which would become one of the most significant religious sites in Scotland and which continues to be a place of major historical and religious importance.¹ Iona is an island with a remarkably rich recorded history (textual and oral), resulting in a unique record of the island's place-names. Additionally, at least three languages, Gaelic, Old Norse and English, have contributed to the present namescape. This means that the place-name record is often complex and multifaceted, necessitating careful analysis of each individual name. In some regards this is good news for the name-researcher; it allows us to use research into Iona's place-names as a testing ground for future surveys and to consider the theoretical issues that arise from the present study in their broader onomastic context. Researchers from the University of Glasgow are currently working on a full survey of the place-names of Iona and the nearby island of Staffa.² We hope that by studying this material, we will be able to provide answers to difficult

1 For scholarly work on the historical context of Iona and St Columba see for instance Broun, D. and Clancy T.O. 1999. *Spes Scotorum: Hope of Scots: Saint Columba, Iona and Scotland*.

2 This is a three-year project based in Celtic & Gaelic at the University of Glasgow titled 'Iona's Namescape: Place-Names and their dynamics in Iona and its environs'. Our work is supported by the Arts and Humanities Research Council. For more information about the project and its aims see <https://iona-placenames.glasgow.ac.uk/>.

questions regarding the preservation of place-names. This includes the development of new and existing protocols³ for establishing a standardisation process in the Scottish Gàidhealtachd (the modern and historically Gaelic-speaking areas of Scotland). The present discussion will examine some issues we have thus far encountered, including:

The relationship between Gaelic and English name-forms (their use, how they are recorded and preserved). This includes an examination of potential tensions between user groups of different linguistic backgrounds. By exploring this, I hope to advance our understanding of contested namescapes in historical and modern contexts.

Recognising the importance of place-lore in informing our understanding of people's perceptions of place and how it contributes to the dynamic, constantly changing nature of place-names.

The complex history of Iona necessitates a critical analysis of the available source-material, and this is a natural starting point for any consideration of the island's place-names. We have an unusually early record of Iona provided by Adomnán in his *Life of St Columba* (c. 690s)⁴ in which many of the miracles performed by the saint takes place on the island. Although the number of Iona place-names explicitly recorded by Adomnán is rather limited, the *Vita* provides rich information about the landscape and mental map of the medieval monks of Iona. As we shall see below however, some toponyms are mentioned, providing some of the earliest written records of place-names in Scotland.

Later official maps and charters only provide limited insight into the history of the island's place-names. In fact, two of the most important sources for Scottish place-names, the 6 inch 1st and 2nd edition Ordnance Survey (henceforth OS) maps,⁵ are quite problematic for the type of survey required in an Iona context. The OS 6 inch 2nd ed map (1900) records

---

3 For current protocols see the Gaelic place-name policy created by Ainmean-Àite na h-Alba (<https://www.ainmean-aite.scot/>).

4 *Adomnán's Life of Columba*, 1991 (2nd ed): A. O. Anderson & M. O. Anderson (eds.). Oxford.

5 This is the first comprehensive survey of Scotland's place-names. The maps are now available online through the National Library of Scotland: <https://maps.nls.uk/os/6inch/>.

ca 170 place-names for Iona, but this only represents a fraction of the full place-name record. The process of surveying is also worth taking into account here. In her discussion of the OS Name Books,⁶ Williamson (2021: 3) highlights that the ‘authorities employed had implications for the forms of name chosen, especially in bilingual areas, including parts of Wales, Ireland and Scotland, where issues of anglicisation, standardisation and translation arose.’ There are many instances in the OS Name Books where one spelling or name has been chosen as the ‘correct’ one and another one has been crossed out. This process of attempting to establish one single correct name for each place creates major implications for the possible erasure of place-names that were in use in the nineteenth century.

At the other end of the spectrum, we have sources that are predominantly informed by local authorities. One such source, usually referred to as ‘the Ritchie map’, was first published in a book by Alec and Euphemia Ritchie in 1928,⁷ with considerable input from Gaelic scholar David Munro Fraser who compiled the accompanying appendix. Many of the place-names recorded here do not appear on maps published by official government bodies, and they wonderfully illustrate the richness of Iona’s namescape. Once this data is added to the Iona survey, it contains roughly 500 entries. There are also a number of vitally important oral sources, several of which were recorded in the second half of the twentieth century.⁸ In addition to these sources – which may appear rather typical to most name researchers – there is another category of material which was particularly productive in an Iona context. The early modern period saw an explosion of travellers to western Scotland from the late seventeenth century onwards, with Iona being one of the most popular destinations. These travellers often wrote about their experiences in travel diaries, some of them published at the time or later. They were typically scholars and antiquarians, especially ones whose accounts have become firmly embedded

---

6 The Ordnance Survey Name Books contain spatial, linguistic and contextual information about the place-names surveyed in the nineteenth century which provided the basis for the 6 inch 1st ed OS maps. They have now been digitised by ScotlandsPlaces: <https://scotlandspplaces.gov.uk/digital-volumes/ordnance-survey-name-books>.

7 The map has been digitised by the National Library of Scotland: <https://maps.nls.uk/counties/rec/6284>.

8 Many of these have been digitised and can now be accessed through the Tobar an Dualchais / Kist o Riches online resource: <https://www.tobarandualchais.co.uk/>.

in the popular image of Iona. Examples of influential writers include Martin Martin (1703) who visited Iona in 1695, Bishop Richard Pococke (1760), Thomas Pennant (1774) who visited the island in 1772 and Samuel Johnson and James Boswell (1785) who visited the island in 1773. Importantly, they do not only record the names of places, but also include traditions associated with the sites they visited, accounts of their history, topography and more. It is, however, equally, and perhaps even more, important to approach these sources critically than those listed previously. Although some of the visitors had knowledge of Gaelic, consulted Gaelic scholars in their research or had Gaelic-speakers accompanying them, the levels of Gaelic fluency varied considerably. This undoubtedly had a significant impact on the material transmitted and spellings provided for individual place-names. It is not always clear who, if any, local residents acted as informants. In some instances, they may be alluded to in expressions like ‘we are told’ (Pennant 1774: 295) or ‘I was informed’ (Pococke 1760: 81), but names of individuals are often not included. The authors also relied on the writings of their own peers. Sometimes this is obvious from the presentation of certain motifs (for example, we know that Pennant drew on material provided in letters written to him by John Stuart⁹), but they also make explicit references to the writings of other authors (see Sithean Mòr case-study below). Significantly, this may have resulted in an echo chamber of early modern antiquarian perceptions of Iona which were subsequently perpetuated by later authors until the present day. All of this means that we have a very particular, but complicated record of Iona’s place-names.

In addition to the complexities of dealing with such a rich historical record, Iona does not represent a neutral space. The island’s significance means that it is essential to address certain aspects of naming which in recent years have been thoroughly explored in the field of critical toponymies. At the core of this line of investigation lies the question posed by Berg and Vuolteenaho (2009: 7): why do ‘toponyms often appear to people as ideologically innocent rather than power-charged semiotic dynamos for making meaning about places’? There can be no doubt that this question is vital for any study of the place-names of Iona. As stated above,

---

9 The letters have been transcribed by the Curious Travellers digital edition and can be accessed here <https://editions.curioustravellers.ac.uk/>.

surviving place-names in the Hebrides were created in three main languages: Gaelic, Old Norse and English. The interface between Gaelic and English is especially important to carefully navigate considering the decline of Gaelic and the fragility of Gaelic name-forms and traditions. This also needs to be discussed in the context of Iona's popularity as a tourist destination. To what extent does the large number of visitors, a majority with little or no knowledge of Gaelic, impact the proliferation and preference for English name-forms? A possible example of this can be seen in the case of the bay located in the southernmost part of the island, in Gaelic known as Port a' Churaich 'Port of the coracle or wicker boat'. The origin of the name is traditionally associated with the arrival of St Columba and his companions at this site in 563. Martin (1703: 263) records one version of the tradition, stating that 'The Dock which was dug out of Port *Churich* is on the shore, to preserve *Columbus's* Boat call'd *Curich*'. However, in an English-speaking context, the name of the bay is often given as St Columba's Bay, a name which was likely influenced by the same story. It should be noted that strictly speaking, these names do not refer to the same feature. St Columba's Bay refers to the whole bay, whereas Port a' Churaich refers to the eastern portion of the bay, but they are often used interchangeably. Websites targeting tourists tend (perhaps unsurprisingly) to favour the use of the English form of the name.¹⁰ Considering the popularity of Iona as a tourist destination and the gradual decline of Gaelic, it is important to consider what impact developments like this have on the preservation and survival of Gaelic place-names. A counterpoint is the fact that in some contexts, the English name St Columba's Bay has been translated into Gaelic as Bàgh Chaluim Chille (MacArthur 1999: 250).¹¹ These points illustrate the complex interplay between Gaelic and English and the importance of considering various influences on the development of name-forms, a point which will be further explored below. Furthermore, in looking at these two place-names, both important in a Christian context, we might also address the question of what was there

---

10 See <https://visitmullandiona.co.uk/listings/st-columbas-bay/> (St Columba's Bay) and <http://www.welcometoiona.com/places-of-interest/st-columbas-bay/> (St Columba's Bay).

11 Also see Clancy (2021) 'Ì Chaluim Chille' for more information about place-names on Iona commemorating St Columba: <https://iona-placenames.glasgow.ac.uk/i-chaluim-chille/>.

before St Columba. The name Port a' Churaich likely replaced an existing name used by the local population, pre-dating the establishment of the Christian community on the island.¹² Thus, this is an example of a site with multiple ideologically charged layers, potentially reflecting a continuous process of erasure and innovation which has contributed to the past and present namescape.

Iona's historical fame means that there are many different groups who have influenced the naming of places on the island. Some of these groups include local islanders, groups with religious interests (e.g. the resident religious community and visiting pilgrims), scholars (including heritage bodies and archaeologists) and finally, tourists. The latter is a significant group to consider when studying a place like Iona and it is important to acknowledge that all these user groups may have very different, sometimes conflicting, perceptions of the landscape. This point cannot be completely decoupled from the linguistic considerations outlined above as they are undeniably intertwined, but it is a point worth stressing. Tensions between languages and user groups can create a myriad of problems when attempting to establish a standardised process of presenting place-names. In the following discussion I will attempt to unpack some of these issues by analysing two place-names, Sithean Mòr and Cnoc nan Aingeal, both referring to the same topographical feature.

SÌTHEAN MÒR¹³

high & low Sion 1776 Anon 87 (fo. 42r)

Sithean Mor 1877 Skene 89

Sithean Mor / Great Fairy-mount 1857 Reeves cxli

Cnoc an t-Sithein 1881 OS 6 inch 1st edn ARG CIV

Sithean 1890 Graham 276

Sithean More / Angel Hill 1898 MacMillan 90

the shi-en Campbell 1900 62–63

Cnoc an t-Sithein 1900 OS 6 inch 2nd edn ARG & BTE CIV

Sithean Mor / Angels' Hill 1920 McNeill 79

12 As an alternative interpretation we might consider the possibility that the story was attached to an existing name, but if this is the case the points made above would arguably still apply.

13 Where more than one name is given, both are included.

the “sithein” 1920 Gordon 144

the sithean 1923 Donaldson 386

Sithean 1938 Shedden

Sithean Mor 1947 McNeill 125

Fairies' Hill / Cnoc nan Aingeal, the Angels' Hill 1964 Swire

Sithean Mor / Big Fairy Mound (Hill of the Angels) 2017 The Iona Community map

Cnoc an t-Sidhein 2021 OS MasterMap

Sithean Mòr (Grid reference: NM 272 237) refers to a small hill in a central location of a flat stretch of land roughly in the centre of Iona, making it appear prominent despite its relatively low altitude (elevation 22.7 metres). The farm of Sithean (spelled Shian on the 1930 Ritchie map) located directly to the south takes its name from the hill. This site is particularly appropriate for a discussion focusing on the dynamics of place-names and issues of bilingualism. Its multifaceted history raises a number of issues pertinent to broader questions, including the use of bilingual name-forms and the establishment of appropriate head-forms. The name Sithean Mòr is semantically straightforward, containing the elements *G sithean* and *G mòr* meaning ‘the large (fairy) knoll’.¹⁴ The OS maps and OS Name Books, however, record the name of the hill as *Cnoc an t-Sithein*, providing the translation ‘Knoll of the Fairies’ (OS1/2/37/18). A more accurate translation would be ‘Hillock of the (fairy) knoll’, the former translation being more consistent with the name Sithean Mòr. As is standard practice, the associated entry in the OS Name Books lists the name alongside local informants who acted as authorities for the correct spelling. In this instance the authorities were James McArthur, John McDonald, postmaster and Dugald McCormick, farmer, all Iona residents. In 1966 Iona native Dugald MacArthur gave the following information: ‘and then you have Sithean [presumably referring to the farm] and Cnoc an t-Sithein or Sithean Mòr as it’s more commonly called, that’s the big fairy knoll’ (Tobar an Dualchais Track ID 84012). It is worth noting that an OS map was used as the basis for the recorded interview. Thus the OS map may have prompted the mention of the OS form since other available maps and so-

14 The element *sithean* in Scottish place-names and its connotations of representing otherworldly dwellings of fairies has been discussed elsewhere. See Taylor (2012: 499).

urces consistently record the name as Sithean Mòr, or sometimes simply the Sithean. For example, in 1988 Ena MacArthur recalled a story about the hill where she calls it ‘the Sithean’ (MacArthur 1989: 115). In cases such as this it is necessary to carefully consider appropriate protocols for establishing a head-form. Although the name Cnoc an t-Sithein is attested locally, the OS entry does not represent the more consistently used name for the site, Sithean Mòr. As highlighted above, it is clear that when studying Gaelic place-names it is not advisable to rely solely on OS spellings since they do not always accurately represent modern Gaelic spellings, local usage and pronunciation. We might turn to sources which reflect greater local and Gaelic knowledge, such as the Ritchie map, but these sources also require a critical approach. For example, the Ritchie map is notoriously inconsistent in its use of length marks in Gaelic names. In fact, a brief survey of the map shows that length marks are absent where they would be expected as a matter of course and should not be interpreted as representing pronunciations with short vowels. Sithean Mòr is one such example, given on the Ritchie map as Sithean Mor. In this instance the head-form in the Iona place-name survey is given with correct modern Gaelic orthography as Sithean Mòr. However, when working with this type of material it is necessary to approach names on a case-by-case basis.

CNOC NAN AINGEAL / ANGEL HILL

colliculus angelorum / cnoc angel ca 690s Adomnán

Angel Hill 1760 Pococke 86

Cnoc nan Aingeal 1771 Anon iii 133

hill of the angels, Cnoc nar-aimgeal 1772 Pennant 297

Cnoc-nan-aingeal-mòr 1773 Stuart

Angel Hill 1788 Stuart

Cnoc nar-aimgeal / hill of angels 1798 Garnett 267

Cnoc-an-aingell / Angel's Mount 1850 Lindsay 169–170

Cnoc an Aingeal 1850 Graham plate 2

Cnoc-na-nAingel 1857 Reeves cxli

Cnoc Aingil / Sithean Mor 1887 MacLean 37–38

Angel Hill / Sithean More 1898 MacMillan 90

The Angels' Hill 1909 Trenholme 35

Cnoc-nan-Aingeal 1912 Macleod 104

Angels' Hill / Sithean Mor 1920 McNeill 79

Cnoc nan Aingeal, the Angels' Hill / Fairies' Hill 1964 Swire

Angels' Hill 1973 Underwood 121

Sithean Mor / Big Fairy Mound (Hill of the Angels) 2017 The Iona Community map

There is another dimension to explore here. In addition to the name *Sithean Mòr*, another, almost certainly earlier, name referring to the same hill exists. This was recorded in Adomnán's *Life of St Columba* (c. 690s) where it is attached to a story in which St Columba converses with angels on top of the hill (see Reeves 1857: 205). The name is given both in Gaelic (*Cnoc Angel*) and in Latin (*colliculus angelorum*). It is now typically recorded in its Gaelic form as *Cnoc nan Aingeal* 'hill of the angels', but is often given in English as Angel Hill. Having two different names is not necessarily an issue for a place-name survey; adding variant names for the same feature is not uncommon and can be relatively easily navigated by cross-referencing two separate entries in the survey. However, there is a rather interesting question regarding the use of the names in Gaelic and English. Both place-names have attested forms in both languages, but *Sithean Mòr* is arguably more consistently used in Gaelic and vice-versa. That is, *Sithean Mòr* is rarely given in English as a name-form (e.g. The Large Fairy Knoll), whereas *Cnoc nan Aingeal* is often given only in its English form, Angel Hill, especially from the nineteenth century onwards. It should be emphasised, however, that this does not mean that *Sithean Mòr* is only used in a Gaelic-speaking context, and there is no doubt that it is also used by English-speakers. As noted above, there are several contexts in which the name has become anglicised, for example lacking length marks and the hill is sometimes referred to as 'the *Sithean*' in an English-speaking context. The name of the nearby farm, *Sithean* or *Shian*, is also given with an anglicised spelling. This pattern is likely meaningful and reflects developments that are the result of a number of linguistic and cultural factors, some of which I will attempt to unpack here. However, before discussing this further, it is necessary to address yet another topic.

In addition to multiple different name-forms, there is a wealth of place-lore associated with this hill, much of which was recorded by travellers visiting Iona. It is worth exploring this point further since place-lore can reveal a great deal about how and why this hill has been understood in different contexts, and perhaps also shed further light on the two names in-

roduced above. There are at least three, and arguably four, quite distinct strands of traditions featuring the hill. The story of St Columba conversing with angels discussed above, associated with the name Cnoc nan Aingeal / Angel Hill, represents the first of these strands. It should be noted that this story was subsequently repeated in many of the sources which mention the name, typically referring to Adomnán's account (see early forms above).

However, the hill has also been associated with St Michael and Michaelmas celebrations, representing a second strand. Our earliest surviving record of this tradition, presumably much later than the origins of the practices described, is provided by Pococke (1760: 86) who wrote:

I went to the South west part of the Island and in half a mile passed by a fine small green hill, called Angel Hill, where they bring their Horses on the day of St. Michael and All Angels, and run races round it; it is probable this custom took its rise from bringing the Cattle at that season to be blessed, as they do now at Rome on a certain day of the year.

His account undoubtedly influenced reports by subsequent authors, including Pennant (1774: 297) who directly cites Pococke in his account: 'Bishop *Pocock* informed me, that the natives were accustomed to bring their horses to this circle [of stones on top of the hill] at the feast of St. *Michael*, and to course round it'. It is difficult to know the exact nature of the celebrations described and to what extent they were still practiced when these texts were written. As Stiùbhart (2014) has highlighted, such Michaelmas celebrations, despite having been widely observed across the Hebrides, may have largely fallen out of use in many areas by the time the bulk of our written accounts were composed.

The third strand is connected with the name Sithean Mòr and includes traditions associated with fairies and fairy knolls. One such story which likely refers to this site recounts how:

Two young men in Iona were coming in the evening from fishing on the rocks. On their way, when passing, they found the shì-en of that island open, and entered. One of them joined the dancers, without waiting to lay down the string of fish he had in his hand. The other stuck a fish-hook in the door, and when he wished made his escape. He came back for his companion that day twelvemonths, and found him still dancing with the string of fish in his hand. On taking him to the open air the fish dropped from the string, rotten. (Campbell 1900: 62–63)

Stories of fairies are a common motif in Gaelic folklore and migratory legends, frequently anchored in the physical landscape. For example, a search for *sithean* on the Tobar an Dualchais / Kist o Riches website will yield numerous stories with parallels to the one outlined here and they are often associated with specific places. It is likely that the element *sithean* provided a basis for many stories involving fairies and related supernatural features.

Finally, it may be appropriate to add a fourth strand to this list. From the twentieth century onwards multiple accounts also describing supernatural events appear, but they are rather different from the accounts associated with fairies described above. Folklorist and regular Iona visitor F. Marian McNeill (1947: 125) recorded the death of:

a lady, a visitor to Iona, who fell a victim to ‘the lure of the fairy hill.’ One moonlight night she slipped out of the cottage where she was staying, unclad, with a knife in her hand (with which to open the hill), and in the early morning her body was found beside the *Sithean Mòr*:

The episode described here seems to refer to the death of a woman by the name of Norah Emily Fornario (nickname Netta), who visited Iona in the autumn of 1929 and who had a strong interest in the spiritual world and the occult. The McNeill account, however, is not correct as the body was found in the southern hills of Iona, a long distance from *Sithean Mòr*. So what could have prompted this association? Mairi MacArthur (1995: 141) argues that the newspapers who reported the story assumed, wrongly, that someone with Netta’s spiritualist leanings must be linked to ‘the landmark where fairies were said to dance and St Columba had a vision of angels’, resulting in newspapers incorrectly reporting that her body was found near *Sithean Mòr*. The dramatic circumstances of her death have subsequently been the subject of books, poetry, drama and much speculation, persisting into the twenty-first century. A Google search (as of 9th May 2022) for ‘Netta Fornario’ will yield numerous blog posts and podcasts describing different versions of the event. On a related note, a 1973 (121) *Gazetteer of Scottish and Irish ghosts* rather ominously describes sightings of ghosts on the hill:

Many are the reports of ghostly monks seen here over the years, often at certain spots where the local people will not venture at night-time, such as the

Angels' Hill, almost in the centre of the island, where many odd things have happened.

These accounts may ultimately derive from existing associations with fairies and the Otherworld, but they create a rather different image of the hill which seems to have been rooted in the experiences of visitors to the island who had an interest in spiritualism, rather than local residents.

As noted above, there is a pattern of Cnoc nan Aingeal being more consistently used in its English form Angel Hill, especially from the nineteenth century onwards, whereas Sithean Mòr is more consistently given in Gaelic (but as noted above the name Sithean Mòr can be used in both Gaelic and English-speaking contexts). Where both names are given, variations of Sithean Mòr, or just Sithean, and Angel Hill are most frequently used (see Anonymous 1776, MacMillan 1898). This pattern can also be found in present-day contexts. For example, the official website of the Iona Community Council has an entry on the hill which begins 'Sithean Mòr (large fairy hill) lies to the south of the road leading to the Machair. It is also known by the alternative name of Hill of the Angels.'¹⁵ It should be stressed that this does not necessarily imply that there is a deliberate process of erasing the Gaelic name-form Cnoc nan Aingeal, although that dimension is also an important one which warrants further investigation in its broader context. Rather, perhaps the best way to interpret the pattern noted here is to discuss it in relation to the various traditions associated with the hill. There may be a certain bias towards the use of some name-forms depending on the image of the hill the user wishes to evoke. We can arguably assume that a desire to emphasise an association with St Columba would increase the likelihood of using the name Cnoc nan Aingeal / Angel Hill. Therefore, the promotion of a connection between Columba (the original source of Iona's prominence) and the hill may be especially likely in light of the explosion of tourism, especially faith tourism, in the nineteenth and twentieth centuries. It is possible that visitors, often with little or no knowledge of Gaelic, would be more prone to use an English name which can be clearly associated with St Columba, explaining the tendency towards the use of the name Angel Hill. This only demonstrates one of potentially many aspects of how perceptions of this

---

15 <http://www.welcometoiona.com/places-of-interest/sithean-mor/>.

hill have been shaped by the linguistic and cultural context in which its different names have been used. It does, however, highlight the myriad of influences that need to be considered when studying place-names with a complex history more generally. Not only can we have many different name-forms, but there may also be multiple different co-existing traditions associated with any given feature, creating a highly multifaceted, dynamic namescape.

The examination presented here has attempted to demonstrate that working towards a process of standardisation in a multilingual environment requires a number of particular considerations. This raises questions regarding the role of the onomastician in establishing authoritative name-forms. It is clear that in the context of Gaelic place-names in Scotland, it is necessary to approach each area on a case-by-case basis. However, we can make some general observations regarding protocols for name-research which are used as part of the Iona's Namescape project. As demonstrated above, when studying Gaelic place-names it is crucial to consider correct Gaelic orthography, including adding length marks and using modern spellings for elements as appropriate, meaning that it is generally not sufficient to rely on OS spellings. As part of this process, we are working in consultation with Ainmean-Àite na h-Alba¹⁶ and other progressing surveys of Gaelic place-names¹⁷ to determine appropriate orthographic conventions in a toponymic (Gaelic) context. It is, however, equally vital to consider local usage and pronunciation which means that in some instances locally attested spellings may take precedence over modern Gaelic orthographic conventions. It is also important to acknowledge the capacity for multiple name-forms and traditions to exist simultaneously. Our responsibility as onomasticians is arguably to preserve these as comprehensively as possible and to avoid any past mistakes made by OS surveyors in their attempt to establish a single 'correct' name for each place. When investigating a site like Sithean Mòr we are dealing with a highly dynamic human artefact. The case-study presented above portrays a hill which is frequently featured in the experiences of early modern and subsequent

---

16 Scotland's national advisory partnership for Gaelic place-names.

17 This especially includes ongoing surveys that form part of the Survey of Scottish Place-Names such as Whyte, *Ainmeannan-Àite Mhuile & Ulbha / The Place-Names of Mull & Ulva* (forthcoming).

visitors to Iona, but there is no singular coherent narrative. Rather, we find multiple traditions and place-names co-existing which are all subject to different linguistic and cultural influences, all of which need to be carefully balanced. In this case, it is important to include more than one name (and in both Gaelic and English) as part of our survey to adequately represent the historical and cultural role of this hill. These findings emphasise the potential benefits of intensive analysis of individual sites in places like Iona where the rich historical record facilitates such research. This in turn can increase our understanding of how humans conceptualise place and place-names.

References

- Adomnán's Life of Columba*, 1991 (2nd ed): A. O. Anderson & M. O. Anderson (eds.). Oxford: Clarendon Press.
- Anonymous. 1771: An Account of the island of Icolumbkill, taken in April 1771. *The Weekly Magazine, and Edinburgh Amusement* 24 (April-June 1774). 14.04.1774: 73–75; 21.04.1774: 97–100; 28.04.1774: 133–135.
- Anonymous. 1776: *NLS MS.14876 – Allan MacDonald of Knock, Essay on the Gaels and song collection, 1776*.
- Argyll Ordnance Survey Name Books (1868–1878), OS1/2/37/18. ScotlandsPlaces: <https://scotlandsplaces.gov.uk/digital-volumes/ordnance-survey-name-books/argyll-os-name-books-1868-1878>. [accessed 09.05.22].
- Berg, L.D. and Vuolteenaho, J. (eds.) 2009: *Critical toponymies: the contested politics of place naming*, 1–19. Farnham: Ashgate.
- Boswell, J. 1785: *The Journal of a Tour to the Hebrides with Samuel Johnson*. London.
- Broun, D. and Clancy, T.O. 1999: *Spes Scotorum: hope of Scots: Saint Columba, Iona and Scotland*. Edinburgh: T&T Clark.
- Campbell, J. G. 1900: *Superstitions of the Highlands and Islands of Scotland*. Glasgow: James MacLehose and Sons.
- Clancy, T. O. 2021: Ì Chaluum Chille: Iona's Namescape project website. <https://iona-placenames.glasgow.ac.uk/i-chaluum-chille/> [accessed 09.05.22].
- Donaldson, M. E. M. 1923: *Wanderings in the Western Highlands and Islands*. Paisley: Alexander Gardner.

- Garnett, T. 1798 [1811]: *Observations on a tour through the Highlands and part of the Western isles of Scotland vol. 1*. London: John Stockdale.
- Gordon, S. P. 1920: *The land of the hills and glens*. London: Cassell and Co.
- Graham, H. D. 1890: *The birds of Iona & Mull*. Edinburgh: D. Douglas.
- Graham, H. D. 1850: *Antiquities of Iona*. London.
- Isle of Iona. <http://www.welcometoiona.com/> [accessed 09.05.22].
- Lindsay, W. A. 1850: *Iona*. London.
- MacArthur, E. M. 1999: Celebrating Columba on Iona, 1897 and 1997. T.O. Clancy and D. Broun (eds.). *Spes Scotorum, Hope of Scots: Saint Columba, Iona and Scotland*, 245–251. Edinburgh: T&T Clark.
- MacArthur, E. M. 1995: *Columba's island: Iona from past to present*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- MacArthur, E. M. 1989: The Island of Iona: aspects of its social and economic history from 1750 to 1914 vol. 2. Unpublished PhD Thesis, University of Edinburgh.
- MacLean, H. 1887: Notes on place-names of Iona. *Scottish Geographical Magazine* 3(1): 35–38.
- MacLeod, F. 1912: *Iona*. London: William Heinemann.
- MacMillan, A. 1898: *Iona: Its history and antiquities, etc.* London: Houlston.
- Martin, M. 1703: *A description of the Western Islands of Scotland*. London: Andrew Bell.
- McNeill, F. M. 1947 [1990]: *An Iona anthology*. Iona: New Iona Press.
- McNeill, F. M. 1920: *Iona: a history of the island, with descriptive notes*. London: Blackie & Son.
- OS MasterMap. 2021: Digimap. <https://digimap.edina.ac.uk/> [accessed 09.05.22].
- Pennant, T. 1774: *A Tour in Scotland and Voyage to the Hebrides, 1772*. Chester.
- Pococke, R. 1760: Letter XVI, Isle of Lismore, June 10th, 1760. *Tours in Scotland 1747, 1750, 1760 vol. 1*. Edinburgh.
- Reeves, W. 1857 [1874]: *Life of Saint Columba, founder of Hy. Written by Adamnan*. Edinburgh: Edmonston and Douglas.
- Ritchie, A. and Ritchie E. 1928 [1930]: The map of Iona. I Chaluim –

- Chille. Edinburgh: <https://maps.nls.uk/counties/rec/6284> [accessed 09.05.22].
- Shedden, H. 1938: *The story of Lorn, its Isles and Oban*. Oban: Oban Times.
- Six inch 1st edition Ordnance Survey Maps of Scotland, 1843-1882. NLS National Library of Scotland. <https://maps.nls.uk/os/6inch/index.html> [accessed 09.05.22].
- Six inch 2nd edition Ordnance Survey Maps of Scotland, 1888-1913. NLS National Library of Scotland. <https://maps.nls.uk/os/6inch-2nd-and-later/> [accessed 09.05.22].
- Skene, W. F. 1877: *Celtic Scotland: a history of ancient Alban, vol. 2*. Edinburgh: Edmonston & Douglas.
- Stiùbhart, D. U. 2014: Leisure and recreation in an age of clearance. The case of the Hebridean Michaelmas: J. Borsje et al. (eds.). *Celtic cosmology: perspectives from Ireland and Scotland*, 207–248. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- Stuart, J. 1788: John Stuart, Marquis of Bute: journal of tour of the Western Isles. NLS MS.9587.
- Stuart, J. 1773: John Stuart to Thomas Pennant 31 December 1773. Curious Travellers Digital Editions: <https://editions.curious-travellers.ac.uk/doc/0428> [accessed 09.05.22].
- Swire, O. 1964. *The Inner Hebrides and their legends*. London: Collins.
- Taylor, S. with G. Márkus. 2012: *The place-names of Fife, vol 5*. Donington: Shaun Tyas.
- The Iona Community. 2017: *Iona: a map*. Dundee: Wild Goose Publications.
- Tobar an Dualchais/Kist o Riches: <https://www.tobarandualchais.co.uk/> [accessed 09.05.22].
- Trenholme, E. C. 1909: *The story of Iona*. Edinburgh: David Douglas.
- Underwood, P. 1973: *A gazetteer of Scottish and Irish ghosts*. London: Souvenir Press.
- Visit Mull and Iona. <https://visitmullandiona.co.uk/> [accessed 09.05.22].
- Whyte, A. (forthcoming). *Ainmeannan-Àite Mhuile & Ulbha / The Place-Names of Mull & Ulva*.
- Williamson, E. 2021: The Ordnance Survey Name Books: a ‘treasure-trove’ for toponymists. *Scottish Archives*, 25/26: 42–55.

Stjørdalen, Stjørna og Skjørin – med nokre metodevurderingar

Eldar Heide

In this article, I will go through previous interpretations of place-names based on Old Norse stjør- and suggest a new interpretation. Most scholars have been uncertain regarding these names. On the basis of Rygh and Kjær's reading, Hoel has explained that Skjør in Eidsberg derives from stjør- in the sense of 'staff' and he sees the name as a reference to the elongated ridge on which the farm is located. Bjorvand expands this explanation to include Stjørdalen, Stjørna and Skjørin in Trøndelag, believing these names to refer to straight rivers or fjords. My objection is that there is no evidence that 'staff, pole' was a possible meaning of Norse stjør-, nor does the terrain in the respective places fit well with such a meaning. To these names I add the part of Lake Øyangsvatnet called Stjørna, 20 km from the fjord of Stjørna, and my point is that four out of these five stjør-names are linked to T-shaped bodies of water. This means that they resemble the shape of early, primitive anchors for which the Old Norse word is stjóri. Stjør-names may refer to this resemblance. My interpretation of Stjørna relies on the reconstructed sea-levels of the Early Iron Age. At the end of the article, I take a closer look at the potential of reconstructing past landscapes in connection with interpreting place-names, and my reading of Lake Styran in Eastern Sweden is based on a reconstructed water level.

I denne artikkelen skal eg gå gjennom tidlegare tolkingar av stadnamn danna til gammalnorsk *stjør-* og så føreslå ei ny tolking, før eg går nærare inn på metodespørsmål som denne tolkinga reiser. I Noreg er det fire sikre namn danna til gammalnorsk *stjør-*:

– Bygdenamnet *Stjørdalen* i Inn-Trøndelag, *Stjóradalr* i dei norrøne

sogene (Rygh og Rygh 1903: 30). Til dette namnet er danna *Stjørdalsfjorden*, *Stjørdalselva*, mfl.

- Gardsnamnet *Skjør* i Eidsberg, i *Stiore* ikr. 1390 (Rygh 1897: 145)
- Bygdenamnet *Stjørna* sør på Fosenhalvøya – *Stiornen* 1432–33 (Rygh og Rygh 1901: 37). Til dette namnet er danna *Stjørnfjorden*.
- Eit tapt gardsnamn *Stjórndalr* eller *Stjórudalr* i Sunnfjord (Rygh og Kjær 1919: 373; *Bergens kalvskinn* 2016: 96-97).

Sannsynlege namn danna til same rot er i tillegg:

- Armen *Stjørna* i Øyangsvatnet sørvest for Lensvika ved Trondheimsfjorden.
- Fjordnamnet *Skjørin* nord på Fosenhalvøya. Det har vi òg som bygdenamn bakom gards- eller grendenamna *Nordskjørin*, *Sunnskjørin* og *Joskjør* (der *Jo-* skal vera mannsnamnet *Jon*, Rygh og Rygh 1901: 10). Fjorden blir òg kalla *Skjørafjorden*, men rette namnet er ifølgje Stemshaug *Skjørin*, «forvanska til Skjørafjorden på karta» (Stemshaug 1985: 71; 1997). Gamle skrivemåtar av bygdenamnet er *Støre*, *Skøre*, *Stjørne* ikr. 1550, *Stjørenn* 1559; av grendenamna *Nordstyren* 1618, *Sødrestjørne* ikr. 1550, *Sundtstyren* 1618 (Rygh og Rygh 1901: 10, 12).¹

Dei fleste granskarane har vore usikre på desse namna. *Skjør* i Eidsberg rekonstruerer Rygh som *Stjór og seier at «Navnet [...] lydlig er ens med *stjór*, Sideform til *þjór*, Tyr». Men «af hvilken Grund dette Navn kunde være brugt som Gaardnavn her», har han ikkje noko forslag om. Han nemner berre namna ovanfor som moglege tilknytingspunkt. I tilfellet *Stjørdalen* er føreleddet opphavleg elvenamn, meiner han, men føreslår ikkje noka tolking. (Rygh 1897: 145) Tilsvarende seier Rygh og Rygh om *Stjørna* berre at dei meiner det opphavleg var elvenamn. Dei nemner namnebruken hos Aslak Bolt i 1432–33 som argument: Der «bruges nemlig i Overskriften *Stiornen* om Bygden; men senere kaldes den Elv, som gaar ud i Bunden av Nord-Skjørn [sic], ‘*aaen Stiornaa*’ og ‘*fiska aan Stiornen*’. Dermed passer ogsaa, at Navnet er Hunkjønsord.» (Rygh

1 *Størdalen* på vestsida av Trondheimsfjorden er stava *Stiordall* i 1559, men det er tydelegvis ein stavefeil. Aslak Bolt skriv i 1432–33 *af Størkilodale* (Rygh og Rygh 1901: 114), utan *-j-*. Fyrste del av samansetjinga skal vera eit eineståande elvenamn.

og Rygh 1901: 37) Sandnes og Stemshaug sluttar seg til dette (Sandnes og Stemshaug 1997: 427). Rygh og Rygh nemner òg at dette namnet finst i det sterkt oppdelte Øyangsvatnet to mil unna, vest for Lensvika. Vatnet har éin arm som heiter *Stjørna* og ein som heiter *Bjugn* eller *Bjugna* (Rygh og Rygh 1901: 37, 33). Dette må vera «Opkaldelse», meiner Rygh og Rygh (*ibid*), sidan Bjugnfjorden er næraste fjorden på nordsida av Stjørn-fjorden. Om *Skjøralfjorden* lenger nord på Fosenhalvøya, seier ikkje Rygh og Rygh anna enn at dei tre gardsnamna *Sunnskjør*, *Nordskjør* og *Joskjør* speglar fjordnamnet og at dei kan ha samanheng med namna som er nemnde ovanfor (*ibid*: 10, 12). Stemshaug seier at *Skjorin* etter dagens uttale å dømme er (bunden form av) eit lint hankjønnsord (Stemshaug 1985: 71; 1997). Han føreslår at namnet har «samanheng med verbet *skjøre*, som m.a. tyder ‘skumme over, gaa (skurende) over en Kant’ (Ross)» og at bakgrunnen i så fall er austavinden, som tek hardt der. Men han er open for at det er *stjór-*, som i *Stjørdalen* (Stemshaug 1985: 71; 1997). *Stjørdalen* set Rygh og Rygh i samband med dei andre namna, og meiner føreleddet «utvivlsomt [indeholder] Elvens Navn, som maa have været et sterkt Hunkjønnsord *Stjór*» og at opphavleg samansetjingsform derfor var *Stjórardalr (Rygh og Rygh 1903: 30), med genitiv *-ar*.

Rygh og Kjær er inne på, i drøftinga av det tapte *Stjór-* eller *Stjórudalr* i Sunnfjord, at elvenamn på *Stjór-* kan ha samband med «*stýri* n., *stjörn* f., Ror, egentlig: Støtte, som er beslægtet med gammelhøitydsk *stiuri*, stærk; Grundbetydningen synes at være: ‘være eller gjøre stiv’.» (Rygh og Kjær 1919: 373) Dei har ikkje noko forslag om korleis elvenamn kan vera danna ut frå ei slik tyding. Men Hoel bygger vidare på det i si drøfting av *Skjør* i Eidsberg, i manuskriptet han lét etter seg då han døydde i 1989, *Bustadnavn i Østfold*. Hoel meiner, på grunnlag av det Rygh og Kjær seier, at «Et ord *stjórr m eller *stjór n» kan ha hatt «betydningen ‘stav’» og at det ville høve på *Skjør* i Eidsberg; «navnet kunne forstås som ‘det rette, framskytende (neset)’.» (Hoel 2020 [før 1989]: 291).

Bjorvand tek opp desse namna i ein eigen artikkel (Bjorvand 2020). Han argumenterer for at dei kjem av gammalnorsk *stjór-* i tydinga «stang, stav» og at dei i utgangpunktet er namn på beine elvar eller beine, langstrekke høgdedrag. Grunnlaget for resonnementet er at *stjór-* står i avlyds-samhøve med *staur(r)* (Bjorvand 2020: 46; jf. Bjorvand og Lindeman 2019: 1204–05). I *Stjørdalen* skal føreleddet opphavleg ha vore namnet på øvre del av Stjørdalselva (ovanfor Ingstad-gardane), som er mykje bei-

nare enn nedre del av elva (Bjorvand 2020: 46–47). *Skjør* i Eidsberg skal koma av at garden ligg «på et langstrakt høydedrag som faller bratt av i en spiss ut mot Glomma» (ibid: 46). *Skjør* skal ha bakgrunn i at den nordre armen inst i fjorden er «ganske rett» (ibid: 47, figur 3). *Stjørnfjorden* skal ha bakgrunn i at elva som renn ut i Nordfjorden inst i Stjørna, «har et svært rett løp» (ibid). Så vidt eg forstår, er Hoel si tolking av *Skjør* i Eidsberg (Hoel 2020 [før 1989]: 292) utgangspunktet for Bjorvand sine tolkingar.

Eg deler ikkje Bjorvand si forståing av *stjór-* i namna som er rekna opp her. Det formelle sambandet med *staur(r)* og gammalhøgtysk *stiu-* er sikkert nok. Men så vidt eg kan sjå, er ikkje *stjór-* (*stjor-*) heimla i noka tyding ‘stang, stav’ i nordisk.² Dersom vi likevel føreset ei slik tyding, kan eg ikkje sjå at landskapet høver særleg godt med den tydinga.

Når det gjeld *Stjørdalen*, meiner Bjorvand at det er den øvre delen som har heitt *Stjór (f.), ut ifrå at elva der er bein som ein stav (Bjorvand 2020: 46–47). Nedre del skal på urnordisk ha hatt eit eige namn i kontrast til dette (Bjorvand 2020: 38–45), sjå nedanfor. Denne tolkinga av *Stjór-* i *Stjørdalen* har eg vanskeleg for å slutte meg til, fyrst og fremst fordi det er vanskeleg å sjå at øvre del av Stjørdalselva skil seg ut som bein. Til dømes er Inna i nabodalen på nordsida klårt beinare. I mine augo renn Stjørdalselva i sving og krok heile vegen.

Nordelva som renn ut i Stjørnfjorden, er derimot bein, eller i alle fall er dalen ho renn i det. Men den dalen er ein trong avkrok i bygda, heilt utan busetnad. Elva er ikkje farande med båt og det er ikkje bygder lenger oppe som ville hatt dalen langs Nordelva som kontakt med sjøen, slik at dalen vart viktig på den måten. Dalen står faktisk utan namn både på N50 og ØK. Det kan tyde på at dalen ikkje er vorten oppfatta som særleg viktig. Då er det vanskeleg å sjå kvifor heile bygda skulle fått namn av elva i den dalen. Vidare er det dalen heller enn elva som er bein. I tillegg er heile området prega av dei berggrunnsforkastingane som gjer denne dalen bein, slik at det er beine dalar og beine elvar mange stader i området, jf. figur 2 og figur 3. Dermed blir det eit spørsmål kor mykje Nordelva, eller dalen ho renn i, skil seg ut med å vera bein. Alt i alt verkar det lite rimeleg både at Nordelva eller dalen ho renn i skal ha gjeve namn til fjorden og bygda nedanfor og at namnet skal sikte til at elva eller dalen skil seg ut

2 Etymologien til dette komplekset drøftar eg i Heide 2022.

som beine. Stjørna i Øyangsvatnet (figur 1), som Bjorvand ikkje nemner, er definitivt ikkje bein.

At den nordre armen av Skjørin / Skjøråfjorden (figur 3) er «ganske rett» (Bjorvand 2020: 47), kan eg vera samd i. Men i «ganske» ligg at dette ikkje er spesielt slåande. Eg har problem med å sjå at Skjørin skil seg ut som bein – særleg når næraste opning inn i landet sør for Skjørin, 3–4 km unna, er sundet Stokken, som er slåande beint. I Åfjorden, 10–15 km sørover frå Skjørin, er det fleire langsmale fjordar som er mykje beinare enn Skjørin. Sjå figur 3.

Om Skjør i Eidsberg synest eg det er vanskeleg å seia noko frå eller til. Sant nok ligg garden på eit høgdedrag. Men *stjór-* er altså ikkje heimla i noka tyding ‘stav’ e.l., som denne tolkinga føreset. Og skulle tydinga likevel ha funnest, er terrenget såpass flatt at det er vanskeleg å avgjera kor særmerkande ryggen er for staden (også når eg ser han frå ulike vinklar i digitale landskapsmodellar, som på <https://kommunekart.com/>.) For meg ser det ut til at dette namnet ikkje kan hjelpe oss å finne fram til kva terengformasjon *stjór-* i stadnamn viser til. Eg ser derfor bort frå det, slik eg ser bort frå Sunnfjords-namnet *Stjórndalr* eller *Stjórudalr*, som vi ikkje veit kor var (Rygh og Kjær 1919: 373). Ein grunn til å gjera det, kan òg vera at *Skjør* i Eidsberg må koma av sterk, maskulin form *Stjórr, jf. dativforma i *Stiore* ikr. 1390 (Rygh 1897: 145) og genitivsforma på *-s-*, ikkje **-a-*, som vi ser i namnet på nabogarden, *Skjørshammar*. *Stjóradalr* og *Skjørin* (jf. Stemshaug ovanfor), peikar derimot mot linn hankjønnsform, *stjóri*.

For å prøve å løyse problemet vil eg i staden ta utgangspunkt i oppkallingsparet *Stjørna* og *Bjugn(a)* i Øyangsvatnet (figur 1. Også bygdenamnet *Bjugn[a]* kan tradisjonelt ha både bunden og ubunden form, Rygh og Rygh 1901: 37, 33). Dette er altså namna på to armar av det sterkt oppdelte vatnet. Dei ligg like ved kvarandre, og sidan *Bjugn(a)*/*Bjugnfjorden* og *Stjørna*/*Stjørnfjorden* er naboar på kysten berre 2 ½ mil unna, er det naturleg å oppfatte namna i Øyangsvatnet som oppkalling etter fjordane – slik Rygh og Rygh peikar på (1901: 37). Det tyder i så fall på at namna *Bjugn* og *Stjørna* på kysten vart sedde i samanheng. Det kan også språkforma på *Stjórn* / *Stjørnfjorden* tyde på. At det er valt *n-*avleiing akkurat i dette *stjór-*namnet, endå det ikkje er det i dei andre, høver med naboskapen til *Bjugn*. Rygh seier det slik at *Bjugn(a)* og *Stjørna* er «analogt dannede» (Rygh 1896: 46, 59).

Figur 1. Nordvestre del av Øyangsvatnet sørvest for Lensvika ved Trondheimsfjorden, med armene Bjugn(a) (t.v.) og Stjørna (nede t.h.). Frå <https://norgeskart.no/>.

Spørsmålet blir kva det kan vera med armene i Øyangsvatnet som gav folk ideen til oppkallinga. Eit fellestrekk mellom vassarmen Bjugn(a) og Bjugnfjorden er at det er ein bøyg på dei, sjå figur 1 og figur 2 (slik Indrebø 1924: 20–21 peikar på). Denne bøygen er bakgrunnen for bygdenamnet Bjugn, seier Rygh og Rygh (1901: 33). Dei held rett nok mulegheita open for at namnet ikkje speglar ein bøyg i fjorden, men i ei elv. Dessverre seier dei ingen ting om kva elv dét skulle vera. Grunnen til det kan vera at det er vanskeleg å finne ei slik elv i området, altså ei som skil seg ut med å ha ein eller fleire meir iaugefallande bøyg(ar) enn andre elvar i området. Samtidig er det ingen tvil om at fjorden har ein særmerkande bøyg. Han liknar m.a. bøygen som har gjeve namn til *Bygdin* ‘den bøygde’ i Jotunheimen, som ligg ikkje langt frå *Gjende* ‘den stavbeine’ og *Tyin* ‘den (tvi)kløyvde’ (Tylden og Sandnes 1968: 110; Heide 2006: 115–22).

Bøygen på Bjugnfjorden skil òg Bjugnfjorden frå Stjørnfjorden, som namna i Øyangsvatnet nettopp tyder på at Bjugnfjorden vart sedd i høve

til. Kjem ein til Trøndelag sørfrå i skipsleia, er det ei snore bein strekning som heiter *Trondheimsleia* sju–åtte landmil innanfor Hitra og fram til Trondheimsfjorden opnar seg mot søraust. Denne geologiske formasjonen held fram eit par landmil til, i Stjørnfjorden. Når ein kjem i leia, ser ein altså tidleg heilt inn i botnen av Stjørnfjorden. Dersom ein seglar kysten vidare nordover, ser ein snart inn Bjugnfjorden. Men der er hovudbygda, som ligg inst i fjorden, i skjul bak ein bøyg, gammalnorsk *bjúgr*. Sjå figur 2. Bøygen er altså noko som særmerker Bjugnfjorden og som skil han frå Stjørnfjorden. Då høver oppkallinga *Bjugn(a)* i Øyangsvatnet.

Men vassarmen Stjørna i Øyangsvatnet blir ikkje særmerkt av at han er bein. Det som særmerker forma på han er i staden at han er nokså smal før han vidar seg ut og får ein tverrliggjar i enden. Slik var òg Stjørnfjorden i gammal tid. Eit usamansett namn som *Bjugn* bør vera frå ned mot

Figur 2. Trondheimsfjorden (i nordvest), Stjørnfjorden (mot nordaust), Trondheimsleia (mot sørvest), Trondheimsfjorden og Bjugnfjorden (i nord) med havnivå frå rundt år 200, 8 m høgre enn i dag. Øyangen / Øyangsvatnet ligg i innlandet like utanfor sørkanten av kartet. Generert i Qgis med data frå <https://kartkatalog.geonorge.no/metadata/>, oktober 2021.

Kristi fødsel eller endå tidlegare, så i figur 2 har eg rekonstruert havnivået slik det var rundt år 200 (basert på http://geologiskolen.uit.no/lokalGeologiskolen/Norge/n5_strandlinjeprog.htm). Bjugnfjorden hadde same form den gongen som i dag. Men Stjørnfjorden hadde på den tida ein arm mot nord, som innhogg i det som i dag er Ørlandet. Stjørnfjorden hadde dermed liknande T-form som Bjugna i Øyangsvatnet, med dagens Stjørnfjord som stamme og Trondheimsfjorden som eine armen og innhogget i Ørlandet som den andre. Bjugna og Stjørna i Øyangsvatnet har altså liknande form som Bjugnfjorden og Stjørnfjorden hadde i gammal tid. Då gjev oppkallinga i Øyangsvatnet god meining.

Liknande form som Stjørna i Øyangsvatnet og Stjørnfjorden i gammal tid, har og hadde òg Skjørin, figur 3, og Stjørdalsfjorden, figur 4. Forma på Skjørin har endra seg lite med landhevinga, så den viser eg slik han ser ut i dag. Figur 4 viser havnivået ikring år 800. I den og endå meir i figur 8 har Stjørdalsfjorden mindre T-form enn i dag. Dette høver ikkje så godt med forklaringa eg set fram. Men, slik eg seier i samband med figur 8 nedanfor, må Stjørdalselva frå seinmellomalderen av ha grave bort ein god del av landet som i gammal tid var der Værnes er i dag. Dermed er det grunn til å tru at det var meir utprega T-form på Stjørdalsfjorden i gammal tid enn vi ser i figurar der vi legg gammalt havnivå inn i dagens landskap. Likevel må Stjørdalsfjorden i gammal tid ha vore mindre T-forma enn Stjørnfjorden, Skjørin og Stjørna i Øyangsvatnet. Men den òg er ein fjord som vidar seg ut til begge sider i innerenden.

Denne forma er altså felles for *stjór*-namna som har fjord eller arm av vatn som namneberar, eller som ligg ved fjord. At Stjørnfjorden har denne forma felles med armen Stjørna i Øyangsvatnet, samtidig som armen Bjugn(a) har si bøyg-form felles med Bjugnfjorden, tyder på at *Stjørna* og *Bjugn(a)* på kysten opphavleg var fjordnamn og at dei fekk namn ut frå forma dei hadde i gammal tid.

Ein treng ikkje kart for å leggja merke til slike former. Etter mitt skjøen er forma på ein fjord lettare å oppfatte for den som ferdast på fjorden enn mange terrengformasjonar på land er. Det er fordi heile sjøarealet er tilgjengeleg for ferdsle. På land blir det mykje meir at ein fer visse vegar, følgjer stiar, går der terrenget får ein til å gå. Den som trafikkerer ein fjord, derimot, vil med tida ha vore over mesteparten av arealet og dermed fått betre oversikt over forma enn ein ville gjort på land på eit tilsvarende areal på land.

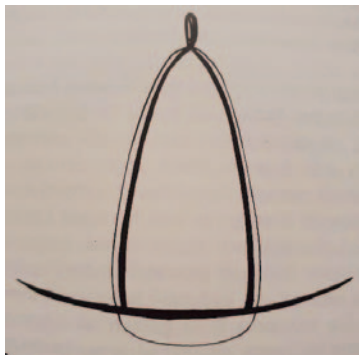
Figur 3. Skjørin / Skjørafjorden, Stokken og fjordane i Skråfjorden nord på Fosenhalvøya. Frå norgeskart.no.

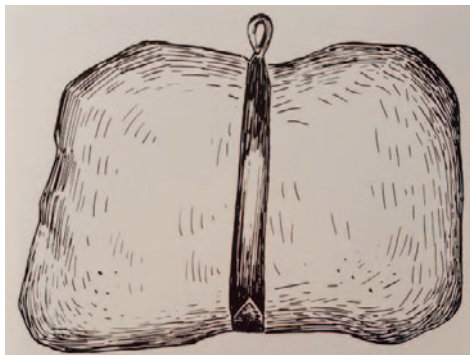
Figur 4. Stjørdalen og Stjørdalsfjorden med havnivå frå 800-talet, 9 m høgre enn i dag. Kartet dekkjer 24,5 km aust–vest. Generert i Qgis med data frå <https://kartkatalog.geonorge.no/metadata/>, oktober 2021.

Etter det eg kan sjå, finn vi i fire av fem tilfelle *stjór*-namn i samband med fjord eller vatn som har T-liknande form. Då er det grunn til å søke meininga til namna i det. Og faktisk er det overlevert eit gammalnorsk *stjór*- som høver med dette mønsteret. *Stjóri* m. er heimla som «Dreg, Krabbe, et Slags Anker til mindre Fartøier» (Fritzner 1883-96 III: 551). Ordet finst på nysislandsk i same tydinga. Der forklarar Sigfús Blöndal *stjóri* som «Sten, brugt som Anker (for mindre Baade)» og «Dræg» (desutan «Sænkesten i Hjørnet af et Fiskegarn el. paa en Fiskeline» og «Fortøiningsline»). Sigfús Blöndal 1920: 803, jf. Lúðvík Kristjánsson 1982: 190–92). Ein islandsk *stjóri* = *stjórasteinn* er vist i figur 5 og figur 6:

Perspektivteikninga i figur 7 viser eit norsk 1700-talseksemlar av same type anker, på norsk gjerne kalla *krake* eller *krabbe*. Den er med her for å gjera figur 5 lettare forståeleg. Det dropeforma omrisset i figur 5 er tverrsnittet av ein brei, flat stein som ei ramme omklamrar. I nedenden av ramma er det ein tverrliggjar med fleinar i kvar ende; dei skal haka seg fast i botnen. I øverenden er det feste for tauet. Funksjonen til den breie, flate steinen er å gje tyngd og å vri ramma, slik at ein av fleinane alltid peikar mot botnen. Ramma rundt steinen ligg i ei fôr som er hoggen inn for at ramma ikkje skal gli av. På det islandske eksemplaret er ramma

Figur 5. Skisse av islandsk *stjóri* = *stjórasteinn*. Frå Lúðvík Kristjánsson 1982: 191, jf. 190, 192.

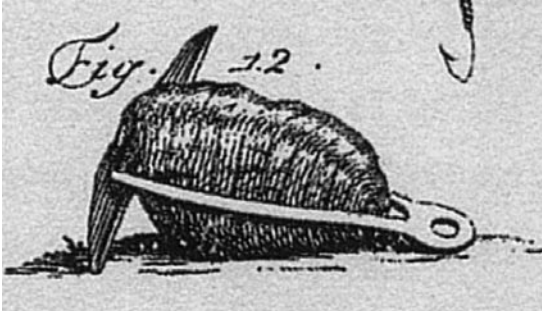
Figur 6. Same *stjóri* = *stjórasteinn* som i Figur 5, dreidd 90 grader. Frå Lúðvík Kristjánsson 1982: 191, jf. 190, 192.

og fleinane av jarn, på det norske av tre, som må vera ei eldre løysing.³ Trevarianten er konstruert slik at endane på ei stammekløft er tappa inn i og kilt fast i ein tverrliggjande staur. Jarnvarianten har i prinsippet same konstruksjon, slik at eitt stykke utgjer tverrliggjaren nede, medan eit anna stykke utgjer resten.

Det vi ser i figur 5 – figur 7, er den typologisk eldste forma for eigentleg anker vi kjenner, altså med unntak av stein med tau rundt eller gjennom. Frå Middelhavslanda er typen kjend heilt frå bronsealderen (Wachsmann 2009: 262; 2009 [1995]: 335, 340), og det er vanskeleg å sjå nokon grunn til at han ikkje skal vera svært gammal her òg.

Slik ein krake / *stjóri* er konstruert, blir stammen på han nokså brei, som vi ser (figur 5, figur 7). Dermed liknar ein krake / *stjóri* ikkje så lite på dei fjordane vi drøftar her, slik ein vil oppleva dei når ein kjem med båt. Kliss like kan ein ikkje akkurat seia, og særleg kan ein meine at forma på Stjørdalsfjorden har mindre felles med ein *stjóri* enn vi bør vente der-

3 Mange primitive anker har to sett av denne trekonstruksjonen, bygde saman slik at staurane i nedenden kryssar kvarandre. Det er typologisk sett ein yngre type. Denne typen heiter på islandsk gjerne *kraka* f. eller *kraki* m. (Lúðvík Kristjánsson 1982: 190-92), medan begge typane på norsk ser ut til å bli kalla både *krabbe* og *krake* (sjå <https://digitaltmuseum.no/>).

Figur 7. Krake, frå Strøm 1762 I, tabell III.

som han har namn etter jamføring med ein *stjóri*. Likevel er likskapen heilt på høgd med andre namn som samanliknar terrengformasjonar med gjenstandar, bygningar eller dyr. Til dømes har forma på Stjørdalsfjorden meir felles med forma på ein krake / *stjóri* enn fjella som heiter *Staven* (i Senja, Øksnes, Herøy, osv.) har felles med forma på ein stav. Fjell som heiter *Staven* er i regelen breiare enn dei er høge, t.d. den kjende *Trænstaven*. Dermed er likskapen med stavar eigentleg veldig fjern. Det same kan seiast t.d. om fjella som heiter *Hest(en)*, *Elgen*, o.l. Ingen av dei har fire bein eller hovud; det er berre ryggen og bolen jamføringa går på.

Eit moment som kan tenkjast å stø tolkinga eg føreslår i tilfellet *Skjørin*, er at andre namn i området kan sjå ut til å vera danna i same tankebane. På nordsida av Skjørin heiter næraste store fjord *Brandsfjorden*, venteleg av gno. *brandr* «stavnplanke, (pl.) (dekorerede?) opadkrummede forlængelser af skibs øverste plankegang på begge sider af for- og agterstavn» (Ordbog over det norrøne prosasprog, <https://onp.ku.dk/onp/onp.php?o10572>, 04.02.2021). Det med «opadkrummede» høver svært godt på denne fjorden, som gjer ein markant (60–90 grader), men jamn krum i innerenden. Til støtte for at nettopp denne markante knekken i enden av den strake fjorden er poenget, kan nemnast *Brandasund* nord i Bømlo kommune. Forma på det liknar mykje på Brandsfjorden. Næraste opning inn i landet sør for Skjørin, *Stokken* (figur 3), treng ikkje tolkast i liknande tankebanar, men kan godt det. På gammalnorsk hadde *stokkr* ikkje berre den allmenne tydinga ‘stokk’, men òg ei maritim tyding som synonym til *akerisstokkr*, ‘ankerstokk’ (Falk 1912: 79) – som har same vrifunksjonen som hella på ein krake. At sundet *Stokken* smalnar jamt, men markant av

mot eine enden, høver svært godt med ein ankerstokk (sjå t.d. ankerstokken frå Osebergskipet, Nicolaysen 1882: 40 / plansje IV), og ikkje like godt med ein tømmerstokk.

Ordet *stjóri*, ‘krake’, som eg dreg fram, høver formelt med *Skjørin*, som etter dagens form å dømme er bunden form av eit lint hankjønnsord (Stemshaug 1985: 71, 1997), og med *Stjóradalr*. Som nemnt, meiner Rygh og Rygh og Bjorvand at opphavleg form på det siste namnet var *Stjórardalr, med genitiv på *-ar*. Grunnen er at dei meiner føreleddet er eit elvenamn, som mest alltid er hokjønn. Det er fullt mogeleg at *Stjóradalr* er ei nedsliten form av *Stjórardalr. Men *Stjórardalr er aldri heimla, endå namnet er brukt mengdevis av gonger i dei overleverte mellomaldertekstane. Det heiter alltid *Stjóradalr*. Dermed er det «selvsagt ikkje helt uproblematisk» (Bjorvand 2020: 48) å føresetja *-ar*-genitiv. Føreleddet i den overleverte forma, *Stjóradalr*, er det formelt enklast å oppfatte som eit lint hankjønnsord, *stjóri*, som i genitiv får *-a*. Det høver med ordet som tyder ‘krake’.

Då er det på tide å samle trådane. Eg foreslår at *Stjóradalr* / *Stjórdalen* har namnet sitt av at fjorden utanfor opphavleg heitte *Stjóri, fordi forma på han liknar ein *stjóri*, ‘krake (primitivt anker)’. Same bakgrunn meiner eg det er for fjordnamnet *Skjørin*, gammalnorsk truleg *Stjóri. Eg meiner òg bygdenamnet *Stjørna* opphavleg var eit fjordnamn, *Stjörn, basert på same samanlikning med forma på ein krake, som Stjørnfjorden danner i lag med Trondheimsfjorden. I så fall er fjordnamnet ei *n*-avleiing til den rota vi har føre oss her, som *Bjugn* til rota i (gammalnorsk) *bjúgr* og *Sogn* til rota i verbet (gammalnorsk) *súga* (Sandnes 1997). Skrivemåten «fiska aan Stiornen», ‘fiskeelva Stjørna’, hos Aslak Bolt (1432–33) er ikkje noko sterkt argument mot at (slik Rygh og Rygh meiner, 1901: 37) *Stjørna* opphavleg var fjordnamn. Tidlegare i same setninga er elva nemleg omtala som «Stjorna», ‘Stjörn-åa’ (Jørgensen 1997: 96A).

Kanskje kan innsjønamnet *Styran* nordvest for Nynäshamn i Aust-Sverige òg forklarast ut frå *stjóri*, ‘krake, primitivt anker’.⁴ Frå gammalt av bestod innsjøen av to halvdelar nesten skilde av motståande nes frå sør og nord. Sagt på ein annan måte var det eitt stort vatn som var nesten avsnørt på midten (i dag berre synleg på gamle kart, *Trosa* 1873; austre del av vatnet er drenert), og det liknar på korleis hella i ein krake ser ut til å

4 Eg har ikkje kunna gå systematisk gjennom svenske namn på *Styr*-

bli snørd saman på midten av ramma som fleinane er festa på. Sjå figur 6. Jamføringa med ein krake kan ha vore spesielt aktuell fordi ei bru i vikingtida gjekk mellom dei to nesa, på ein veg frå nord ned til leidangshamna på Djursnäs, 6–7 km unna.⁵

Lesaren kan meine det er uheldig at eg har bygd resonnementet såpass mykje på det oppkalla namneparet *Bjugn(a)* og *Stjørna* i Øyangsvatnet – uheldig fordi desse namna ikkje er heimla før i moderne tid. Men når namna på armane i Øyangsvatnet er *Bjugn(a)* og *Stjørna*, ikkje **Bjugnfjorden* og **Stjørnfjorden*, er det grunn til å tru at oppkallinga skjedde for svært lenge sidan. *Bjugn(a)* og *Stjørna* er i dag berre bygdenamn. Men vi må gå ut frå at dei som stod for oppkallinga, hadde fjordnamn i tankane, sidan det er forma på fjordane som er felles. Dessutan: Det at *Stjørna* i Øyangsvatnet har slik T-liknande form som *stjór*-fjordane, tyder i seg sjølv på at namnet er gjeve i så gammal tid at ein såg denne namngjevingsbakgrunnen, altså før havet steig så mykje mykje at *Stjørnfjorden* mista den klåre *stjóri*-forma. Det skjedde truleg i høgmellomalderen.

Det er ikkje så vanleg at ein dal har namn etter fjorden han munnar ut i, slik eg føreslår for *Stjørdalen*. Det motsette er vanlegare: *Romsdalsfjorden*, *Norrdalsfjorden*, osv. Likevel er det ein god del dalnamn som er avleidde av fjordnamn, t.d. desse:

- *Beiardalen*, til fjordnamnet *Beiar(e)n*, gammalnorsk **Beði(r)* (Sandnes og Stemshaug 1997: 86).
- *Norangsdalen* på Sunnmøre, ovanfor *Norangsfjorden*, gammalnorsk **Nórangr*, ‘trongsundfjorden’ (ibid: 332).
- *Førdsdalen* i Ålfoten i Nordfjord, til bygda *Førde*, dativ av gammalnorsk *Fjørðr*, i botnen av fjorden Ålfoten.
- *Saltdalen* i Nordland. Sandnes og Stemshaug (ibid: 380) seier rett nok at Saltdalen «Har namn etter hovudelva i dalen, Saltelva eller Saltdalselva». Men under distriktsnamnet *Salten / Salta*, konstaterer dei at utgangspunktet er straumen i Saltstraumen og at ein ser dette

5 Sjå tenesta *Fornsök* frå Riksantikvarieämbetet, <https://app.raa.se/open/fornsok/api/lamning/dokument/fil/aWlwYXg6Ly9vYmplY3RiYXNlMmRvY3VtZW50L2RvY3BhcjRpdGlvb2MyMTM4Njc0089-0749-01-D.jpg> og informasjonen arkeologen Maria Landin har lagt ut på https://nynashamn.se/uppleva/se—gora/historia/fornlamningar->Sorunda->Gravfalt_och_vagbank-Styreborg. Eg fekk opplysningar frå henne i e-post 16.10.2021.

av at andre gamle namn på *Salt-* er knytte til stader med mykje straum (ibid). Eg kan ikkje sjå nokon rimeleg grunn til at dalnamnet skal ha gått omvegen om elva som renn gjennom dalen.

I innlandsdistrikt har vi tilsvarande t.d. *Nissedal* til fjordsjøen *Nisser*, gammalnorsk *Nizir* (ibid: 330) og *Fyresdal* truleg til **Fyrir*, eldre form av *Fyresvatnet* (Sandnes og Stemshaug 1997: 161), også ein fjordsjø.

Meir generelt er det heilt normalt at ei bygd eller eit distrikt har namn etter fjorden som bygda eller distriktet ligg ved. *Skjørin* og *Bjugn* her i artikkelen er døme på det. Andre døme som kan nemnast er *Sogn*, *Hardanger*, *Samnanger*, *Levanger*, *Varanger* og mange andre namn av gammalnorsk *-angr*; vidare *Nordfjord*, *Sunnfjord*, *Hemne*, *Matre*, osv.

Dersom det eg føreslår har noko føre seg, så illustrerer det korleis ein i norsk namnegransking har vore i snaraste laget med å avleie namn på gardar, bygder, fjordar, osv., av elvenamn, slik m.a. Myrvang har peika på (1997: 73). Då er det særleg *Stjørdalen* og *Stjørna* eg har i tankane. Men også *Bjugn* og *Saltdalen* illustrerer poenget, og *Værnes* nedanfor.

Avgjerande for tolkingane eg har lagt fram her, er det oppkalla namneparet i Øyungsvatnet og den høge alderen på oppkallinga som namneformene tyder på. Dette namneparet og omstenda ikring det gjer at den hovudtolkinga eg har føreslått etter mitt skjøn er svært sannsynleg, trass i at det ikkje er så mange namneeksemplar å vise mønsteret i.⁶ Men dette er eit eineståande tilfelle. Dermed er det berre metodisk *interessant*, det er ikkje noko vi kan bruke oftare.

Rekonstruksjon av fortidig landskap, nærare bestemt av fortidig havnivå, spela òg ei stor rolle (i tilfellet *Stjørna*), og *det* er noko som har stort potensial. Å ta omsyn til landheving i namnegransking er slett ikkje noko nytt. Til dømes peika Sahlgren på behovet for å gjera det i 1919 (Sahlgren 1919: 95). Hos Calissendorff 1964 er rekonstruert havnivå avgjerande. Frå Noreg kan m.a. nemnast Aslak Liestøl sin studie «Landheving og stadnamn» frå 1959 og Særheim 2004. Det kan likevel gjerast mykje meir ut av dette, og no er det mykje enklare enn for berre nokre tiår sidan.

I Noreg kan vi på få sekund få ut omtrentleg havnivå tusenvis av år attover

6 Søk etter namn på *Krak-* gav ikkje treff som stemmer med *Stjor-*tolkinga eg føreslår her. *Krakhella* i Solund og *Kraknes* fleire stader og *Krakvika* fleire stader nordpå og i Ullensvang, ser ut til å sikte til ankringsplassar.

kor som helst i landet med hjelp av UiTs interaktive strandlinjebase, som ligg på http://geologiskolen.uit.no/lokalGeologiskolen/Norge/n5_strandlinjeprogr.htm. For å laga kart med gammalt havnivå kan ein laste ned nasjonale kartdata frå GeoNorge til eit GIS-program (eg brukar gratisprogrammet Qgis) og markere det nivået ein vil med blåfarge. Det steget er litt komplisert, men har ein fyrst fått det til, så er det veldig raskt å gjenta det.

I Sverige hadde Sveriges geologiska undersökning ei tid tenesta «Kartgeneratorn», som eg har brukt mykje, og som hausten 2022 vart erstatta med «SGU:s kartvisare» (<https://www.sgu.se/om-sgu/nyheter/2022/juni/squs-strsndforskjutningsmodell-ger-en-bild-av-den-forntida-fordelningen-mellan-hav-och-land/>). I den kan ein velja «Strandförskjutningsmodell». Ein fordel med desse tenestene er at alt er automatisk, slik at ein ikkje treng teknisk kompetanse for å få det til. Eg har forstått det slik at ei liknande netteneste er på veg i Noreg òg. Ein annan fordel med dei svenske tenestene er at dei viser nedtappa eller tørrlagde vatn. Minuset er at karta systemet leverer er grove og at den underliggjande modellen ikkje klarer å fylle tronge sund med vatn. I den nye «SGU:s kartvisare» er det òg ein funksjon der ein kan «Ladda ned data som Geopackage» til «Strandförskjutningsmodell».

Rekonstruksjon av fortidig landskap kan både hjelpe oss til å sjå kva tolkingar som er rimelege og kva tolkingar som kan utelukkast. To døme på det siste: I 2015 diskuterte eg holmenamnet *Hargen* i Mälaren som om det var svært gammalt (Heide 2015: 28). Men holmen steig ikkje or havet (som Mälaren var ein del av) før mot slutten av jernalderen (http://apps.sgu.se/kartgenerator/maporder_sv.html, oktober 2021). I artikkelen der han drøftar *Stjór*-namna, seier Bjorvand at nedre del av Stjørdalselva i urnordisk tid hadde eige namn. Utgangspunktet er at han vil forklare namnet *Værnes*, gammalnorsk *Varnes* (Bjorvand 2020: 44–45), som ligg langt nede i Stjørdalen. Han tenkjer seg at dette *Var-* er eit gammalt elvenamn og rekonstruerer det som urnordisk *Warō. Han meiner det siktar til meandrane i denne delen av Stjørdalselva, slik han meiner ein del andre namn på *Var-* viser til meandrar og liknande. Han meiner det er «helt klart at denne delen av elva [... på norrønt] kan ha hatt navnet *Vara ‘den langsamt svingende’. Norrønt *Varnes* kommer følgelig av urn[ordisk] *Wara-nasja n.»

Undersøker vi kva havnivået var i urnordisk tid, så må dette resonnementet falle, for på den tida eksisterte ikkje nedre del av Stjørdalselva.

Sjå figur 8, som viser havnivået ikring år 200, med 12 m høgare hav enn i dag. Framleis på 800-talet, med 9 m høgare hav enn i dag – sjå figur 4 – var det brei fjord opp til Trøyta, berre nokre hundre meter kortare enn det er brei fjord i figur 8.

Å leggja inn gammalt havnivå på kartet, kan altså vera svært opplyssande. Likevel kan det òg gje eit misvisande bilete. Værnes kyrkje ligg på det søraustre neset av den trekanta øya i figur 8. Bjorvand legg i si tolking stor vekt på ein meander som ein framleis kan ane i grunnen nord for Værnes kyrkje; den viser at elva i nedre del av Stjørdalen ein gong var svært svingete, seier han (Bjorvand 2020: 44–45). Denne meanderen er synleg i figur 4 og figur 8. Men han kan ikkje ha eksistert då havet stod så høgt som figurane viser. Då fjorden stod (oppimot) ei mil forbi dette området, ville ikkje elva hatt kraft til å grava der. Elvar meandrerer berre på land. Meanderen må altså vera danna etter at dalbotnen på dette punktet var heva over havet. Når eg gjer fleire slike rekonstruksjonar som i figur 4 og figur 8, ser det ut til at dette ikkje skjedde før i seinmellomalderen, då havet stod rundt 5 m høgare enn no. Desse rekonstruksjonane tyder på, jf. figur 4, at neset Værnes opphavleg bestod av dei to store øyane i figur 8 pluss det meanderen har fjerna, og på at det hang fast med landet på nordsida av fjorden. Dette neset har så danna ein poll på innsida (austsida). Dette meanderdømet illustrerer at det ikkje nødvendigvis er nok å leggja gammalt havnivå inn i dagens landskap for å sjå korleis det såg ut i gammal tid.⁷

Eg trur rekonstruksjon av fortidig landskap kjem til å spela større rolle i namnegransking framover, fordi teknikken har gjort det så mykje enklare enn før og kan gje mykje meir nøyaktige rekonstruksjonar enn før. Fleire døme frå mi hand kjem i Heide under utgjeving. I åra framover kan vi vente oss nye tekniske framsteg.

7 Korleis *Værnes* (< *Varnes*) skal tolkast, blir eit ope spørsmål, og eg har ikkje noko forslag. Korslund har føreslått at føreleddet i dette og andre *Var*-namn er “stammeformen av adjektivet *varr* ‘var, varsom, oppmerksom’” og at “stedsnavn med forleddet *var*- vise[r] til et fredlyst og fredhellig sted”, på linje med *Helg*- og *Vé*- (Korslund 2012: 68–69). Om dette stemmer, kan vanskeleg avgjerast, men eg ser det som eit interessant forslag. Bjorvand nemner det ikkje (2020).

Figur 8. Stjørdalen og Stjørdalsfjorden, med havnivå frå ikring år 200, 12 m høgre enn i dag. Værnes kyrkje er markert med raud ring. Kartet dekkjer 22 km aust–vest. Generert i Qgis med data frå <https://kartkatalog.geo-norge.no/metadata/>, oktober 2021.

Nemnd litteratur

- Bergens kalvskinn, 2016. Kildeutgivelser fra Riksarkivet 3. Utgitt av Ole-Jørgen Johannessen. Oslo: Riksarkivet.
- Bjørvand, Harald 2020: Stjørdalselva. *Namn og nemne* 37: 37–49.
- Bjørvand, Harald og Fredrik Otto Lindeman 2019: *Våre arveord. Etymologisk ordbok*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B, Skrifter 105. Rev. og utv. utg. 1. utg. 2000. Oslo: Novus.
- Calissendorff, Karin 1964: Helgö. *Namn och Bygd* 52: 105–52.
- Falk, Hjalmar 1912: Altnordisches Seewesen. *Wörter und Sachen* 4: 1–121.
- Fritzner, Johan 1883–96: *Ordbog over Det gamle norske Sprog* 1–3. 1. utg. Christiania 1867. Kristiania: Den norske Forlagsforening.
- Heide, Eldar 2006: *Gand, seid og åndevind*. Dr. art.-avhandling, Universitetet i Bergen.
- 2015: *Hørgr* in Norwegian names of mountains and other natural features. *Namn og nemne* 31: 7–51.

- 2022: The semantic development of Germanic **steur-*: poles, rudders, anchors, withies and retractable keels. *Ethnolinguistics. Problems of Language and Culture / Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury* 34. 167-79.
- under utgjeving: *Pre-Christian høgr / hargh(er) / harug / harag / hearg: passages through barriers*. Book manuscript. 230 pages.
- Hoel, Kåre 2020 [før 1989]: *Bustadnavn i Østfold 19. Eidsberg*. Manuskript etterlate av Hoel, kommentert og utgjeve av Tom Schmidt. Oslo: Novus.
- Indrebø, Gustav 1924: *Norske Innsjønamn. I. Upplands fylke*. Videnskapsselskapets Skrifter. II. Hist.-filos. klasse, 1923: 7. Kristiania: I kommission hos Dybwad.
- Jørgensen, Jon Gunnar (red.) 1997: *Aslak Bolts jordebok*. Oslo: Riksarkivet.
- Korslund, Frode 2012: Navnet Varteig. *Namn og nemne* 29: 65–70.
- Liestøl, Aslak 1959: Landheving og stadnamn. *Maal og Minne* 1959: 143–55.
- Lúðvík Kristjánsson 1982: *Íslenzkir sjávarhættir II*. Reykjavík: Bókaútgáfa Menningarsjóðs.
- Myrvang, Finn 1997: Namnet Sortland. *Håløygminne* 78: 69–77.
- Nicolaysen, N. 1882: *Langskibet fra Gokstad ved Sandefjord. The Viking-Ship from Gokstad*. Kristiania: Cammermeyer.
- Rygh, Oluf 1896: Norske Fjordnavne. *Sproglig-historiske Studier tilegnede Professor C.R. Unger*, 30–86 Kristiania: Aschehoug.
- Rygh, Oluf 1897: *NG I. Smaalenenes Amt*. Kristiania: I kommission hos Cammermeyer.
- Rygh, Oluf og Karl Rygh 1901: *NG 14. Søndre Trondhjems amt*. Kristiania: Fabritius.
- Rygh, Oluf og Karl Rygh 1903: *NG 15. Nordre Trondhjems amt*. Kristiania: Fabritius.
- Rygh, Oluf og Albert Kjær 1919: *NG 12. Nordre Bergenhus Amt*. Kristiania: Fabritius.
- Sahlgren, Jöran 1919: Svenska ortnamn och svensk bebyggelsehistoria. *Namn och Bygd* 7: 81–108.
- Sandnes, Jørn 1997: Sogn. Jørn Sandnes og Ola Stemshaug (red.): *Norsk stadnamnleksikon*, 414. Oslo: Det Norske Samlaget.

- Sandnes, Jørn og Ola Stemshaug 1997: *Norsk stadnamnleksikon*. 4. utg. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Sigfús Blöndal 1920: *Íslandsk-dansk Ordbog. Íslensk-dönsk orðabók*. Reykjavík: I kommission hos Verslun Þórarins B. Þorlákssonar.
- Stemshaug, Ola 1985: *Namn i Noreg. Ei innføring i norsk stadnamn-gransking*. Oslo: Det norske samlaget.
- Stemshaug, Ola 1997: Skjørin. Jørn Sandnes og Ola Stemshaug (red.): *Norsk stadnamnleksikon*, 404. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Sandnes, Jørn og Ola Stemshaug (red.) 1997: *Norsk stadnamnleksikon*. 4. utg. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Strøm, Hans 1762: *Physisk og Oeconomisk Beskrivelse over Fogderiet Søndmør; beliggende i Bergens Stift i Norge. Oplyst med Landkort og Kobberstykker* 1. Sorøe / Kiøbenhavn: Jonas Lindgren / Rotheske Boglade.
- Særheim, Inge 2004: Our oldest settlement names. Astrid van Nahl mfl. (red.): *Namenwelten. Orts- und Personennamen in historischer Sicht*, 318–332. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 44. Berlin: De Gruyter.
- Trosa 1873. Topografiska Corpsens karta öfver Sverige. Uppmätt 1867 / 1854. Stockholm: Sveriges geologiska undersökning.
- Tylden, Per og Jørn Sandnes (red.) 1968: *Namn i fjellet*. Oslo: Samlaget.
- Wachsmann, Shelley 2009: *Seagoing Ships and Seamanship in the Bronze Age Levant*. London: Chatham Publishing.
- Wachsmann, Shelley 2009 [1995]: *The Sea of Galilee Boat*. College Station: Texas A&M University Press.

Samisk stedsnavnarkiv i Norge. På tide å dokumentere samisk navnetradisjon for fremtidige generasjoner

Kaisa Rautio Helander

The article discusses the archive history of Sami place names in Norway and gives examples of the collecting and cataloguing of Sami place names. Possible future plans for a Sami name archive in Norway are also discussed. As a consequence of a strict policy of assimilation, the so-called Norwegianization policy, the collecting and cataloguing of Sami place names was not defined as a national responsibility when Norway's Place Name Archive was established in the 1920s. This has remained the case right up to the present day.

The article shows the need for the establishment of a Sami place name archive in Norway. The question is whether it would be relevant to build up a Sami department as part of the language collections at the University Library in Bergen, or rather, whether it is time for a Sami name archive in collaboration with existing Sami institutions.

1 Innledning

Navnegransking som fag vokste fram på 1800-tallet, og grunnlaget for det språklige arbeidet med gransking av norske stedsnavn ble også lagt på 1800-tallet. Med økt kunnskap om sammenhengen mellom det norrøne målet og de nynorske dialektene var søkelyset for alvor på skrivemåten av stedsnavn (Helleland 1996: 205). I 1863 gjorde Stortinget vedtak om en ny revisjon av matrikkelen, og det språklige arbeidet med gårdsnavn ble en sentral oppgave i norsk navnegransking. Den største innsatsen ved å samle inn og sette gårdsnavnmaterialet sammen ble gjort av Oluf Rygh. Med Stortingets bevilgning i 1896 ble det satt i gang publisering av dette materialet som bokserien *Norske Gaardnavne*. Den språklige drøftingen

av matrikkelnavn med opprettelsen av Navnekommissjonen i 1878 sto sentralt for å utvikle grunnlaget for en moderne, vitenskapelig metode i stedsnavngransking i Norge. (Helleland 1996: 205–206.)

Med gårdsnavnarbeidet vokste det også fram behov for lignende innsats for innsamling og bevaring av andre typer norskspråklige navn (Indrebø 1927: 63–64; Hovda 1946: 98). Som følge av det arbeidet som på 1800-tallet ble satt i gang med det norske navneforrådet, ble også behovet for et stedsnavnarkiv tydelig, eller som Hovda (1946: 98) skriver: «Ein naudturveleg lekk i dette arbeidet var grunnlegging av eit stadnamnarkiv». Viktigheten av og behovet for opprettelsen av stedsnavnarkivet forklarer Hovda (1946: 99) med at mye av navnetilfanget i Norge sto i fare for å dø ut:

Det var soleis ikkje berre ei innsamling til vitskapleg gransking, men der var ogso eit nasjonalt bergingsarbeid som det hasta med å få sett i verk. Dei såg det som ei uvinneleg oppgåva å skriva ned kvart einaste namn i landet.

I 1921 ble Norsk stadnamnarkiv etablert med sentrale arbeidsoppgaver å registrere stedsnavn fra kart og eldre kilder og i tillegg samle inn stedsnavn (Indrebø 1927: 64). Betydningen av det innsamlede navnematerialet for navnearkivet beskriver Indrebø (1927: 69) slik:

Baade store og smaae samlingar er velkomne. Um ei uppskrift ikkje ser ut til aa kunna gjera so mykje av seg aaleine, skal ein hugsa paa at ho kann ha verd innimillom alt det andre.

Indrebøs tanke om at alt av navnemateriale er verdifullt i et arkivperspektiv, er en viktig påminnelse i innsamling og arkivering av navnemateriale.

I denne artikkelen vil jeg drøfte arkivhistorien for samiske navn og legge vekt på å diskutere hvordan innsamling og arkivering av samiske stedsnavn er organisert i Norge – eller hvorvidt dette arbeidet er organisert i det hele tatt – og mulige fremtidsplaner for et slikt arkiv.

Lindbach (2019: 10) skriver generelt om opprettelse av arkiv at «arkiv er på mange måter et biprodukt, noe som blir til mens vi egentlig gjør noe annet». Når det gjelder et stedsnavnarkiv, er det et bevisst planlagt spesialarkiv som har et klart formål: å dokumentere og å oppbevare navnemateriale og å viderebehandle det arkiverte navnematerialet for å gjøre innholdet av arkivet tilgjengelig for brukere. Det er et slikt arkiv med

nevnte overordna formål jeg diskuterer i artikkelen når jeg drøfter behovet for et samisk stedsnavnarkiv.

2 Opprettelsen av Norsk stadnamnarkiv i tida med fornorskingspolitikk

Da Norsk stadnamnarkiv i 1921 ble oppretta med et nasjonalt ansvar for innsamling og arkivering av norske stedsnavn, ble dette arkivet etablert i en tid da den norske statens politikk overfor minoriteter, samene og kvenene, var assimileringpolitikk, såkalt fornorskingspolitikk (jf. f.eks. Minde 2005). Behandlingen av stedsnavn spilte også en sentral rolle i gjennomføringen av fornorskingspolitikken (Helander 2015: 64–77). Som følge av denne politikken ble ikke innsamling og arkivering av samiske stedsnavn definert som et nasjonalt ansvar på 1920-tallet da stedsnavnarkivet ble oppretta. Spesielt dokumenter som gjelder kartarbeid og jordsalg i de samiske områdene i Norge beskriver datidas situasjon med fornorskingen av det samiske navneverket meget klart.

Brevvekslingen mellom militærmyndighetene viser tydelig datidas holdninger om kartets og kartnavnas betydning i prosessen med å fornorske det samiske navneforrådet. Den 6.1.1928 skrev 6. divisjon til kommanderende general følgende:

6. Divisjon meddelte under 25/10 1927 Generalstaben at man hadde under overveielse aa ta op spørmaalet om i størst mulig utstrekning aa faa norske navn – istedenfor lappiske og kvænske – paa vaare karter over Nord-Norge.

6. Divisjon vil fremheve som sin opfatning at det alt overskyggende hensyn ved denne sak bør være det nasjonale hensyn. Kommunikasjoner, skolevesen og ikke minst den militære opdragelse paa ekserserplassene har bidratt mektig til landsdelens utvikling i norsk retning. Ogsaa kartverket bør nyttes som medvirkende kraft i dette arbeide. (Utdrag fra brev av 6.1.1928 fra 6. Divisjon til Kommanderende General.)

Spørsmålet om å bruke kart som middel for fornorskingen ble diskutert av kommanderende general videre med Forsvarsdepartementet, og kommanderende general argumenterer i brev av 16.3.1928 til Forsvarsdepartementet på følgende måte:

Kommanderende General finner med 6. Divisjon at de nasjonale hensyn må

være de ”alt overskyggende” i denne sak. Sprog- og nasjonalitetsforholdene i våre nordligste fylker tilsier at man arbeider aktivt for fornorskning. Alle undervisningsmidler – også kartene – bør herunder utnyttes. (Utdrag fra brev av 16.3.1928 fra Kommanderende General til Forsvarsdepartementet.)

Samtidig med fornorskingen av navneverket i kartproduksjonen ble også samiskspråklige bosetningsnavn fornorsket. Den siste bestemmelsen angående navn på jordeiendommer ble fastsatt i jordsalgsloven av 1902 i Finnmark der valg av språk er entydig regulert med et klart formål om å ikke akseptere jordeiendomsnavn på minoritetsspråk:

Udmaalt jordeiendom gives særskilt norsk navn. (Ot.prp. 1901 Reglement § 5 d)

Som følge av dette ble samiskspråklige jordeiendomsnavn ikke registrert i matrikkelen eller i andre offentlige dokumenter, og jordsalgslovens språkbestemmelse førte dermed til total fortielse av samiske bosetningsnavn i offentlig bruk. I forskjellige typer arkivmaterialer kan man allikevel finne spor av originale samiske navn på bosetninger og jordeiendommer som eksemplet fra panteregister fra 1870-tallet på bilde 1 viser.

<i>Saragiedde</i>	jord Saragiedde
<i>Sarajok, vestre</i>	elv Sarajok, vestre
<i>Sarajokjord, øvre</i>	Sarajokjord, øvre
<i>Stallogiedde</i>	engen Stallogiedde
<i>de øvre</i>	

Bilde 1. Tilpasning av samiske navn på jordeiendommer til norsk. (Kilde: Panteregister; Nesseby 1878.)

Navneeksemplene på bilde 1 viser samtidig på hvilken måte samiske navn med et pennestrøk ble fornorsket i prosessen med registreringen av jordeiendommer.

Sett i lys av den historiske bakgrunnen med en bevisst navnepolitikk som gikk imot offentlig bruk av samiske stedsnavn, er det klart at behovet for organisering av innsamling og arkivering av det samiske navnematerialet ikke ble ansett som nødvendig på 1920-tallet da Norsk stadnamnarkiv ble oppretta. På denne tida var det overordna målet til de sentrale myndighetene å fornorske det samiske navneforrådet.

3 Samisk navnearkiv ikke-eksisterende på 1900-tallet i Norge

Norsk stadnamnarkivs ansvar og rolle i forhold til samiske stedsnavn har vært retningsgivende også for senere tider: innsamling og arkivering av samiske navn samt oppbygging av en samisk del av navnearkivet har ikke blitt definert som et nasjonalt ansvar, og dermed har dette arbeidet ikke vært systematisk organisert i Norge.

Først på 1970-tallet da produksjonen av nye topografiske kart ble satt i gang, ble synet på navnebruk på kart vesentlig endret i Norge. Forandringen i holdninger kommer klart til uttrykk i følgende utdrag av et brev fra daværende Norges Geografiske Oppmåling til Samferdselsdepartementet:

NGO er kommet til at de da fastsatte regler for navnesettingen på våre kart i Nord-Norge har virket direkte uheldig, både fordi de er diskriminerende i forhold til den samiske befolkningsgruppe og fordi kartene blir betydelig forringet som kommunikasjonsmiddel på grunn av manglende samsvar mellom kartets navneverk og de navn som brukes av den stedlige befolkning. (NGO 1972.)

I produksjonen av en ny topografisk kartserie fra 1970-tallet er spesielt samiskspråklige *naturnavn* blitt behandlet mer i samsvar med den lokale navnebruken. Innsamling av samiske stedsnavn har ofte også vært knyttet til Kartverkets kartrevisjonsarbeid (Helander 2009: 19). Spesielt i det nordsamiske området samlet kartografer navn til bruk på kart, og på oppfordring av datidas navnekonsulent, universitetslektor Thor Frette, ble de nordsamiske navna i de første utgavene av kartblader lest inn på bånd av samiskspråklige lokalkjente informanter. Det primære formålet med båndene var å sikre grunnlaget for normeringen av nordsamiske skrivemåter når navna for første gang ble akseptert til bruk på kart. Dette båndmaterialet inneholder ikke noe annet enn uttalen av samiske navn for lokaliteter

som kartografer på forhånd hadde valgt ut til å bli navnsatt også på samisk. De originale båndene oppbevares nå hos den samiske stedsnavntjenesten ved Sametinget.

Samiskspråklige naturnavn på topografiske kartserier er det mest omfattende navnematerialet på norsk side av det samiske språkområdet, men dette materialet er selvfølgelig ikke et navnearkiv fordi all bakgrunnsinformasjon om stedsnavna mangler. Kartnavna er derimot en viktig dokumentasjon av det samiske navneforrådet. Navnekonulent Thor Frette utarbeidet en omfattende navnekortsamling av det nordsamiske kartnavnematerialet (Helander 2009: 19). Dette materialet inneholder ordforklaringer av spesielt forledda i nordsamiske navn.

Navnematerialet på kart gjelder allikevel bare naturnavn, fordi samiskspråklige *bosetningsnavn* ikke ble tatt hensyn til i kartproduksjonen før stedsnavnloven trådte i kraft. Dette medførte at svært få samiske bygde- og bruknavn kom med på datidas topografiske kart, og det gjorde at Sentralt stedsnavnregister heller ikke inneholdt denne typen navn da det ble oppretta på 1990-tallet. Som eksemplene på bilde 1 viser, bidro jordsalgspolitikken og matrikuleringen til å bygge opp en misforståelse om at det ikke fantes samiskspråklige gårds- og bruknavn, og at heller ikke bygdene i det samiske bosetningsområdet hadde samiskspråklige navn (se flere opplysninger i Helander 2015: 73). Slik forsterket valg av kartnavn en oppfatning om at bare naturlokaliteter kan ha samiske navn, mens navn på de bosatte områder har norske navn.

4 Lov om stadnamn: Aktualisering av behovet for arkivopplysninger

Lov om stadnamn trådte i kraft 1.7.1991, og i denne loven har samiske stedsnavn fått en lovfesta rett til å bli brukt som offentlige navn på lik linje med norske og kvenske stedsnavn. Det står følgende i § 1-2 stedsnavnloven:

Lova skal sikre omsynet til norske, samiske og kvenske stadnamn i samsvar med nasjonalt lovverk og internasjonale avtalar og konvensjonar.

Forvaltningen av denne loven har aktualisert behovet for arkivopplysninger også for samiske stedsnavn fordi det er et sterkt krav om dokumentasjon av bruken av minoritetsspråklige stedsnavn, jf. lovens § 11-2:

Samiske og kvenske stadnamn som blir nytta blant folk som bur fast på eller har næringsmessig tilknytning til staden, skal til vanleg brukast av det offentlege t.d. på kart, skilt, i register saman med eventuelt norsk namn.

På grunn av situasjonen med manglende arkiv, er det en enorm ressursmessig utfordring for den samiske stedsnavntjenesten med krav om dokumentering av den muntlige navnetradisjonen. Virkningen av tidligere tiders politikk med å fortie eksistensen av samiske stedsnavn og usynliggjøring av navna ved at de ikke ble brukt av det offentlige, har ikke gjort utfordringen mindre. I praksis opplever stedsnavntjenesten ofte at spesielt den muntlige tradisjonen om samiskspråklige bosetningsnavn blir trukket i tvil nettopp fordi skriftlig dokumentasjon i arkivkildene som støtte for den muntlige bruken av navna kan mangle.

Da den samiske stedsnavntjenesten i begynnelsen av 1990-tallet ble oppretta, ble innsamling og arkivering av samiske stedsnavn aktualisert ut fra det lovpålagte kravet om dokumentasjon av den muntlige navnetradisjonen. På grunn av manglende arkiv ble innsamlingen av navna en del av navnesekretærens arbeidsoppgaver, noe som klart viser en umulig arbeidssituasjon med å prøve å løse alle arbeidsoppgaver som gjaldt det faglige arbeidet knyttet til rådgivingsfunksjonen i den samiske stedsnavntjenesten.

5 Samisk navnemateriale – noe innsamla, men ikke samordna

I dag finnes det ikke en felles arkivinstitusjon i Norge med navnefaglig kompetanse i samiske språk til å organisere innsamlingsarbeid, veilede eventuelle prosjektarbeidere, følge opp innsamlinger, bearbeide navnemateriale etter faglige og metodologiske krav og arkivere materiale til bruk bl.a. i det praktiske navnerøktarbeidet og som forskningsmateriale.

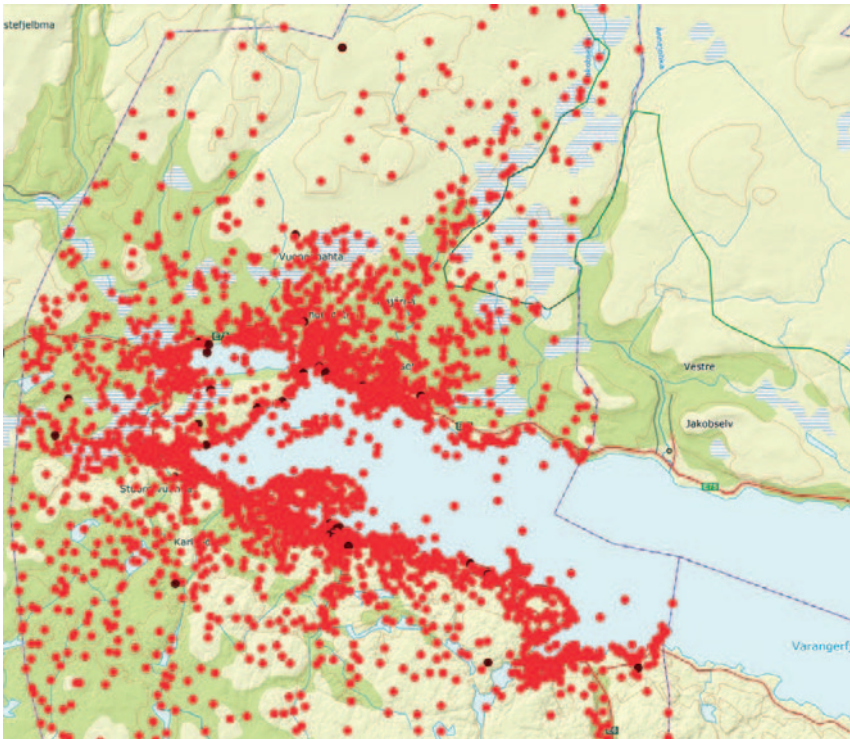
Det fins en del forskjellige typer materiale innsamla og registrert på ulike måter både hos privatpersoner, hos organisasjoner (bl.a. i sameforeninger) og i noen institusjoner (som f.eks. på lokale museer og i samiske språksentre), men materialet er ikke katalogisert eller satt sammen på noen måter, noe som gjør at det er vanskelig å få oversikt over hva som er samlet inn, og hvorfra det finnes innsamlet materiale. Dermed er eventuell bruk av navnematerialet svært tidkrevende og komplisert.

På 1980-tallet hadde Universitetet i Tromsø et trespråklig innsamlingsprosjekt i Nord-Troms, og dette navnematerialet oppfyller metodologiske

kriterier for innsamling og bearbeiding. Det originale materialet oppbevares på Universitetet i Tromsø, men slik Pedersen (2009: 17) beskriver arkivsituasjonen på universitetet, er ikke samlingene oppdatert eller tilpasset den datateknologiske utviklingen, og materialet er heller ikke i søkbar form.

Etter at stedsnavnloven trådte i kraft, har noen lokale sameforeninger og regionale språksentre registrert samiske stedsnavn. En del av dette materialet er blitt tilrettelagt i form av navnelister, hefter eller bøker, som f.eks. *Samiske stedsnavn i Skánik/Skånland*, et resultat fra et innsamlingsarbeid i samiske miljøer i Sør-Troms. Det foregår nå også innsamlingsprosjekter i det lule- og sørsamiske språkområdet i Norge.

I noen kommuner, som f.eks. i Nesseby i Finnmark og Kåfjord i Troms, er det blitt laga digitale navnedatabaser med informasjon om sa-

Kart 1: Samiske stedsnavn i Nesseby kommune merket med røde prikker (Kilde: Unjárgga báikenamat.)

misk stedsnavntradisjon (jf. i Kåfjord: www.gaisi.no og i Nesseby: www.baikenamat.no). Disse navnedatabaser er basert på lokale innsamlinger som i Nesseby på 1980-tallet og i Kåfjord på 1990-tallet (jf. Rantala 1982). Internettversjoner kan samtidig vise hvor omfattende et samisk navneforråd er i samiske bosetningsområder, slik kart 1 illustrerer.

Slike navnedatabaser gir viktig informasjon om samiske stedsnavn, og flere kan lære å kjenne samiske navn i et visst område, og de kan til og med lære publikum å uttale samiske stedsnavn korrekt om databasen inneholder uttalefiler. Så lenge et felles samisk navnearkiv mangler i Norge, er det ønskelig at slike databaser etterhvert kan kompletteres med flere navn og flere opplysninger om navna.

6 Arkivering av samisk navnemateriale i Sverige og Finland

I nabolandene Sverige og Finland er de nasjonale stedsnavnarkivene oppretta omtrent på samme tid som i Norge. I begge land har de nasjonale navnearkivene både organisert innsamlinger og sørget for arkivering av samiske navn.

I Sverige er det Institutet för språk och folkminnen, ISOF, i Uppsala som i dag har stedsnavnarkiv med samiske navnesamlinger. Ortnamnsregistret utgjør en digitalisert versjon av det topografiske registret i Namnarkivet i Uppsala. På ISOFs nettside (2022) finner man også en oversikt over personer som «på skilda sätt och med stort engagemang har dokumenterat samisk kultur och samiska språk för framtiden». Flere av disse personene har samlet inn samiske stedsnavn, og disse samlingene er arkivert i ISOF.

I Finland er navnearkivet en del av Institutet för de inhemska språken, Kotus (på finsk Kotimaisten kielten keskus), sin språk- og navnefaglige virksomhet. Finsk-, svensk- og samiskspråklige navnematerialer er samlet i navnearkivet. I dette arkivet er det over 11 000 samiske navn som er i navneseddel-format.

Kotus har i tidsrommet 2014–2017 digitalisert finsk- og svenskspråklig stedsnavnmateriale, som er å finne i webadressen namnarkivet.fi (eller: nimiarkisto.fi). Innsamlingskart som hører til navnemateriale, er også digitalisert. Det er verdt å merke seg at det samiske stedsnavnmaterialet som fins i Kotus sitt navnearkiv, ikke er tilgjengelig på en åpen nettside, men man kan logge seg inn med tilgang gitt fra Kotus.

Slik karakteriserer Kotus forskjellen mellom det digitaliserte navne-

arkivmateriale, som er basert på innsamlinger av muntlig navnetradisjon, og kartnavnmateriale:

Materialet i Namnarkivet skiljer sig på vissa punkter från det ortnamnsmaterial som finns på Lantmäteriverkets grundkarta. Namnen på grundkartan bygger i huvudsak på materialet i Namnarkivet, men är färre till antalet (ca 800 000 namn). Innan namnen förts in på kartan har de standardiserats enligt nationella principer. Materialet i Namnarkivet har däremot inte standardiserats konsekvent. Därför ska uppslagsformerna i arkivet inte ses som rekommenderade namnformer. (Nimiarkisto 2022.)

I stedsnavnarkivet til Kotus er det også materiale utenfor Finlands landegrenser. Når det gjelder det kvenske navnematerialet i Norge, så er «[i]nnsamling av kvenske navn i Troms og Finnmark hovedsakelig utført av finske studenter og forskere mellom ca. 1960 og 1990» (Andreassen 2009: 20). Originalmaterialet inneholder ca. 12 400 navnesedler og er arkivert i Kotus sitt navnearkiv i Helsingfors. Dette materialet er den viktigste kilden til den digitale stedsnavndatabasen som kvensk stedsnavntjeneste har oppretta (Kvensk stedsnavndatabase).

7 Fremtidens samiske navnearkiv – også i Norge

Med eksempel fra nabolandene Sverige og Finland kan man trygt hevde at det er på tide å ta vare på den samiske stedsnavntradisjonen også i Norge og å etablere et samisk navnearkiv der det faglige arbeidet blir utført med navnefaglig kompetanse.

I det fremtidige samiske navnearkivet bør arkivets dokumentasjonsstrategi analyseres faglig sett meget nøye: Hva er formålet med navnearkivet, hvordan skal det bygges opp og hvordan skal navnematerialet bli tilgjengelig for brukere.

Det er et stort behov for både å organisere flere innsamlinger av muntlig navnemateriale, for innsamlinger mangler i de fleste samiske områder i Norge. Materialet som allerede er samla inn, må samordnes. Det er også et viktig arbeid å sette sammen bakgrunnsopplysninger fra forskjellige kilder, som fra forskjellige andre arkiv, dokumenter og litteratur.

Med dagens datateknologiske løsninger er det hensiktsmessig å tenke et fremtidig samisk navnearkiv som en digital løsning der det etter hvert kan føyes til mer informasjon og dokumentasjon knyttet til navna. Kotus som har digitalisert en omfattende mengde av tidligere tiders navnesed-

delmateriale (Nimiarkisto 2022), poengterer betydningen av et digitalt arkiv slik at det ikke bare er snakk om å forbedre tilgjengeligheten til det eksisterende materialet, men det elektroniske arkivet gir også viktige muligheter til å berike og supplere materialet.

Opplysninger om samiske stedsnavn er ofte spredt i forskjellige arkiver og er derfor ikke primært arkivert som navnemateriale, men som del av andre opplysninger. Det fins heller ikke noen oversikt over hvor man eventuelt kan finne dokumentasjon om samiske stedsnavn og samisk navnebruk. Lindbach (2019: 199) skriver om et slik arkivforhold på følgende måte:

Om urfolk og minoriteter ikke er usynlige i de offentlige arkivene, er de likevel svært vanskelige å finne. Arkivkataloger og fremfinningshjelpemidler er ikke fremstilt med tanke på de behov marginale og marginaliserte grupper har.

Det er også en viktig oppgave for et samisk navnearkiv å kunne bidra med å supplere dokumentasjon om flerspråklig navnebruk. Ofte har etymologiseringer og navneforklaringer av f.eks. norske og samiske parallellnavn blitt tolket bare på grunnlag av dokumentasjon av norskspråklige navn uten å ta hensyn til den samiskspråklige navnetradisjonen.

Et beskrivende eksempel kan være datering av navnet *Varangerbotn* i Nesseby i Finnmark. Når man setter sammen flere arkivkilder, er det mulig å vise at istedenfor *Varangerbotn* har det faktisk tidligere vært vanlig å bruke navnet *Fjordbotn* om fjordbotnen. Dette navnet er direkte oversatt fra det samiske navnet *Vuonnabahta*. Det norske navnet *Fjordbotn* finner man også på det første gradteigskartet (Z4) som ble gitt ut i 1900 (se nærmere Helander 2008: 210–211). Når man gransker flere arkivkilder, finner man brev fra fylkesmannen i Finnmark som argumenterer for at navnet *Fjordbotn* helst bør forandres til *Varangerbotn*. Fylkesmannen skrev brev om navneforandringen til Kirkedepartementet i midten av 1930-tallet og argumenterte slik:

Bunden av Varangerfjorden kalles i daglig tale ”Fjordbotn”. Stedet har hittil ført en temmelig ubemerket tilværelse - idet der foruten en handelsmann ikke har vært annen bebyggelse enn noen få småbruk. Det finnes verken skole, poståpneri, telefonstasjon eller noe annet offentlig kontor som bærer navnet ”Fjordbotn”. Derimot vil stedet når riksveien til Kirkenes om få år blir ferdig,

bli et meget viktig veikryss - - -. Det vil derfor være av stor betydning å ha et særpreget navn på dette veikryss og helst et navn som gir veiledning også for ikke lokalkjente folk. - - - Jeg tillater meg i henhold til det anførte å anbefale at det nuværende Fjordbotn forandres til Varangerbotn (Finnmark fylke 1935).

Dette konkrete eksemplet viser hvordan opplysninger fra forskjellige arkivkilder i framtida kan bidra til nye tolkninger av navneforrådet.

8 Et mulig forslag til etablering av samisk stedsnavnarkiv – relevante institusjoner

Når man planlegger etablering av et samisk navnearkiv i Norge, kan man stille spørsmål om det er relevant å bygge opp en samisk avdeling ved språksamlingene ved universitetsbiblioteket i Bergen, eller om det er tid for et samisk navnearkiv i samarbeid med nåværende samiske institusjoner.

Relevante samiske institusjoner kan være f.eks. Samisk arkiv, Samisk høgskole og Sametinget i samarbeid med regionale samiske språksentre. Samisk arkiv, som er en avdeling av Riksarkivet, kan tenkes som en hjemmeinstitusjon for det samiske navnearkivet, men vil trenge navne- og språkfaglig kompetanse til å bygge opp et velfungerende digitalt navnearkiv.

Samisk høgskole er den forsknings- og utdanningsinstitusjonen som holder på å bygge opp samisk navnegranskning som fag. I dag er det samiske navnegranskingsmiljøet svært lite, og derfor er Samisk høgskole sin sentrale rolle å bidra med navnefaglig utdanning av samiskspråklige studenter. Ved å utdanne samisktalende studenter som innsamlere og bearbeidere av navnemateriale følger man den finske måten å bygge opp arkivmateriale ved hjelp av studenter i tillegg til eventuelle prosjektmedarbeidere. På den annen side er innsamling av navnemateriale ofte det første steget for videre faglig interesse for navnegranskning som fag.

Sametinget forvalter i dag den samiske navnetjenesten knyttet til lov om stadnamn, og har derfor et klart behov for et velfungerende samisk navnearkiv som støtte for et mangesidig navnerøktarbeid. I Norge fins det flere samiske språk- og kultursentre som bidrar som viktige lokale aktører i det samiske språkarbeidet, og de kan også spille en viktig rolle i oppbyggingen av et fremtidig navnearkiv.

Som Lindbach (2011: 3) også poengterer, «å ta vare på og tilgjengeliggjøre urfolks arkiver er en svært viktig samfunnsoppgave». I St.meld. nr. 35 (2007–2008) Mål og mening (s. 162) forklares det, at

Stadnamn er også ein del av munnleg tradisjon som Noreg har teke på seg eit særskilt ansvar for gjennom ratifikasjon av UNESCO-konvensjonen om vern av den immaterielle kulturarven. Konvensjonen av 17. oktober 2003 som Noreg ratifiserte 17. januar 2007, omfattar etter artikkel 3 mellom anna munnlege tradisjonar og uttrykk, under dette språk som eit uttrykksmiddel for immateriell kulturarv. Som relevante vernetiltak nemner konvensjonen mellom anna kartlegging, dokumentasjon, forskning og bevaring.

Med ratifikasjonen av UNESCO-konvensjonen er det håp om at man får enda sterkere argumenter for å få satt i gang bedre organisering av dokumentasjon og arkivering av den samiske navnetradisjonen i Norge enn til nå.

Kilder

Arkivmateriale

Brev 6.1.1928 fra 6. Divisjon til Kommanderende General. – Forsvarsdepartementet, 3. armékontor. 3010/3A06765. Riksarkivet, Oslo.

Brev 16.3.1928 fra Kommanderende General til Forsvarsdepartementet, armeen. - Forsvarsdepartementet, 3. armékontor. 3010/3A06765. Riksarkivet, Oslo.

Finnmark fylke 1935: Brev 17.6.1935 fra Finnmark fylke til Kirke- og undervisningsdepartementet. – S 1021 Kirke- og undervisningsdepartementet. 1. Skolekontor D: Em. 3A0342/6. Pakke 0843. Riksarkivet, Oslo.

ISOF 2022: Samiskt material. Institutet för språk och folkminnen. <https://www.isof.se/arkiv-och-insamling/arkivsamlingar/minoriteter/samiskt-material> (lest 27.4.2022).

NGO 1972: Brev 20.3.1972 fra Norges Geografiske Oppmåling til Samferdselsdepartementet. Statens kartverk, Kartsamlingen. Hønefoss.

Nimiarkisto 2022: Nimiarkisto (Namnarkivet). <https://nimiarkisto.fi/> (lest 27.4.2022).

Panteregister; Nesseby 1878. Panteregister, 2. serie nr. 9, Nesseby tinglag 1878. Tana fogde-sorenskriverembete (1854–1960). Statsarkivet, Tromsø.

Unjárgga báikenamat: Unjárgga gieldda sámi báikenamat.

<https://www.xn—báikenamat-01a.no/index.html> (lest 27.4.2022).

Litteratur

- Andreassen, Irene 2009: Stedsnavnsamlinger – kvenske stedsnavn. *Nytt om namn* 50: 20–21.
- Helander, Kaisa Rautio 2015: Samiske stedsnavn i Norge. Gulbrand Alhaug & Aud-Kirsti Pedersen (red.): *Namn i det fleirspråklege Noreg*, 45–83. Oslo: Novus.
- Helander, Kaisa Rautio 2009: Innsamling og arkivering av samiske stedsnavn i Norge – historie og situasjon i dag. *Nytt om namn* 50: 18–20.
- Helander, Kaisa Rautio 2008: *Namat dan nammii. Sámi báikenamaid dáruidduhtin Várjjaga guovllus Norgga uniovdnaáiggi loahpas*. Diedut 1/2008. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Helleland, Botolv 1996: Norsk stadnamnarkiv 75 år. Tom Schmidt (red.): *Norsk stadnamnarkiv 75 år 1921–1996. Årsmelding 1995*, 203–234. Oslo: Avdeling for namnegransking, Universitetet i Oslo.
- Hovda, Per 1946: Norsk stadnamnarkiv 1921–1946. *Maal og Minne* 1946: 97–112.
- Indrebø, Gustav 1927: Norsk stadnamnarkiv 1921–1926. *Maal og Minne* 1927: 62–69.
- Kvensk stedsnavndatabase. <http://www.kvenskestedsnavn.no/> (lest 9.9.2022).
- Lindbach, Harald Haraldsen 2019: *Minoritetspolitiske dokumentasjonsstrategier i Nordområdet på 1700-tallet*. Doktoravhandling, UiT Norges arktiske universitet.
- Lindbach, Harald 2011: Moderne urfolkarkiv. *Tidsskriftet Arkiv* 2: 1–7.
- Minde, Henry 2005: *Assimilation of Sami: Implementation and Consequences*. Aboriginal Policy Research Consortium International (APRCi) 196. <https://ir.lib.uwo.ca/aprci/196> (lest 27.4.2022).
- Pedersen, Aud-Kirsti 2009: Innsamling av stadnamn i Nord-Noreg. *Nytt om namn* 50: 17–18.
- Rantala, Leif 1982: Rapport över insamling av samiska ortnamn (stedsnavn) i Nesseby 1981–82. Botolv Helleland (red.): *Nasjonal konferanse i namnegransking*, 44–45. Oslo: Institutt for namnegransking, Universitetet i Oslo.
- St.meld. nr. 35 (2007–2008) *Mål og mening*. Ein heilskapleg norsk språkpolitikk. Oslo: Kultur- og kyrkjedepartementet.

Stadnamarkivet hundre år

Botolv Helleland

The Norwegian Place Name Archive (Norsk stadnamnarkiv) was founded in 1921. The aim of the archive was to register place names in written sources and gather the pronunciation of names on maps, in addition to the full documentation of place names in certain areas. In addition to documentation, research and publication have been important parts of the archive's work. Teaching and courses in collection of place names were also conducted. Starting in the 1970s, the archive has organized or contributed to onomastic conferences, nationally and internationally. The place name archive was located first in Oslo, from 1930–42 mainly in Bergen, then in Oslo again. The government was responsible for the archive starting in 1939, and it became a separate institute at the University of Oslo in 1978. In 2016 the onomastic collections were transferred to the University of Bergen, where they became part of the Norwegian Language Collections at Bergen University Library.

Innleiing

Norsk stadnamnarkiv (Stadnamnarkivet) fekk den fyrste løyvinga 1. juli 1921, og med det kan ein seia at arkivet var skipa. Den 10. juni 2014 vart fylgjande vedtak (mot to røyster) gjort ved Institutt for lingvistiske og nordiske studium, Universitetet i Oslo: «Instituttstyret vedtar at ILN ikkje skal ta ansvaret for vidare forvaltning og drift av samlingane knytte til leksikografi og namnegransking etter at det pågåande prosjektet Norsk Ordbok 2014 blir avslutta» (etter Vikør 2016: 107). Grunngevinga var at desse fagområda fall utanfor kjerneverksemda ved universitetet (om dei interne diskusjonane før overføringa, sjå Grønvik 2013). I 2016 vart desse samlingane saman med dei tilhøyrande fagbiblioteka køyrde i 16 lastebillass over fjellet til Universitetsbiblioteket i Bergen, som represen-

terer Universitetet i Bergen i denne saka (om sjølv flytteprosessen sjå Toft 2016). Der vert dei no drifta vidare under fellesnamnet *Språksamlingane* (Gammeltoft 2017). Lydopptaka på over 200 kassetband hadde i mellomtida vorte sende til Nasjonalbiblioteket i Mo i Rana til forvaring og digitalisering.

*****

Når det no har gått vel hundre år sidan starten, er det naturleg både å sjå attende og å tenkja framover. Her vil eg ta føre meg nokre hovudpunkt i historia til dette arkivet. Viktige spørsmål i framstillinga mi er: Kva var dei historiske føresetnadene for Stadnamnarkivet, og korleis kom det i gang? I kva grad vart forventningane til grunnleggjarane innfridde? Og korleis fortonar framtida seg for ein institusjon som skal forvalta dei norske stadnamna?

Eg dreg her fram nokre av dei momenta som kan vera med å gje svar på desse spørsmåla. Sentrale stikkord er då innsamling, arkivering, gransking og publisering. Vidare må ein venta at ein slik sentral institusjon verkar med til å fremja fagleg kompetanse og samarbeid på landsplan, og at ålmenta kan få svar på spørsmål som gjeld namn. Eg nyttar stort sett Stadnamnarkivet eller berre arkivet i teksten, men i 1978 fekk det status som Institutt for namnegransking, seinare avdeling/ seksjon/ fagområde ved Institutt for nordistikk og litteraturvitskap (no Institutt for lingvistiske og nordiske studium/ ILN) ved Universitetet i Oslo (UiO).

Historikken til Stadnamnarkivet er omrødd fleire gonger tidlegare (Indrebø 1927; Hovda 1946; Helleland 1981, 1982, 1996), til dels med overlappande innhald. Korte meldingar om arkivverksemda er elles tekne inn i årsmeldingane for Bergens museum 1939–43 (Hovda 1946: 97, fotnote), og dessutan finst det uprenta årsmeldingar frå tilsynsnemnda for Stadnamnarkivet i Riksarkivet for dei fyrste åra. Meir detaljerte oversyn over verksemda finst i årsmeldingane som Stadnamnarkivet gav ut frå 1977 til 2003, dei fleste med artiklar av dei tilsette. Den siste årsmeldinga kom i 2003. I 2004 gav instituttstyraren beskjed om at arkivet måtte slutta med slike særskrifter (det galdt òg årsskriftet *Ord om ord* hjå leksikografane). Dette vedtaket førte til at det oppstod eit hol i den nyare historikken til Stadnamnarkivet. Meldingsbladet *Nytt om namn* (utgjeve av Norsk

namnelag) har sidan starten i 1984 teke med ymse småstoff med tilknytning til arkivet.

Sidan dei fyrste 75 åra av arkivsoga er bra dokumenterte i tidlegare artiklar, kunne dette oversynet ha starta med 1997. Eg finn det likevel rettkome no ved hundreårsmarkeringa å gje ei oppsummering av heile perioden. Nokre nye moment frå dei fyrste 75 åra har kome til. Men det er naturleg å ta med fleire detaljar frå den siste 25-årsperioden. Ved 75-årsmarkeringa stod enno Stadnamnarkivet (Avdeling for namnegransking) fram som ein ressurssterk institusjon med fire vitskaplege tilsette og ei kontorstilling pluss midlar til drift og innsamling. Same stillingstal er ført opp i den siste årsmeldinga frå 2003. Her kjem det òg fram at to stipendiatar hadde arbeidsplass ved arkivet, likeins rådgjevaren for stadnamntenesta og ein sivilarbeidar. For dei neste nærare 20 åra må ein leita ulike stader for å få ei detaljert oversikt over verksemda. Meldingsbladet *Nytt om namn* har som regel med referat frå konferansar og møte der Stadnamnarkivet/ instituttet har vore engasjert.

Starten

Då Norsk stadnamnarkiv vart skipa i 1921, var ikkje tidspunktet tilfeldig. Matrikkelarbeida på 1800-talet, og då særleg matrikkelrevisjonen 1886 ved trekløveret Oluf Rygh, Sophus Bugge og Johan Fritzner, hadde synleggjort det rike gardsnamnmaterialet i landet. Eit interfoliert eksemplar av 1838-matrikkelen med uttaleopplysningar og historiske skriftformer av dei over 50 000 matrikkelgardsnamna i landet, eit setelarkiv på rundt 200 000 setlar, samt eit stort tal ulike namnelister, vart etter tur leverte inn til Riksarkivet. Riksarkivar Asgaut Steinnes meinte at deler av dette materialet måtte kunne deponerast ved Stadnamnarkivet, eller rettare hjå tilsynsnemnda for arkivet (jf. Helleland 1982: 57 f., note 10). Noko av dette arkivmaterialet har også i seinare år vore nytta i granskingsarbeid av tilsette ved Stadnamnarkivet (Schmidt 1986).

Utgjevinga av *Norske Gaardnavne* frå 1897 og frametter bringa gardsnamna og mange bruksnamn med forklaringar fram for ålmenta. Oluf Rygh gav sjølv ut tre og eit halvt band av serien samt ei innføring i studiet av gardsnamn. Utgjevinga av dei andre banda la beslag på arbeidstida til fleire av dei fremste namnekunnige filologane i landet dei neste par tiåra. Men det låg i korta at eit stadnamnarkiv som kunne samla inn og ta vare på ulike typar stadnamn, måtte koma. I eit notat framlagt på eit møte i det

danske Stednavneudvalget 25.6.1919 (altså to år før skipinga) går det fram at diskusjonen om eit stadnamnarkiv i Noreg var i gang:

Nu føler man det i Norge nødvendigt at føre Arbejdet videre. Men man er ogsaa ganske paa det rene med, at man maa anlægge et særligt Arkiv i forbindelse med et Stednavnekontor, ligesom vi har faaet det her. Man maa tage Arbejdet op fra Grunden af og iværksætte en systematisk Indsamling, hvorunder der ogsaa skal bringes Supplementer til det allerede udgivne Stof. Rimeligvis vil man anlægge en fuldstændig Diplomsamling og en topografisk Samling i samme Omfang som vi har gjort det.

At et virkeligt Stednavnekontor vil blive oprettet i Norge er givet, det hele er kun et Tidsspørgsmaal. Det vil rimeligvis blive oprettet som en særlig Afdeling af det norske Rigsarkiv. Eventuelt vil der ogsaa kunne blive Tale om Nedsættelsen af et Udvalg som i Danmark og Sverige. (Sitert etter Olesen 2021: 26.)

Fram mot 1920 mogna planane om eit norsk stadnamnarkiv. Her heime hadde den unge historikaren og filologen Gustav Indrebø somrane 1917 og 1918 føreteke ei djupinnsamling av stadnamn i fjellbygda Haukedalen i Førde i Sunnfjord, med Magnus Olsen som rettleiar (Indrebø 1921: 113). Dette arbeidet vart trykt i *Maal og Minne* i skipingsåret, men det er rimeleg å tru at innsamlinga fall godt inn i planane om eit stadnamnarkiv alt før (Hovda 1946: 105). Magnus Olsen, som var den fremste talsmannen for eit slikt arkiv, hadde halde førelesingar om innsamling av stadnamn og bygdehistorie i 1918 og 1919 (Hovda 1946: 98). Han gav òg ut ei rettleiing om innsamling av stadnamn og andre språkminne (Olsen 1920). Han rådde folk til å senda namnetilfang til Norsk Folkeminnesamling fram til eit eige stadnamnarkiv kunne opprettast (Hovda 1946: 98). Magnus Olsen var òg den som den 2. februar 1921 – med tilslutning av ei rekke framståande filologar – sende søknad til Statens forskningsfond om midlar til å skipa eit stadnamnarkiv som skulle gå til «planmessig historisk-sproglig optegnelse og bearbeidelse av norske stedsnavne og til studium av vor historiske topografi» (sitert etter Indrebø 1927: 62, sjå òg Helleland 1996: 207).

Gustav Indrebø stod fram som ein sjølvsagd kandidat til å verta styrar for arkivet (jf. Hovda 1946: 98). Like sjølvsagd var Magnus Olsen som leiar for ei nemnd som skulle føra tilsyn med arkivet. I femårsmeldinga frå 1927 formulerte Indrebø oppgåva til arkivet slik:

Planen hev vore aa faa skapt eit norsk stadnamnarkiv, det er ein fast institusjon som skulde ha til oppgaave aa samla og leggja til rettes stadnamn so dei kunde verta lettare tilgjengelege for granskingi, og som skulde vera gøymestad for vitskaplege samlingar av norske stadnamn fraa heile landet. (Indrebø 1927: 62.)

No tenkte korkje Gustav Indrebø eller Magnus Olsen at det var råd å få samla inn alle stadnamn som måtte finnast. Ein måtte nytta dei knappe ressursane til å gjera markarbeid der det låg best til rette, og velja ut «om-sigtsfuldt gjorte typiske utsnit, som paa en uttømmende maate [...] illustrerer navngivningen i en rekke av landets hovedbygder» (sitert etter Indrebø 1927: 63).

(Oluf Rygh 1833–1899)

Magnus Olsen (1878–1963)

<http://www.oslobilder.no/OMU/OB.F06297b>; CC BY-SA 3.0

Gustav Indrebø.

Gustav Indrebø (1889–1942)

Arkivbygging og vekst

Hovudoppgåva til den nye institusjonen var å registrera namnetilfang frå skriftlege og munnlege kjelder «og leggja til rettes stadnamn so dei kunde verta lettare tilgjengelege for granskingi» (jf. ovanfor). Det skulle skje ved å ekserpera eldre kjelder som ikkje var tekne med i arbeidet med *Norske Gaardnavne*, som sogeverk, topografiske skrifter og namn på eldre kart. I 25-årsomtalen av Stadnamnarkivet seier Per Hovda (1946: 106 f.) at Indrebø med små midlar fekk bygd opp registraturar over inn-sjønamn, fjellnamn og bustadnamn på grunnlag av rektangel- og grad-teigskart. Ei viktig oppgåve var å henta inn uttaleopplysningar av namn på kart med tanke på forskning og normering av skrivemåten. Ein lekk i arbeidet var å senda filologisk skolerte studentar og andre språkkunnige medarbeidarar ut i marka (Helleland 1982: 32 f.). Dette arbeidet vart ført vidare under Per Hovda som arkivstyrar.

Eit anna tiltak var å motivera lokale historielag og andre lag til å samla inn stadnamn. Alt Gustav Indrebø oppmoda ungdomslag og andre til stadnamninnsamling, mellom anna med grunngjevinga at «[d]ei gjer ei god gjerning med det. Dei bergar namn som aldri hev vore uppskrivne fyrr fraa aa verta burtgløynde» (Indrebø 1927: 69). Foredraga som Magnus Olsen heldt i 1918 og 1919 og rettleinga om innsamling av stadnamn og andre språkminne (Olsen 1920), har venteleg òg vore viktige stimulansar i innsamlingsarbeidet. Indrebø (1927: 69) skreiv sjølv ei rettleiing om stadnamninnsamling som han distribuerte. Han viser òg (same stad) til den innsamlinga Leiv Heggstad hadde fått i stand i Ulvik og på Voss ved hjelp av sogelag og skuleborn alt på 1920-talet. Dette var eit tiltak som Indrebø fylgde opp i Bergens-tida. Han organiserte ei omfattande stadnamninnsamling ved hjelp av skuleborn. Frå 1931 fekk han sendt ut tusenvis av førehandstrykte skjema til ein stor del av folkeskulane i landet (jf. opplysning av Indrebø i Helleland 1996: 210). På desse skjemaa skulle elevane i 6. og 7. klasse saman med foreldre og besteforeldre notera alle innmarks- og utmarksnamn på heimegarden, saman med segner og annan tradisjon som knytte seg til staden. Etter Oddvar Nes (1975: 10) utgjer dette materialet mellom 1 og 1,5 million stadnamn, samla inn frå 97 000 gardar i 12 fylke.

Med *Stadnamni i ei fjellbygd* hadde Gustav Indrebø (1921) demonstrert korleis ein kunne gjera ei djupinnsamling der flestalle stadnamna i eit avgrensa område vart samla inn og ordna. Dette arbeidet vart ein mo-

dell for mange hovudoppgåver i åra frametter, og mykje kvalitetssikra, lokalt avgrensa namnemateriale vart på denne måten lagt til samlingane.

Alt tidleg stod det klart at Oluf Ryghs *Norske Gaardnavne* måtte vidareførast. Gustav Indrebø ynskte å få filologisk skolerte innsamlarar til å kontrollere og fylla ut uttaleopplysningar for gardsnamna og bustadnamna «med tanke på ei ny utgåva av «Norske Gaardnavne» (Hovda 1946: 103). I 1938 fekk Gustav Indrebø spørsmål frå Kulturdepartementet om han kunne ta på seg arbeidet med ei ny og revidert utgåve av dette verket. Indrebø var visst nok viljug til det, men krigsutbrotet gjorde at prosjektet ikkje kom i gang, og i 1942 døydde han. Indrebø hadde tenkt seg ein moderat revisjon etter same opplegg som før (Helleland 1982: 40). Etter krigen ynskte Per Hovda, som i 1946 vart tilsett som arkivstyrar etter Indrebø, å gå vidare med ei ny og utvida utgåve av NG. I 1947 slutta tilsynsneemnda seg til planen om å førebu og gje ut ei revidert og auka utgåve av NG der andre bustadnamn enn gardsnamna var med. Noregs forskingsråd gjekk inn for å støtta eit slikt bustadnamnprosjekt, og fyrste løyvinga kom i 1950 (Helleland 1982: 40 f.). Kåre Hoel vart engasjert frå november same året for å gjera «en systematisk og så vidt fullstendig innsamling av alle bustadnavn, også den store masse av navn på småbruk og plasser som ikke tidligere var opptegnet» (Hoel 1982: 24, jf. Helleland 1996: 223). Året etter vart Alv Muri tilsett i Stadnamnarkivet for å samla inn bustadnamn, dei fyrste åra med lønsmidlar frå Noregs forskingsråd (referansar i Helleland 1982: 40 ff. med notar). Også Lars Ekre, som alt var tilsett som arkivar ved Stadnamnarkivet, skulle delta i prosjektet. Ambisjonane var høge, og det skulle visa seg at prosjektet ikkje kunne først i hamn for heile landet etter dei opphavlege planane. Østfold (Smaaleene) hadde fått æra som fyrste band i NG, og det var naturleg å byrja der med den nye innsamlinga. Hoel ekserperte fyrst folketeljingslistene frå 1875, supplert med lister frå 1801 og 1865 der 1875-folketeljinga hadde lakuner. Deretter bar det ut i marka, til dels med sykkel som framkomstmiddel. I etterkant førte Hoel dei innsamla opplysningane over på arkivsetlar.

I dei fylgjande åra samla Alv Muri bustadnamn i Buskerud, Vestfold, Telemark, Agder, Møre og Romsdal, Nordland og Troms, altså i om lag halvparten av landet. Etter at Alv Muri gjekk av for aldersgrensa i 1986, vart ikkje innsamlinga av bustadnamn ført vidare, med unntak av kontroll i marka i Østfold. Dei andre tilsette ved Stadnamnarkivet konsentrerte

innsamlinga om meir avgrensa område, til dels i samband med eigne forskingsprosjekt, til dels i samarbeid med lokale historielag. På 1970-talet og frametter heldt tilsette ved Stadnamnarkivet innsamlingskurs mange stader rundt om i landet, mest i den austlege og sørlege delen av landet. Førehandstrykte skjema, Økonomisk kartverk og lydbandopptakarar vart no nyttige hjelperåder. Enkelte prosjekt strekte seg over større område, som Hedmarksprosjektet (sjå *Nytt om namn* 50 (2009): 15–17). Det fekk prosjektmidlar frå Kulturdepartementet og hadde til føremål å kartleggja kva som fanst av innsamla stadnamnmateriale og gjera tiltak til vidare innsamling. Slike innsamlingskurs danna utgangspunkt for seinare utgjevingar av lokalt avgrensa stadnamntilfang som i Kjose (Helleland 2008) og i Risør (Garthe mfl. 2017). Ved fleire slike lokale innsamlingsprosjekt vart det i andre halvdel av 1980-åra og utover sett i gang dataregistrering av materialet. Ein del nytta seg av eit oppsett utarbeidd ved Stadnamnarkivet (Schmidt 1989).

Veksten og utbygginga av samlingane heng sjølvsagt saman med arbeidsstyrken. Som nemnt kom det tre nye arkivarstillingar rundt 1950, og i 1972 ei fjerde arkivarstilling. Saman med arkivsjefen var det no fem fast tilsette i vitenskapleg stilling. Det kom òg til ei kontorstilling. Seinare fekk Stadnamnarkivet nytta ein heimel for vitenskapleg assistent. Når stillingane vart ledige, vart dei utlyste på ny. Lønsmidlane kunne periodevis verta nytta til vikarar. Stadnamnarkivet hadde desse stillingsheimlane fram til dei tilsette i den siste generasjonen byrja å gå av med pensjon, den fyrste i 2010, den siste i 2020.

Frå skuffe til skjerm

Eit vidare steg i oppbygginga av arkivet har vore å registrera og analysera stadnamn ved bruk av data. Eit av dei fyrste stega med edb-teknologi i namnegransking vart teke i 1973 i samband med eit NORNA-symposium i København der eit prøveprosjekt frå Norsk stadnamnarkiv vart presentert (Kousgård Sørensen 1974: 72 ff.). Den 2. konferansen i namnegransking ved Institutt for namnegransking i 1982 hadde databehandling av namn som tema, og der presenterte ei rekkje norske og danske deltakarar ulike namneprosjekt med edb som verktøy, mellom anna det norske registreringsprogrammet FELTED som Håvard Hjulstad (1983: 14 ff.) hadde lagt til rette for namnegransking. Etter denne konferansen sette Samarbeidsnemnda for namnegransking ned eit utval for å drøfta ein felles

strategi for dataregistrering av stadnamn. Ved fleire regionale institusjonar vart dataføring av stadnamn teke i bruk, såleis ved Fylkesarkivet i Sogn og Fjordane og Nordlandsarkivet. Også ved Stadnamnarkivet kom det i gang dataregistrering av namnemateriale. Men det var fyrst ved etableringa av Dokumentasjonsprosjektet i 1992 at dataregistrering av stadnamntilfang vart gjort i større målestokk. Dei fire universiteta gjekk då saman om ei omfattande konvertering av data innan språk- og kulturfag (Aukrust og Hodne 1998). Eit stort tal prosjektmedarbeidarar arbeidde i fleire år med å koda dei ulike primærkjeldene under tilsyn og kontroll av vitenskapleg personale. Det nettbaserte Dokumentasjonsprosjektet opna for allmenn tilgang til ulike typar kjeldemateriale innan humaniora. Om dei ulike «før-digitale» formata av materialet i Stadnamnarkivet kan eg visa til Helleland 1998.

Fylgjande verk og samlingar knytte til stadnamn er gjorde elektronisk tilgjengelege i Dokumentasjonsprosjektet: 1) *Norske Gaardnavne*, 2) matrikkelutkastet frå 1950, 3) heradsregisteret, 4) seternamnregisteret, 5) bustadnamnregisteret, 6) etymologiregisteret, 7) innsamlingskart, 8) namnearkivet og lydbandarkivet ved Universitetet i Tromsø, 9) skulebarnsoppskrifter frå Nordland og Troms. Av desse er gruppe 2 til 7 henta frå Stadnamnarkivet. Eit internt prosjekt ved Stadnamnarkivet har vore å dataføra namne- og grunnordregistera i hovudoppgåver om stadnamn og i nokre monografiar om stadnamn. Rundt 240 000 oppslag frå vel 200 arbeid er samla i databasen HOP (hovudoppgåverregisteret, sjå Birkeland 1992). Det finst no i ein eigen database ved Stadnamnarkivet i Språksamlingane. Etter overføringa av namnesamlingane til Bergen har dataregistrering og skanning av stadnamn halde fram under leiing av Peder Gammeltoft. Det skal òg nemnast at i fleire lokale innsamlingsprosjekt er dataregistrering og bruk av digitale kart fylgt opp i seinare år etter eit opplegg utarbeidd ved Eining for digital dokumentasjon ved UiO, til dels med støtte frå Språkrådet. Ikkje alle slike materialsamlingar er tilførte Stadnamnarkivet, og framover vil det vera ei oppgåve å gjera dei tilgjengelege for namnesamlingane i Bergen.

Forskning og publisering

Føringane for Stadnamnarkivet, slik dei kom fram i søknaden i 1921, gjekk primært i retning av innsamling og arkivering. Det ligg i ordet *stadnamnarkiv* at institusjonen skulle samla og registrera stadnamn, både

skriftleg og munnleg, til «bearbeidelse av norske stedsnavne og til studium av vor historiske topografi» (jf. søknadsteksten ovanfor). I denne formuleringa låg det òg at dei tilsette skulle bruka materialet til forskning og (underforstått) utgjeving.

I dei hundre åra som har gått sidan arkivet vart til, er det ei rekkje personar med tilknytning til Stadnamnarkivet og til andre språkfaglege miljø som har forska i stadnamn og gjeve ut kortare eller lengre tekstar innan emnet og såleis verka med til å koma nærare den oppsette målsetjinga «bearbeidelse av vor historiske topografi». Metodisk har granskingsprosessen, både i større og mindre tilnærmingar til stoffet, stort sett gått ut på å analysere det språklege innhaldet i eit visst materiale etter ulike formelle og semantiske kriterium. Gunnstein Akselberg (2006: 3) har formulert samhandlinga mellom arkiv og forskning slik:

Rundt andre verdskrigen hadde såleis eit viktig vitskapleg paradigme etablert seg i norsk namnegransking, det eg vil kalla det «rygh-indrebøske» paradigmet, der ein sentral vitskapleg aktivitet er å samla, gruppera og tolka data. Namnegranskaren skal samla flest moglege opplysningar om skrift- og talemålsformer, og på grunnlag av desse og ved hjelp av namnetolkingar og etymologiske granskingar sortera namna i særlege kategoriar. Eit slikt tolkings- og kategoriseringsarbeid vil så kunna seia noko om namnedistribusjon og namnemønster i eit lokalt, regionalt og nasjonalt perspektiv.

Gustav Indrebø leverte alt i den tidlege perioden av Stadnamnarkivet imponerande tilskot etter denne modellen, med utgjevingar av innsjønamn i Oppland og Buskerud og stadnamn langs Oslofjorden. Han gav òg ut verk om stadnamnormering og eldre inndelingsnamn. Magnus Olsen, leiaren for tilsynsnemnda for Stadnamnarkivet, gav ut verk om stadnamn som refleks av førkristen religion. Per Hovda tok initiativ til ein skriftserie på Stadnamnarkivet om ulike grupper av stadnamn. Her kom det ut fire verk; Lars Ekre skreiv om naturnamn i Midt-Jotunheimen, Hovda sjølv om fiskeméd og om elvenamn, Kåre Hoel om eit utval av bustadnamn i Østfold.

Personnamn var ikkje nemnt i det opphavlege programmet til Stadnamnarkivet, men kom på 1970-talet med i det faglege arbeidet ved arkivet. *Norsk personnamnleksikon*, som Kristoffer Kruken utarbeidde ved Universitetet i Trondheim, kom i nye utgåver etter at han vart tilsett ved Institutt for namnegransking (Kruken og Stemshaug 2013). I eit anna ar-

beid har Kruken (2016) teke for seg personnamnarbeid av P.A. Munch. Kruken (saman med Asbjørn Karbø) har òg gjeve ut bøker om kunamn og geitenamn. Til den seinare perioden av større utgjevingar høyrer doktorgradsavhandlinga til Tom Schmidt (2000) saman med dei to namne-bøkene hans frå Austre og Vestre Slidre (Schmidt 2005, 2009). Margit Harsson (2010) har publisert det omfattande verket *Norske rud-namn frå mellomalderen*. Normering og bruk av stadnamn er òg eit tema som er drøft av tilsette ved Stadnamnarkivet, mellom anna i boka *Adresser og stadnamn* (Helleland 1993). Det skal òg nemnast at Kjell Venås har ført vidare studiet av innsjønamn og gjeve ut bøker om denne namnetypen i Hedmark og Telemark. Han var tilsett ved Institutt for nordisk språk og litteratur ved UiO, men hadde periodevis arbeidsplass på Stadnamnarkivet.

Då Kåre Hoel døydde i 1989, hadde han nådd å ta for seg bustadnamna i alle dei 22 herada i Østfold. Han hadde òg redigert den ovannemnde boka med utvalde artiklar frå materialet. Men det byrja å hasta med å leggja stoffet til rette for trykking, og i 1990 vart det halde eit avdelingsseminar om den vidare vegen (jf. Bakken 1991). Redigeringsarbeidet kom i gang med Margit Harsson og Tom Schmidt som redaktørar. Harsson stod for 7 band og Schmidt for 13. Det var eit slående samanfall at det 20. og siste bandet i rekkja *Bustadnavn i Østfold* kom ut i jubileumsåret til Stadnamnarkivet, med Tom Schmidt som redaktør.

I 1977 tok Stadnamnarkivet til å gje ut årsmeldingar med oversyn over drift og fagleg verksemd, samt publisering, både internt og eksternt. Desse meldingane fylgde eit nokså fast mønster: 1) Administrasjon 2) Personale 3) Møte og konferansar 4) Utval og organisasjonar 5) Undervisning, foredrag, seminar og kurs 6) Rådgeving 7) Innsamling av stadnamn 8) Personlege arbeidsprosjekt 9) Faglege artiklar og verk 10) Radio, fjernsyn og aviser 11) Samlingane.

Den tverrfaglege relevansen i stadnamngransking har gjort faget interessant for fleire andre fagområde, som arkeologi, historie, naturhistorie, agrarhistorie. Til dømes var Botolv Helleland med i Hardangerviddaprojektet for tverrfagleg kulturforskning (1969–74)¹ og Religionsskifteprosjektet i andre halvdel av 1990-talet (Rindal 1996).

---

1 https://nordmannsslepe.no/onewebmedia/Hardangervidda%20gjennom%209500%20ar_Sluttversjon.pdf (lese 1.11.2022)

Til saman vart det i årsmeldingane frå Stadnamnarkivet publisert nærare 120 artiklar frå 1977 til 2003. Tilsette har òg levert ei rekkje namnefaglege bidrag i rapportane frå dei 12 nasjonale konferansane (sjå nedanfor), og elles til rapportane frå NORNA-symposium og andre norske og internasjonale konferansar. Ein vil òg sjå at dei er representerte med eit stort tal bidrag til tidsskrift, samleverk og festskrift. Av publikasjonslistene i dei 27 årgangane av årsmeldingane for Stadnamnarkivet går det fram at tilsette (medrekna korttidstilsette) har publisert meir enn 500 større og mindre arbeid – i tillegg til det nemnde talet på artiklar i årsmeldingane. Terje Larsen, som har vore engasjert ved Stadnamnarkivet i fleire periodar, har gjeve ut *Norsk stadnamnbibliografi* (Larsen 1981) og sidan 1989 (saman med Klaus Johan Myrvoll og Gudmund Harildstad) redigert årlege namnebibliografiar i *Nytt om namn* (1990–). Ein revidert namnebibliografi ordna etter ulike kriterium er tilgjengeleg i elektronisk form.²

Undervisning

Opphavleg var det berre Gustav Indrebø som hadde undervisningsplikt og rettleiingsansvar for hovudfagsstudentar. Etterfylgjaren Per Hovda heldt fram med å førelesa i stadnamn for hovudfagsstudentar og gje rettleiing i hovudoppgåveskriving. Han hadde denne oppgåva åleine fram til 1970-talet då undervisningstilbodet vart utvida og fleire av dei tilsette tok på seg å undervisa. Etter at Stadnamnarkivet kom inn under Universitetet i Oslo, fekk alle tilsette i vitenskapleg stilling undervisningsplikt. Namnelære kunne gå inn som emne på ulike steg av nordiskstudiet, medrekna hovudfag.

I 2003 (det siste året Stadnamnarkivet fekk midlar til å gje ut årsmelding), vart det i vårsemesteret undervist i grunnfag og hovudfag. Utanlandske studentar og forskarar har hatt kortare studieopphald ved Stadnamnarkivet og slik vore med på å utvida det internasjonale kontaktnettet. Gjennom åra har fleire gjesteførelesarar frå utanlandske universitet vore inviterte.

Namnefagleg senter

I samband med ein fagpolitisk debatt mellom underskrivne og Nils Hallan i tidsskriftet *Heimen* kom Hallan inn på den rolla Stadnamnarkivet spelte

2 https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Norsk_stadnamnbibliografi (lese 1.11.2022)

– og burde spela. Under overskrifta «Norsk stadnamnvtenskap i dag og i morgon» opna han med den kritiske setninga «Det står dårleg til med stadnamnvtenskapen i vårt land» (Hallan 1975: 705). Han meinte at Stadnamnarkivet hadde markert seg dårleg ved at det hadde gjeve ut få vitenskaplege publikasjonar, sjølv om det hadde vore gjort «mykje gagns arbeid med innsamling av stadnamn og rådgjeving i namnesaker». Hallan undra seg òg over kvifor 50-årsjubileet ikkje hadde vorte markert på nokon måte.

Ein grunn til det siste kunne vera at personalet på Stadnamnarkivet sommaren 1971 var oppteke med å flytta samlingane frå Blindern til Chateau Neuf på Majorstua. Men artikkelen til Hallan var truleg med på å skru opp takten i den miljøsikapande verksemda, i alle fall på litt lengre sikt, noko som òg går fram av årsmeldingane og publikasjonslistene frå dei tilsette dei neste åra. Hallan (1975: 715) orda òg frampå om eit namnelag og eit eige norsk namnetidsskrift.

Mellom dei fagpolitiske initiativa som tilsette ved Stadnamnarkivet var med på, er Samarbeidsnemnda for namnegransking. Nemnda kom til etter eit møte i 1973 på Chateau Neuf i Oslo med representantar frå Stadnamnarkivet og universiteta i Oslo, Bergen og Trondheim. Føremålet med nemnda var å drøfta samarbeid om faglege arrangement, undervisning, forskning, dataføring av namn. Seinare kom Universitetet i Tromsø og fleire distriktshøgskular med (Helleland 1996: 227 f.). Samarbeidsnemnda fungerte i praksis som eit nasjonalt fagråd for namnegransking. Nemnda møttest på ulike lærestader i landet og hadde mellom anna i oppdrag å uttala seg i namnefaglege saker på vegner av universiteta. Nemnda kunne òg på eige initiativ koma med synspunkt i aktuelle saker. Etter kvart som dei namnefaglege miljøa i landet vart tynna ut etter tusenårsskiftet, minka aktiviteten. Nokre av dei siste oppgåvene til nemnda var å uttala seg i samband med høyring til endringar i lov om stadnamn.

Eit anna initiativ som vart teke ved Stadnamnarkivet, var dei nasjonale namnekonferansane. Til saman vart det halde 12 slike konferansar frå 1981 til 2009, fleire av dei med foredragshaldarar frå andre nordiske land (Helleland 1996: 226). Den 12. og siste konferansen i denne rekkja vart halden i 2009 med tittelen *Magnus Olsen som namnegranskar*.

Innlegga på dei ti fyrste nasjonale konferansane er publiserte i egne rapportar utgjevne ved Stadnamnarkivet (Helleland 1996: 226), medan innlegga på dei to siste er trykte i *Nytt om namn* 44 (2006) og 50 (2009).

Det vart òg arrangert andre konferansar (sjå *Nytt om namn* 42 (2005), 56 (2012), 63/64 (2016) og 67/68 (2018)). Temaet for jubileumskonferansen for det «nye» Stadnamnarkivet i Bergen er nærast eit program for leia vidare: *Stadnamn – språk, historie og landskap. Namnevitenskapen i går, i dag, i morgon*. Foredraga derifrå er trykte i *Namn og nemne* 39 (2022).

Utoverretta verksemd - formidling

Det er venta at eit fagsenter står til teneste også utetter i samfunnet, slik Nils Hallan var inne på ovanfor. Ei oppgåve for Stadnamnarkivet har vore å stilla namnefagleg kompetanse til rådvelde for det offentlege og ålmenta elles. Her har namnekonsulentane spela ei viktig rolle. Fram til lov om stadnamn tok til å gjelda i 1991, var namnekonsulentane knytte til Stadnamnarkivet, m.a. av di dei der hadde tilgang til grunnlagsmaterialet. I arbeidet med namn på Økonomisk kartverk frå slutten av 1960-talet og den omfattande adressetildelinga i kommunane på 1980-talet greidde ikkje konsulentane å fylgja opp alle oppgåvene som melde seg. Med lov om stadnamn og regional representasjon i stadnamntenesta har dette endra seg. I kjølvatnet av stadnamnlova har det vore halde kurs i lokal namnebehandling der fagfolk frå Stadnamnarkivet og andre universitet har undervist saman med representantar frå Kartverket.

Også private har kunna venda seg til Stadnamnarkivet i namnesaker, til å byrja med i brev, telefon eller ved personleg frammøte. Med digitaliseringa av arkivmaterialet gjennom Dokumentasjonsprosjektet og andre dataprojekt har tilgangen til namnedata vorte lettare. Men det er framleis ei utfordring at mange databaserte delprosjekt ikkje er samordna for søk på nettet.

Under avsnittet om innsamling ovanfor vart det nemnt at tilsette ved Stadnamnarkivet har halde mange kurs i innsamling. I tillegg har dei òg vitja mange lag og organisasjonar med foredrag om lokale stadnamn. Stadnamnarkivet har òg medverka med innlegg og utstillingar om namnefaglege emne på opne dagar ved Universitetet i Oslo. Retta mot ålmenta var også *Gardermoprojektet* (Broe mfl. 1996) som gjennom ei utstilling dokumenterte gamle namn på Gardermoen før utbygginga av flyplassen.

Tanken til Nils Hallan om eit norsk namnelag vart realisert på den 3. nasjonale konferansen i namnegransking i Oslo 18. november 1983. Laget vart då skipa, med Reidar Djupedal frå Universitetet i Trondheim som den fyrste leiaren (sjå *Nytt om namn* 1 (1984): 3). På skipingsmøtet vart

det òg vedteke at laget skulle gje ut eit tidsskrift med tittelen *Namn og Nemne* og eit meldingsblad med tittelen *Nytt om namn*. Ole-Jørgen Johannessen og Oddvar Nes vart valde til redaktørar for tidsskriftet frå starten og Botolv Helleland til redaktør for meldingsbladet.

Nordisk og internasjonal medverknad

Det var neppe med i planane til dei som grunnla Stadnamnarkivet at tilsette skulle engasjera seg utanfor landegrensene. Men tidene har endra seg, og då Nordisk samarbeidskomité for namneforskning (NORNA) vart skipa etter Den 5. nordiske namneforskarkongressen i Helsingør i 1971, var det nærliggjande at tilsette ved Stadnamnarkivet skulle delta. Det fyrste NORNA-symposiet vart såleis halde i Oslo i 1972, med terminologi i namneforskning som emne. Fleire av dei tilsette ved arkivet har vore med i styret for NORNA (sjå Helleland 1996: 229). I 1976 stod Stadnamnarkivet for den 6. nordiske namneforskarkongressen i Sandefjord og i 1994 var same institusjon arrangør for Den 11. nordiske namneforskarkongressen på Sundvollen i Ringerike. Elles har Noreg arrangert ei rekkje NORNA-symposium, hovudsakleg organisert frå Stadnamnarkivet. I 2007 og 2008 hadde tilsette ved Stadnamnarkivet ansvar for to internasjonale konferansar om namn og identitet (Helleland, Ore og Wikstrøm 2012). Tilsette ved Stadnamnarkivet har elles vore representerte i styret for International Council of Onomastic Sciences (ICOS) og United Nations Group of Experts on Geographical Names (UNGEGN).

Oslo – Bergen – Oslo – Bergen: Stadnamnarkivet på flyttefot

Då samlingane til Stadnamnarkivet i 2016 vart køyrde frå Oslo til Bergen, var det på sett og vis ei «heimkome». Om det ambulerande tilværet frå starten kan eg visa til artikkelen min i samband med 75-årsmarkeringa (Helleland 1996: 212 f.). Eit avgjerande punkt i historikken til Stadnamnarkivet kom då Gustav Indrebø den 1. januar 1930 vart tilsett som professor i vestnorsk målgranskning ved Bergens Museum og styrar for Folkeminnesamlinga der. «Indrebø gjorde då framlegg overfor tilsynsnemnda at ho kunne be dr. philos. Olai Skulerud om å overta som styrar for Stadnamnarkivet dersom han kom til Oslo. Kunne ikkje han, rådde Indrebø nemnda til å be cand.philol. Eivind Vågslid om å [ta] dette ombodet» (sikkert etter Helleland 1982: 19). Nokon ny styrar kom det ikkje. «I røynda vart det slik at Olsen og Indrebø sjølv, saman med eit utval frå Forsknings-

fondet, kom til å styra arkivet. Samlingane vart stuva bort i eit kjellarrom» (sitert etter Helleland 1982: 19 f.). I praksis låg arkivarbeidet nede i Oslo.

Men det vart arbeidd i kulissene. Etter ein søknad til Kyrkjedepartementet om å grunnleggja eit «Norsk Stadnamninstitutt» gav departementet i september 1939 tilsegn om 15.000 kroner. Med det vart Stadnamnarkivet ein statleg institusjon. I arbeidsmeldinga til departementet går det fram at «Prof. Gustav Indrebø vart sett til styrar, prof. Magnus Olsen til rådgjevar og tilsynsmann for arbeidet. Desse tvo til saman skal vera stadnamnemnd. Stadnamnarkivet skal – i minsto fyrebils – ha arbeidsstad i Bergen» (sitert etter Helleland 1982: 20). Arkivet fekk rom i Allégaten 33.

I samband med meldinga for det fyrste driftsåret som statsinstitusjon la Indrebø ved ein rapport til departementet der han skriv:

Stadnamnarkivet hev no lokale hjå Bergens Museums Folkeminnesamling i den historisk-antikvariske bygningen åt Bergens Museum. Grunnstommen i arkivet er dei stadnamnsamlingar som er komne i stand ved Bergens Museums Folkeminnesamling i åri 1931–39. (Sitert etter Helleland 1996: 209.)

I rapporten skriv han vidare at samlingane til det Stadnamnarkivet som før var i Oslo, vart overførte til Stadnamnarkivet i Bergen i mars 1940 (Helleland 1996: 210). Indrebø minner òg om at departementet i eit møte 30. september 1939 ville ta opp tingingar med Riksarkivet, Universitetet og Instituttet for samanliknande kulturforskning om at desse institusjonane måtte overlata til eller deponera i Stadnamnarkivet samlingane etter Oluf og Karl Rygh, hovudfagsavhandlingar om stadnamn og stølsnamnsamlinga til Instituttet for kulturgranskning (Helleland same stad). Her går det tydeleg fram at Indrebø tok sikte på å konsolidera Stadnamnarkivet i Bergen.

I 1942 døydde Gustav Indrebø, berre 53 år gammal. Cand.philol. Per Hovda, som hadde vore arkivassistent ei tid, vart då konstituert som styrar og fast tilsett i denne stillinga i 1946. At Indrebø gjekk bort så tidleg, har truleg verka med til at Bergen måtte sleppa arkivet frå seg. Med tilråding frå Magnus Olsen gjekk departementet med på å flytta samlingane attende til Oslo. I 1944 vart dei frakta med tog og plasserte i Universitetsbiblioteket (no Nasjonalbiblioteket). Skulebarnsoppskriftene vart verande i Bergen.

Attende i Oslo vart det fleire flyttingar, fyrst opp til Blindern i 1962,

deretter til Chateau Neuf på Majorstua, der òg saman med ordbøkene (Helleland 1996: 212 f.). Interessant nok kom det på 1970-talet opp eit framlegg om at Stadnamnarkivet kunne få plass i det nye Riksarkivet som i 1978 stod ferdig ved Sognsvann, men samtalanene om dette førte ikkje fram. Etter 20 år på Majorstua vart det i 1992 flytting attende til Blindern. I 2004 vart det atter pakking og no bar det til Veglaboratoriet opp mot Gaustad. Ved neste flytting i 2012, framleis saman med Ordbøkene, vart det avsett plass i Sintef-bygget på Gaustad, men med eit internt skifte av rom etter eit par år.

I 2014 kom som nemnt vedtaket om at ord- og namnesamlingane skulle overførast til Bergen. Den meir enn hundreårige samlings- og forskarverksemda innan stadnamn som eit offentleg ansvar var over i Oslo. Dei pensjonerte medarbeidarane arbeidde vidare med eigne namnefaglege prosjekt, til dels i lokala på Sintef, til dels heime. I desember 2021 var det slutt på all namnefagleg og leksikografisk verksemd på Gaustad.

Etter 2016 – ny arkivbygging

I mellomtida hadde namnesamlingane saman med ordbokssamlingane funne seg til rette i Bergen under paraplyen Språksamlingane. På kort tid har den vesle staben der gjort ein imponerande innsats for å gjera både dei fysiske samlingane og namnedatabasane operasjonelle. Rune Kyrkjebø var konstituert leiar det fyrste halvtanna året. Den 1. november 2017 vart Peder Gammeltoft fast tilsett som leiar for namnesamlingane.³

Kort tid etter at Språksamlingane kom til Bergen, vart det oppretta ei styringsgruppe der leiaren for Institutt for litterære, lingvistiske og estetiske studium (LLE) er leiar, og med deltaking av direktøren for Universitetsbiblioteket, dekanen for Historisk-filosofisk fakultet og direktøren for IT-avdelinga. I overføringsbrevet frå regjeringa vart det framheva at det skulle leggjast særskild vekt på leksikografi og stadnamngransking, men leksikografi har fått mest av ressursane. Gammeltoft fekk likevel på eiga hand gjort mykje med stadnamndelen. Vidare har Henrik Askjer vore med på å utvikla stadnamndelen. I 2018 kom Termportalen til, frå 2021 med fast løyving som prioritert område.

Det har vore ein del plasseringsmessige utfordringar etter at namne-

---

3 Eg takkar Peder Gammeltoft for opplysningane om organisering og arbeid i Stadnamnarkivet etter det kom til Bergen (e-post 18.9.2022).

samlingane kom til Bergen, mellom anna ved at dei måtte flyttast tre gonger. Men no er dei komne meir permanent på plass i klimakontrollerte lokale. I 2018–19 skanna tre studentar setelsamlingane og hovudfagsoppgåvene ved NTNU. I 2019 vart stadnamnsamlinga ved universitetet i Stavanger skanna, og namna er i ferd med å verta kartfesta i eit prosjekt med friviljuge medarbeidarar i Rogaland, leia av Egil Sølvsberg. I 2021 overtok Språksamlingane stadnamnarkivet til UiB (LLE) og byrja å innlemma det i samlingane.

I 2020 vart ein utviklar tilsett på Universitetsbiblioteket for å konstruera ein stadnamnportal under namnet Norske stedsnavn | Norske stadnamn (<https://toponymi.spraksamlingane.no/nb/app/table>). Denne portalen vart lansert ved jubileumskonferansen til Norsk stadnamnarkiv i 2021. Det vert no arbeidd med ei ny utgåve av portalen. Det vert òg undersøkt om UBs formidlingsplattform Marcus (<https://marcus.uib.no>) kan brukast til å visa skanna namnedata.

På arkivportalen kan ein sjå det som så langt er registrert i Språksamlingane:

<https://www.arkivportalen.no/search/1?path=SPR> For stadnamn kan ein finna opplysningar om stadnamn ved å søkja anten geografisk eller på søkjestrengen:

'stadnamn': <https://www.arkivportalen.no/search/1?text=stadnamn&path=SPR>

'stedsnavn': <https://www.arkivportalen.no/search/1?text=stedsnavn&path=SPRt>

*****

Denne statusrapporten viser at det nye «Stadnamnarkivet» har funne ei god hamn i Bergen, og at samlingane med heller små ressursar har kome godt i gang, både teknisk og når det gjeld komplettering av samlingane. Det er god grunn til å tru at arbeidet der held fram i same spor, under føresetnad av at det vert stilt tilstrekkeleg arbeidshjelp til rådvelde. Målet om ein «Norsk stadnamnbase» har kome eit godt steg nærare. Den språklege, kulturhistoriske og praktiske verdien som ligg i eit digitalt stadnamnarkiv, kan ikkje overvurderast.

Litteratur

- Akselberg, Gunnstein 2006: Kva slags namnegransking treng vi? *Nytt om namn* 43: 3–4.
- Aukrust, Knut & Bjarne Hodne (red.) 1998: *Fra skuff til skjerm. Om universitetenes databaser for språk og kultur*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bakken, Kristin 1991: «Norske bustadnavn – Østfold fylke». Botolv Helleland & Anne Svanevik (red.): *Den 6. nasjonale konferansen i namnegransking, Blindern 23. november 1990*, 27–39. Avdeling for namnegransking, Universitetet i Oslo.
- Birkeland, Gunhild 1992: Dataregister av stadnamn og grunnord i hovudoppgåver. *Årsmelding 1991*, 35–49. Avdeling for namnegransking, Universitetet i Oslo.
- Broe, Unni mfl. (red.) 1996: *Gardermoens historie. Sett gjennom stedsnavn og kart*. Kommentarhefte til en utstilling (sammen med Botolv Helleland og Felix Vidal). Oslo: Oslo lufthavn.
- Gammeltoft, Peder 2017: Språksamlingane. *Nytt om namn* 65/66: 58–61.
- Garthe, Thorvald A. mfl. (red.) 2017: *Stedsnavn i Risør kommune*. Risør: Søndeled og Risør historielag.
- Grønvik, Oddrun 2013. Framtida for språksamlingane ved ILN, UiO – fare for nedlegging frå 2014. Upublisert manuskript.
- Hallan, Nils 1975: Norsk stadnamnvitskap i dag og i morgon. *Heimen* XVI: 705–716.
- Harsson, Margit 2010: *Leksikon over norske rud-namn frå mellomalderen*. Oslo: Novus.
- Helleland, Botolv 1981: Norsk stadnamnarkiv 60 år. Tid for gjennomdrøfting av vår nasjonale namnegransking. *Heimen* XVIII: 747–755.
- Helleland, Botolv 1982: Norsk stadnamnarkiv 60 år. Kvar står norsk namnegransking i dag? *Norsk stadnamnarkiv 1921–1981. Årsmelding 1981*, 17–62. Institutt for namnegransking, Universitetet i Oslo.
- Helleland, Botolv 1993. *Adresser og stadnamn 2: Stadnamn i offentleg og privat bruk*. Oslo: Kommuneforlaget.
- Helleland, Botolv 1996: Norsk stadnamnarkiv – 75 år. Tom Schmidt (red.): *Norsk stadnamnarkiv 75 år 1921–1996. Årsmelding 1995*, 203–234. Avdeling for namnegransking, Universitetet i Oslo.
- Helleland, Botolv 1998: Stadnamn. Knut Aukrust & Bjarne Hodne (red.): *Fra skuff til skjerm. Om universitetenes databaser for språk og kultur*, 142–156. Oslo: Universitetsforlaget.

- Helleland, Botolv (red.) 2008: *Stedsnavn i Kjose*. Utgitt av Stedsnavnkomiteen i Kjose under medvirkning av Astrid Johnsen og Henryette Aaby. Oslo: Novus.
- Helleland, Botolv, Christian-Emil Ore & Solveig Wikstrøm (red.) 2012: *Names and Identities*. Oslo Studies in Language 4(2).
<https://journals.uio.no/osla/issue/view/39>
- Hjulstad, Håvard 1983: Eit opplegg for databehandling av namnemateriale. Botol[v] Helleland (red.): *Den 2. nasjonale konferansen i namnegransking. Blindern 19. november 1982*, 14–21. Institutt for namnegransking, Universitetet i Oslo.
- Hoel, Kåre 1982: Prosjektet Norske bustadnavn. Bakgrunn, arbeidsmåte og mål. *Nasjonal konferanse i namnegransking. Foredrag og diskusjon frå ein konferanse på Blindern 23. oktober 1981*, 21–29. Institutt for namnegransking, Universitetet i Oslo.
- Hovda, Per 1946: Norsk Stadnamnarkiv 1921–1946. *Maal og Minne* 1946: 97–112.
- Indrebø, Gustav 1921. Stadnamni i ei fjellbygd. *Maal og Minne* 1921: 113–210.
- Indrebø, Gustav 1927: Norsk Stadnamnarkiv 1921–1926. *Maal og Minne* 1927: 62–69.
- Kousgård Sørensen, John 1974 (red.): *EDB på navnearkiverne*. NORNA-rapporter 4. Uppsala: NORNA.
- Kruken, Kristoffer 2016: *Personnamnarbeid av P.A. Munch*. Oslo: Novus.
- Kruken, Kristoffer & Ola Stemshaug 2013: *Norsk personnamnleksikon*. 4. utg. Oslo: Samlaget.
- Larsen, Terje 1981: *Norsk stadnamnbibliografi*. Institutt for namnegransking, Universitetet i Oslo.
- Nes, Oddar 1975: Ei halvgløymd stadnamnsamling. *Språknytt* 1975(2): 9–10.
- Olesen, Rikke Stensholt 1921: Ein arkivhistorisk godbit. *Nytt om namn* 71/72: 25–26.
- Olsen, Magnus 1920: Om optegnelse av stedsnavn og andre språkminder. *Maal og Minne* 1920: 1–3.
- Rindal, Magnus (red.) 1996: *Fra hedendom til kristendom. Perspektiver på religionsskiftet i Norge*. Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Schmidt, Tom 1986: Samlingene etter Karl Rygh. *Årsmelding 1985*, 133–

157. Institutt for namnegransking (Norsk stadnamnarkiv), Universitetet i Oslo.

Schmidt, Tom 1989: Skjema for edb-registrering av stedsnavn. Institutt for namnegransking, Universitetet i Oslo. Vedlegg til *Nytt om namn* 9.

Schmidt, Tom 2000: *Norske gårdsnavn på -by og -bø med personnavnforledd*. Doktoravhandling, Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo.

Schmidt, Tom 2005: *Nøvn austå åsen. Bustadnamn i Øystre Slidre*. Oslo: Novus.

Schmidt, Tom 2009: *Nøvn vestå åsen. Bustadnamn i Vestre Slidre*. Oslo: Novus.

Toft, Martin 2016: Språksamlingane på veg til Bergen. *Uniforum* 23. mai 2016.

Vikør, Lars S. 2016: Språkdokumentasjon og språkforskning. To sider av same sak, eller to saker? Helene Urdland Karlsen, Lars S. Vikør & Åse Wetås (red.): *Livet er æve, og evig er ordet. Norsk Ordbok 1930–2016*, 105–131. Oslo: Samlaget.

Stadnamnormering i Noreg – prinsipp, aktørar, tendensar

Terje Larsen

This article discusses how the spelling of place-names in Norway has been standardised from the end of the nineteenth century until today. The history of standardisation is divided into four phases, and certain principles that define the different phases are identified, as well as central actors in the standardisation process. Drawing on Vikør (2007), the author compares the standardisation of place-names with the standardisation of written language in general, showing that even though the spelling of place-names is part of written language planning, there are also differences between the two. Finally, the article discusses the management of place-names as cultural heritage.

Innleiing

Å normera stadnamn er å føya «namna og namneelementa meir eller mindre strengt etter rettskrivingsnormalar eller andre spesielt utarbeidde normeringsreglar» (Stemshaug 1973: 23). I artikkelen skal eg sjå nærare på kva for fasar eg meiner vi kan dela norsk stadnamnormering i, og kva som særmerkjer desse fasane. Eg skal ta for meg nokre av dei omsyna som har stått sentralt i utforminga av dei norske normeringsreglane for stadnamn med eit lite sideblikk på anna språknormering. Eg kjem også til å trekka fram ulike aktørar i dette arbeidet, mellom anna kva slags rolle Norsk stadnamnarkiv har hatt. Til slutt skal eg peika på utviklingstendensar eg ser i stadnamnormeringa. Eg vil presisera at det er normering av *norske* stadnamn eg tek for meg, ikkje kvenske og samiske.

Fase 1 Dansk-norsk normering og Norske Gaardnavne

Som vitskap kan vi seia at norsk og nordisk stadnamngransking starta med normering, *Norske Gaardnavne* (NG) og Oluf Rygh. Rett nok finn

vi mange enkeltarbeid om stadnamn i ymse skrifter før NG, men som Thorsten Andersson sa på den 9. nasjonale namnekonferansen i 2000: «Det är egentligen en svindlande tanke at *Norske Gaardnavne* som var ett ortografiskt projekt skulle komma att lägga en fast grund för det kommande århundradets ortnamnsforskning» (Andersson 2000: 12).

Bakgrunnen for og arbeidet med *Norske Gaardnavne* (1897–1936) er fyldig omtala mellom anna i Indrebø 1927: 61–88 og NOU 1983: 6 Stadnamn: 26–30. Utgangspunktet var revisjonen av matrikkelen, der stadnamna var skrivne i dansk skriftmål, medan dei som budde på staden, brukte ei tradisjonell talemålsform. Gerhard Munthes arbeid med namneformene i 1838-matrikkelen kan vi sjå på som starten på dette, trass i alle inkonsekvensar, feil og mangel på system. Det var fyrst med Oluf Rygh (og namnekommissjonen av 1878) at det kom meir systematikk inn. I ei utgreiing i 1877 om skrivemåten av namna i den nye matrikkelen var nettopp konsekvens eit hovudpoeng for Rygh. Han ville retta ein del uhistoriske former, som *Røraas* til *Røros*, men han ville i utgangspunktet ikkje ha ei generell språkleg endring av namneverket fordi skriftspråket var inne i ei brytingstid. Dersom det likevel vart aktuelt med ein gjennomgripande revisjon, rådde han til ei tillempa tilnærming til talemålsformer, men «efter Skriftsprogets Normer» (Indrebø 1927: 62–64). Resultatet var likevel eit større brot med dei tradisjonelle danske formene enn det Rygh hadde tenkt seg, t.d. vart diftong brukt i mange ord (*Stein-*), og likeeins ordformer som *-bu* og *-vatn*. I formverket heldt matrikkelen derimot fast ved skriftspråket, t.d. *-lien* for *-lia* (NOU 1983:6 Stadnamn: 29).

Rygh var også konsulent for Noregs geografiske oppmåling (NGO) og fekk med det innverknad på skrivemåten av namna på kart. I instruksane han utarbeidde for NGO i 1889 og 1895 heiter det at ord som er mykje nytta i skriftspråket, skal på kart skrivast i den vanlege skriftspråksforma, dvs. dansk-norsk, særleg når dei står sist i samansette namn, t.d. *hytte, stue, sten, fjeld*. Ord som ikkje, eller berre lite, var nytta utanfor «almuesproget», skal ein skriva etter bygdeuttala. Døme han nemnde var *nebba, heia, høgda, roa* (Indrebø 1927: 120–121). Dermed var to viktige, men til dels motstridande, prinsipp for norsk stadnamnnormering dei neste tiåra slege fast: Samanhengen mellom allmenn rettskriving og skrivemåten av stadnamn, dvs. omsynet til eit einskapleg namneverk og omsynet til dialektuttalen. I 1905 vart dette spesifisert slik at ord som er lite eller ikkje kjende i «rigssproget» skal kunna få fleirtalsendinga *-an* (for *-erne*)

– «særlig for de nordlige landsdeles vedkommende» (Indrebø 1927: 121). Med dette hadde norsk namnenormering fått sin fyrste konkrete regel.

Fase 2 Nynorsk normering

Med ein viss rett kan vi seia at denne regelen markerer overgangen frå fase 1 til fase 2, som vi kan kalla den nynorske fasen. Nynorsk, eller landsmål som var nemninga då, vart jamstilt med det «almindelige Skrift- og Bogsprog» i 1885, og dei neste tiåra var det i full gang med å etablera seg som eit bruksspråk i samfunnet. Dette synte seg også i stadnamnormeringa. Ein kongeleg resolusjon 6. januar 1908 fastsette ny skrivemåte for ei heil rekkje inndelingsnamn i Nordland og Tromsø amt i samsvar med landsmålsrettskrivinga, t.d. vart *Strømmen* endra til *Straumen* og *Nordreisen* til *Nordreisa*. Denne resolusjonen førte til at spørsmålet om korleis andre stadnamn skulle skrivast, kom opp, og i ein instruks til NGO vart det slege fast at desse prinsippa skulle fylgjast på alle nye kart over Tromsø amt (Indrebø 1927: 122). I 1912 bad NGO konsulenten sin, Hjalmar Falk, som var riksmålstilhengjar, om råd i samband med utgjevinga av eit par store nye kartverk, og saman med landsmålstilhengjaren Marius Hægstad kom han med framlegg om skrivemåten av namna i Sør-Noreg. Frå det året er såleis ordninga med ein konsulent frå kvar av dei to målformene etablert. I framlegget gjekk dei inn for at ein skulle skriva namna på same måten som i Nord-Noreg: «i stedets dialekt med landsmaalets rettskrivning». I 1913 fekk vi så dei fyrste generelle retningslinene for skrivemåten av namn på «de topografiske karter for det hele lands vedkommende», utarbeidde av Falk og Hægstad. Hovudregelen var at «den stedege uttale mest mulig bør søges gjengit», men modifisert i seks punkt som gjeld bruken av harde eller blaute konsonantar, enkel eller dobbel konsonant og eintals- og fleirtalsendingar (NOU 1983:6 Stadnamn: 39).

Desse retningslinene skulle i utgangspunktet gjelda som prinsipp for skrivemåten av namn på kart, men vart i praksis også gjorde gjeldande for namn i andre offentlege samanhengar. I 1929 kom det nye og meir spesifiserte reglar (*Kongeleg resolusjon 8. februar 1929*). Her heiter det at stadnamna skal skrivast såleis at ein fylgjer den uttala som blir brukt på staden, men ein skal ikkje gie att alle dialektavvik. Både når det gjeld ordformer og bøyingsformer skal ein jamna ut etter hovudtypar. Allment kjende ord og namneledd bør få éi riksform, dersom det er mogleg, som *vatn*, *botn*, *skjer*, *scæter*. Elles skal ein retta seg etter den rettskrivinga som

til kvar tid gjeld for nynorsk, når dette ikkje strir mot «dei reglar som står framanfor eller er ulaglege av kartografiske omsyn (t.d. aa-å)».

Denne nynorske normeringa vart fylgd i nye og meir utførlege reglar i *Fyresegner um skrivemåten av stadnamn* i 1933 og, rett nok noko modifisert, i *Føresegner om skrivemåten av stadnamn* i 1957, i begge føresegnene med formuleringa: Stadnamna skal skrivast i samhøve med den norske uttala på staden så langt råd er. Føresegnene frå 1957 hadde elles med eit punkt om at det skulle oppnemnast ein særskild konsulent for sameiske namn.

I 1923 hadde Gustav Indrebø teke over som nynorsk namnekonsulent etter Hægstad. Han var professor i vestnorsk målføregransking, men også styrar ved Norsk stadnamnarkiv, og han vart ei drivande kraft i stadnamnnormeringa fram til han døydde i 1942. Han var tilhengjar av ei sterk nynorsk normering og hadde lite til overs for «dialektzelotane» ved universitetet. I artikkelen «Kartverk og stadnamn» frå 1932 seier han m.a.: «Namni skal ikkje berre stå på kart. Og dei skal ikkje berre vera til hugnad for fagfilologar. Dei skal vera for anna folk òg.» Han såg også at det var vanskeleg, kanskje umogleg, å praktisera regelverket heilt konsekvent, og uttrykte dette slik: «Alle fyresegner um skrivemåten av stadnamn lyt difor vera med eit attåt-tenkt eller utsagt atterhald: so langt det er råd» (Indrebø 1932: 52–53).

Indrebø sende ut studentar som skulle kontrollera uttalen av namn på rektangel- og gradteigskarta. Då Per Hovda tok over både som styrar ved Stadnamnarkivet og nynorsk namnekonsulent i 1942, heldt dette arbeidet fram. Tilfanget som kom inn, vart grunnstommen i namnesamlingane ved Stadnamnarkivet saman med tilfanget frå dei mange hovudoppgåvene i stadnamn, og dermed også retningsgivande for normeringsarbeidet namnekonsulentane gjorde. Sjølv om ordninga med ein konsulent for kvart av dei to skriftmåla var innført i 1913, var det nynorsk-konsulenten som skreiv dei fleste tilrådingane, oftast med tilslutning frå bokmålskonsulenten. Det var berre i enkelte høve at bokmålskonsulenten dissenterte; t.d. gjekk Alf Sommerfeldt, som var bokmålskonsulent frå 1927 til 1965, inn for skrivemåten *-vei*, *-veien* i vegnamn i Asker i 1935 sjølv om reglane hadde *-veg* som eineform (Helleland 1992: 105). I dei nye føresegnene av 1957 vart *veg* ståande som eineform, mot eit mindretal i nemnda (NOU 1983:6 Stadnamn: 40).

Men motstanden mot føresegnene og praktiseringa av dei var aukande;

det galdt særleg skrivemåten av bruksnamn, men også kravet om retningsliner med full jamstilling mellom nynorsk og bokmål og større opning for både regionale og lokale former melde seg med styrke. På slutten av 1950-talet gjekk eigarar av fleire bruk i indre oslofjordområdet til sak mot staten fordi namna på eigedommane deira hadde ein annan skrivemåte i matrikkel, telefonkatalog, grunnbok og på offentlege kart enn den dei sjølve brukte, t.d. *Ost* for ynskte *Oust*, *Fresjer* for ynskte *Fredskjær* og *Sperrebotn* for ynskte *Sperbund*. Saka gjekk heilt til Høgsterett, som i 1961 gav eigarane medhald. Høgsterettsjustitiarius den gongen røysta med fleirtalet, men i eit sær votum etterlyste han klare reglar for skrivemåten av bruksnamn, fastsette ved lov eller med heimel i lov. Også Vogtkomiteen tok opp skrivemåten av stadnamn i si innstilling om språksaka i 1966. Her heiter det m.a. at desse føresegnene «har vært kilde til misnøye de steder i landet hvor bokmålet dominerer, særlig på Østlandet, i Trøndelag og i Nord-Norge, fordi de ensidig begunstiger nynorske former» (Vogtkomiteen 1966: 36–41). Heilt rett er dette likevel ikkje, for sjølv om hovudregelen heilt frå 1913 var at rettskrivinga for landsmål/nynorsk skulle fylgjast, opna reglane både i 1929, 1933 og særleg 1957 for bokmålsformer (meir om dette nedanfor).

I 1979 vart det såkalla stadnamnutvalet oppnemnt. Mandatet var å vurdere prinsipielle, juridiske, praktiske, administrative, økonomiske og andre spørsmål som knyter seg til skrivemåten av norske stadnamn i vidaste tyding (NOU 1983:6 Stadnamn: 7). Utvalet kom med framlegget sitt i 1983, og det enda med at Stortinget vedtok lov om stadnamn i 1990. Lova tok til å gjelda 1. juli 1991 og avløyste føresegnene frå 1957. Lova omfattar også samiske og kvenske stadnamn og har dessutan reglar for vedtaksmynde, sakshandsaming og klagerett.

Fase 3 Samlenorsk normering

Lova, slik ho vert vedteken i 1990, fylgjer i hovudsak framlegget frå stadnamnutvalet. I innstillinga si drøftar utvalet grundig både tilhøvet mellom normert form og målføreform og tilhøvet til dei offisielle skriftmåla. Utvalet kjem fram til at nynorsk og bokmål må stå likt når skrivemåten skal fastsetjast, og at ein mellomveg mellom lydrett attgjeving og full normering etter rettskrivingsreglane vil vera den mest tenlege løysinga (NOU 1983:6 Stadnamn: 58–65).

Peter Hallaråker nyttar nemninga «samlensorsk normering» for lova

slik ho var då ho tok til å gjelda i 1991. Han forklarar nemninga med at normeringsprinsippet utnyttar alle tillatne former i den offisielle rettskrivinga for nynorsk og bokmål, og dessutan opnar for både regionale og lokale former, når særlege grunnar talar for det. Også innarbeidde skriftformer kan tilleggjast vekt, sjølv om dei er heilt eller delvis i strid med den nedervde uttalen og rettskrivingsprinsipp (Hallaråker 1997: 247).

Ikkje noko av dette var likevel heilt nytt. Som eg har peikt på, har alle reglane frå 1913 og frametter med kva for dialektformer som kan veljast, og det vart opna for bokmålsformer både i 1929, 1933 og 1957. I føresegnene frå 1957 heitte det t.d. i pkt. 2e: «Som riksformer – i samsvar med *dei offisielle skriftmåla eller eitt av dei* [mi utheving] – gjeld t.d. ...». Døme på bokmålsformer som kan veljast når dei er i samsvar med målføreformene, er *strøm, øst, kirke*. Og i pkt. A4 i 1933 og pkt. A2b i 1957 heiter det at ved «gardsnamn og andre bustadnamn bør ein syna varsemd med å retta tradisjonelle skriftformer, når dei er historisk og nasjonalt forsvarlege». Lova med forskrift har vore revidert fleire gonger. Siste lovrevisjonen var i 2019, medan gjeldande forskrift tok til å gjelda frå februar 2022. Dei utfyllande reglane om skrivemåten av norske stadnamn vart vedtekne av departementet i oktober 2018.¹

Fase 4 Delvis lokalt forankra normering

Når vi ser på lov- og forskriftsendringane og dei utfyllande språkreglane som gjeld no, meiner eg at vi kan snakka om ein ny og fjerde fase, som eg vil kalla *delvis lokalt forankra normering*. Det er fleire grunnar til å nytta ei slik nemning. For det fyrste uttalte Kulturdepartementet i samband med lovrevisjonen i 2019 at målet med revisjonen var å stilla kommunane friare i avgjerder om stadnamn, både val av stadnamn og skrivemåten av dei (Prp. 65 L Endringar i stadnamnlova: 5).

For det andre fekk eigaren ved lovrevisjonen i 2015 rett til å fastsetja skrivemåten av eit nedervd bruksnamn dersom han kan dokumentera at den ynskte skrivemåten har vore i offentleg bruk som bruksnamn. Tidlegare var det Kartverket som fastsette skrivemåten medan eigaren hadde uttalerett.

Ein tredje grunn er at dei utfyllande språkreglane for skrivemåten av

1 Tilgjengelege på <https://www.sprakradet.no/Sprakarbeid/Stedsnavn/utfyllande-reglar-om-skrivematen-av-norske-stadnamn/>.

norske stadnamn har opna opp for fleire og fleire dialektformer. Desse utfyllande reglane presiserer m.a. kva for ordformer og bøyingsformer som kan veljast, t.d. *vig* for *vik*, *gvit* for *kvit*, *lie* og *liå* for *lia*, *myrin* for *myrene*.

Ein fjerde grunn er at opninga for skrivemåtar som fråvik gjeldande rettskriving og rettskrivingsprinsipp og som har vore lenge i bruk og er vel kjende og innarbeidde, og som skulle vera ein unntaksregel, i 2019 vart flytt frå forskrift til lov. Departementet grunngav flyttinga opp til lova med at unntaket med det får høgare status og kommunane større reell innverknad på å fastsetja skrivemåte (Prp. 65 L Endringar i stadnamnlova: 25).

Dette gjer at omsynet til eit *einskapleg namneverk*, som saman med omsynet til den tradisjonelle dialektuttalen var det overordna målet i normeringa i det førre hundreåret, no står mykje veikare enn tidlegare. Stadnamnutvalet gjorde framlegg om at lova skulle ha denne formålsparagrafen: «Denne lova gjev reglar for skrivemåten av stadnamn. Formålet med å gje reglane er at stadnamna i riket til saman skal utgjera eit einskapleg namneverk og at stadnamna skal takast vare på som kulturminne.» Med *einskapleg namneverk* meinte utvalet at skrivemåten byggjer på gjeldande rettskrivingsprinsipp (NOU 1983:6 Stadnamn: 53–54). Kulturdepartementet sa seg samd i formålet, men meinte det var unødvendig å ta det inn i lova (Ot.prp. nr. 66 1988–89: 18). Derimot vart regelen teken inn i forskrifta i 1991: «I avveginga mellom ulike omsyn skal ein leggje vekt på nasjonal einskap i namneverket og tidlegare normeringspraksis så langt det let seg sameine med lova.» Ved forskriftsendringa i 2017 vart regelen strøken og er dermed historie.

Oppsummering

Stadnamnutvalet seier at fastsetjing av skrivemåten er ein del av rikets språkrøkt (NOU 1983:6 Stadnamn: 50), og stadnamnormering er såleis ein del av skriftspråknormeringa. Det finst fleire måtar å systematisera dei ulike normeringsprinsippa på, men plassen tillèt ikkje ei nærare drøfting av desse, og eg viser til Vikør 2007: kap. 9. Når det gjeld skrivemåten av stadnamn, vil eg særleg trekkja fram tre synsmåtar som har vore hevda:

1. Skrivemåten bør vera *tradisjonell*

2. Skrivemåten bør fylgja *allmenne rettskrivingsreglar*
3. Skrivemåten bør vera *ortofon*, dvs. gje att målføreuttalen

Som eg har prøvd å visa, har norsk stadnamnormering vore ein balansegang mellom desse omsyna, men omsyna har vore ulikt vektlagde i dei ulike fasane.

Dersom vi tek utgangspunkt i oppstillinga til Vikør, kan vi seia at norsk stadnamnormering har gått frå *tradisjonisme*, dvs. tradisjonelle eller dansk-norske skriftformer i fase 1 (jf. pkt. 1), via *det historisk-nasjonale prinsippet*, dvs. rettskrivingsformer og spesifikt nynorskbaserte former i fase 2 og 3 (jf. pkt. 2), til *det demokratiske prinsippet* i fase 4. Dette siste prinsippet seier Vikør kan tolkast på to måtar. Det kan vera ei framheving av talemålnære eller ortofone former (jf. pkt. 3), men også ei framheving av folks rett, t.d. grunneigarar og kommunar, til å bestemma sjølv korleis namn som vedkjem dei, skal skrivast (Vikør 2007: 232). Her skil namnenormeringa seg frå anna skriftspråknormering, og det heng igjen saman med objektet for normeringa. I skriftspråknormeringa er det *norsk skriftspråk* som er normeringsobjekt, og norsk skriftspråk blir sett på som eit *nasjonalt* felleseige. Dei fleste stadnamna høyrer heime i små lokalsamfunn, der dei fyrst og fremst har levd i talemålet, og dei blir difor rekna som ein *lokal* eigedom som bør ha ein lokal koloritt. I tillegg er *tradisjon* viktig i namnenormeringa, særleg når det gjeld nedervde gardsnamn, som kanskje er det mest kjenslevare normeringsområdet vi har (Larsen 2000: 117–118).

I § 1 i lova heiter det at formålet «er å ta vare på stadnamn som språklege kulturminne, gi dei ei skriftform som er praktisk, og som ikkje skygjer for meiningsinnhaldet i namnet, og medverke til kjennskap til og aktiv bruk av namna». Som nemnt var eit uttalt hovudmål med lovrevisjonen i 2019 å gje kommunane større fridom i stadnamnavigjerder. Dette var særleg fagmiljøa skeptiske til fordi det krev fagleg kompetanse og innsikt å forvalta stadnamn som kulturminne. Det er difor viktig at det finst ei kompetent rådgjevingsteneste, og at kommunane og dei andre vedtaksorgana er pålagde å henta inn råd før vedtak blir gjorde slik lova no legg opp til. At denne rådgjevingstenesta er lagd til Språkrådet, som er statens rådgjevande organ i språkspørsmål, kan vera med på å styrka både rådgjevingsarbeidet og legitimiteten til lova og med det sikra lik sakshandsaming av like saker og lik forståing av regelverket.

Kjelder og litteratur

- Andersson, Thorsten 2000: Namnforskningen inför 2000-talet. Kristin Bakken og Åse Wetås (red.): *Namn gjennom 2000 år – namn i år 2000. Den 9. nasjonale konferansen i namnegransking. Blindern 11.–12. mai 2000*, 11–30. Seksjon for namnegransking, Universitetet i Oslo.
- Fyresegner um skrivemåten av stadnamn, fastsette ved kongeleg resolusjon 28. april 1933.*
- Føresegner om skrivemåten av stadnamn. Kronprinsregentens resolusjon 31. mai 1957.*
- Hallaråker, Peter 1997: *Innføring i stadnamn. Innsamling og gransking*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Helleland, Botolv 1992: Stadnamnormering i 150 år. Ein balansegang mellom skrifttradisjon, etymologi, rettskriving og uttale. Finn Hødnebo mfl. (red.): *Eyvindarbók. Festskrift til Eyvind Fjeld Halvorsen 4. mai 1992*, 95–107. Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Indrebø, Gustav 1927: *Norsk namneverk*. Oslo: Olaf Norli.
- Indrebø, Gustav 1932: Kartverk og stadnamn. *Nynorsk og bokmål*, 50–64. Bjørgvin: A.S. Lunde. [Trykt opp att i Jarle Bondevik og Oddvar Nes (red.): *Kva er målreising?, 178–193*. Bergen 1976.]
- Kongeleg resolusjon 8. februar 1929* [Reglar um skrivemåten av stadnamn på offisielle kart].
- Larsen, Terje 2000: Stadnamnormering – tendensar ved inngangen til det 21. hundreåret. Kristin Bakken og Åse Wetås (red.): *Namn gjennom 2000 år – namn i år 2000. Den 9. nasjonale konferansen i namnegransking. Blindern 11.–12. mai 2000*, 115–121. Seksjon for namnegransking, Universitetet i Oslo.
- NOU 1983:6 Stadnamn = *Noregs offentlege utgreiingar. Stadnamn*. Frå eit utval oppnemnt ved kongeleg resolusjon 12. oktober 1979. Lagt fram for Kultur- og vitskapsdepartementet i mars 1983.
- Ot.prp. nr. 66 (1988–89) *Lov om stadnamn*. Oslo: Kultur- og vitskapsdepartementet.
- Prp. 65 L (2018–2019) *Endringar i stadnamnlova (organisering av stadnamntenesta m.m.)*. Oslo: Kulturdepartementet.
- Stemshaug, Ola 1973: *Namn i Noreg*. Oslo: Det norske samlaget.
- Vikør, Lars 2007: *Språkplanlegging. Prinsipp og praksis*. Oslo: Novus.

Vogtkomiteen 1966 = *Innstilling om språksaken fra Komitéen til å vurdere språksituasjonen m.v. oppnevnt ved kongelig resolusjon 31. januar 1964.* Oslo: Kirke- og undervisningsdepartementet.

Namn på *-sete* i Indre Sogn. Nokre morfologiske og semantiske vurderingar

Samuele Mascetti

This article discusses toponyms ending in -sete from Indre Sogn in Norway. Scholars disagree about -sete's morphology (dative or nominative), denotation (natural or man-made features) and reference (hamlets, fields, or places connected to animal husbandry). Data from Indre Sogn suggests shielings as main reference, and epenthesis and apocope of ON setr/sætr as morphological development, thus matching earlier data from Hardanger (Helleland 1989). Furthermore, the article highlights two new aspects of such names:

-sete marks names typically located in clusters on the outskirts of villages. This explains their distribution better than elevation above sea level, as the clusters contrast name loss by maintaining close functional interaction between sete-names that otherwise are completely unproductive nowadays, and hence would disappear.

-sete denotes man-made features and means broadly 'area utilised for one specific purpose'. Further semantic specification follows a spectrum between names deriving from ON setr/sætr and similar names from ON sæti, likely due to historical convergence of these morphosyntactic similar lexemes.

1 Bakgrunn for granskinga

Denne artikkelen tek føre seg morfologien og semantikken til stadnamn på *-sete* i Indre Sogn. Dette er ei kjend, men lite undersøkt namnegruppe som for det meste består av samansette namn på stølar og gardar.

Etterlekken *-sete* er nokso vanleg i stølsnamn i Indre Sogn og vert ofte oppfatta som lokal variant av *seter* f. (Midttun 1958: 76), likevel er dette siste appellativet heilt ukjent i lokalmålet. *Støl* m. er den einaste tradisjo-

nelle nemninga på setrar og setergreender (Larsen 1926: 486) til liks med Vestlandet elles, og der *støl* m. er nytta om setrar (ikkje enkle mjølkeplassar), vantar vanlegvis *seter* f. heilt (Beito 1949: 93). Grunnlaget for oppfatninga av *-sete* som *seter* f. er det regelvisse bortfallet av *r*-utljoden i vestlandske målføre (Ølmheim 1983: 44; Bjørkum 1974: 138). Elles vert *-sete* òg oppfatta som *sete* n. ('sitjeplass') ut frå den formelle likskapen mellom desse formene, men *sete* n. har aldri vore seternemne i tradisjonelt sognemål.

Ein kan spekulera på om denne stoda kan forklarast i ljøs av eit lån frå det midlandske talemålsområdet, som er intensitetssona for namn på *-set(e)* (Beito 1949: 49), og der *seter* f. er eit levande appellativ. Den høge førekomsten (250 belegg) og den jamne utbreiinga av formene på *-sete* i Indre Sogn peikar likevel på eit heimleg språktrekk. Stoda er lik i andre strok som grensar til intensitetssona: På Voss finst 36 belegg på *-set* (Heggstad 1949: 16), og i Hardanger finst om lag 70 belegg på *-sete* eller *-seto* (Heggstad 1925:246; Helleland 1989: 62–65).¹ Mitt overordna forskingsspørsmål er difor: Korleis artar namn på *-sete* seg i Indre Sogn? Meir spesifikt vil eg undersøkjja:

- Om vokalendinga i namn på *-sete* er resultat av kاسوبøyning eller svarabhaktivokal.
- Om etterlekken *-sete* merkjer av naturnamn eller kulturnamn.
- Om utbreiinga av namna på *-sete* fylgjer noko mønster (og i so fall om mønsteret er avgjort av lægjet, namneobjektet eller førelekkstypen).

Indre Sogn er eit kulturelt og språkleg samanhengande distrikt, difor er det valt som granskingsområde. Her har ein tradisjonelt tala eit sørvestlandsk *a*-mål, til skilnad frå Ytre Sogn, der talemålet er eit nordvestlandsk *e*-mål slik som i Sunnfjord og Nordfjord (eg skil alto so ikkje på Indre og Midtre Sogn). Dessutan er stadnamn på *-sete* ikkje tidlegare granska i denne regionen, unnateke 14 former frå Årdal tolka som *-seter* (Midttun 1958). Datainnsamlinga mi byrja før kommunesamanslåinga i 2020, då er Indre Sogn å forstå som dei gamle kommunane Balestrand, Vik, Leikanger, Sogndal, Aurland, Lærdal, Årdal og Luster.

¹ Beito (1949: 50) nemner at formene på *-sete* frå Sogn, Hardanger og tilgrensande strok er om lag 500, men han granskar langt ifrå alle.

2 Forskingshistorikk

Samansetjingsleddet *-set(e)/-seto* finst i om lag 1700 stølsnamn og 900 gardsnamn over heile Noreg, og den produktive perioden for desse formene vert sett til yngre jernalder, ca. år 600–1000 (NSL: 387–389; Harsson 2002: 161). Det har ikkje alltid vore semje om tolkinga av desse stadnamna. Oluf Rygh (NG Innl.: 74) skilde mellom gamalnorsk *setr* n. ‘bustad’ i gardsnamn – oftast i ubunden form – og gamalnorsk *sætr* n. ‘utmarksbeite’ i stølsnamn eller teignamn – oftast i bunden form. For stølsnamna skulle konsekvensen av dette vera at alle namna på *-set(e)/-seto* einast kunne koma frå *setr* n. og soleis måtte ha vore gardar før. Olav Beito (1949: 47–48) argumenterte for at dei mange blandingsformene på *-set(e)/-seto* heller vitnar om eit historisk samanfall av *setr* og *sætr*. Det postulerte skillet mellom desse leksema kunne difor ikkje haldast oppe, og variasjonen i utljoden hjå *-set/-sete/-seto* skulle spegla ulike kausformer (høvesvis nominativ eintal, dativ eintal og dativ fleirtal). Folke Hedblom (1945) stilte seg tvilande til tolkinga av *e*-utljoden som kausending: Med bakgrunn i ei gransking av namn på *-säte* i Sørvest-Sverige hevda han at endingsvokalen heller skulle vera resultat av svarabhakti og *r*-bortfall. Eit vesentleg bidrag til granskinga av vestlandske namn på *-sete* gav Jørn Sandnes (1975), som argumenterte mot eit syn på namn på *-setrar* og *-setr* som åtskilde kategoriar og påviste at namn på *-set* på Vestlandet og i Trøndelag ikkje har hatt fleirtalsformer frå gamalt av. Stefan Brink (1987) tok opp att diskusjonen om grunntydinga til elementet *-set* ut frå semantikk og lægje og tala for ei tolking som primært naturnamn – og soleis opphavelig teignamn. Denne tolkinga delte ikkje Botolv Helleland (1989), som argumenterte for *setr/sætr* n. som primært kulturnemne knytt til éin spesifikk kulturell funksjon (som regel buskapsdrift). Han la òg fram argument for hypotesen om svarabhakti (Hedblom 1945) ved å granska utljodsvariasjonen i namn på *-sete/-seto* i Hardanger ut frå tilsvarende variasjon i svarabhaktivokal i talemålet elles ([e] kontra [ø], sokalla *vossa-u*).

3 Kjelder og metode

Hovudkjelda mi har vore webarkivet for stadnamn hjå Fylkesarkivet i Vestland, i tillegg til min eigen kjennskap til stadene og opplysingar frå enkelte lokalkjende. Som sekundære kontrollkjelder nytta eg det digitale stadnamnarkivet ved Universitetet i Bergen, band 12 av *Norske Gaard-*

navne (1919), bygdebøker og annan litteratur om stølsdrift i Indre Sogn (Engan 2004; Øvregard 1999). Metoden min har hovudsakleg vore ein induktiv, kvantitativ analyse av materialet frå dei primære kjeldene. Føremålet har vore å granska stadnamn på *-sete* som einast går attende til gamalnorsk *setr/sætr* n., difor har mi fyrste dataavgrensing vore å identifisera og luka ut alle stadnamna laga til

- *sete* f. ‘sitjing, merke etter der ein har sete’, t.d. *Geitaseta, Røvaseta*
- *sete* m. ‘sess, berghylle’, t.d. *Bjødnaseten, Seten*
- *sete* n. ‘sitjeplass, tilhelde’, t.d. *Hoggsete(t)* ‘sess i berget’, *Røvasete(t)* ‘revehi’

Etter denne fyrste avgrensinga sjekka eg formene opp mot sekundærkjeldene for å stadfesta at dei faktisk gjekk attende til gamalnorsk *setr/sætr* n. Soleis enda eg opp med 250 brukande belegg som berre merker av stolar, gardsbruk eller anna jordbruksareal (beite, slåtemarker og liknande). Av desse er 235 på *-sete* (18 berre som *-set-*) og 10 på *-set*. Desse siste lyt ikkje reknast som åtskilde former, då alle er frå Lærdal og Årdal, som grensar mot det midlandske intensitetsområdet for *-set* og har svært like målføre med mykje påverknad austanfrå (Bjørkum 1971: 19–28 og 1974: 16–19; Ølmheim 1983: 36). Dessutan er 5 belegg usamansette.

Eg tolka og kategoriserte belegga kontinuerleg etter som eg gjekk gjennom kjeldene, noko som resulterte i fleire rundar med justering av både den semantiske og morfosyntaktiske kategoriseringa av dei fleste formene. Eg valde denne framgangsmåten for å kvalitetssikra analysen av eit so vidfemnande datagrunnlag på best mogeleg vis. Kategoriane eg nytta i analysen i tillegg til namneform og uttale (og eventuelle alternative namneformer), er

1. primært namneobjekt (gard, heimstøl/vårstøl, mellomstøl, fjellstøl/sumarstøl, beite/slåtte/anna) og ev. sekundært namneobjekt (eldre støl eller tidlegare husmannsplass)
2. førelekkstype (terrengord, plantenemne, dyrenemne, kulturamn, personamn, anna stadnamn, verb, adjektiv, preposisjon) og sjølvle leksemet i førelekken
3. samansetjingsformativ (*a*-fuge, *e*-fuge, *s*-fuge eller stomnsamansetjing)
4. grunnlag for namngjeving (knytt til lokaliteten eller knytt til andre namn)
5. lægje (høgd over havet, bygd/strok, kommune) og ev. tilleggsmærknader

4 Atterhald

Ein lyt rekna med ein feilmargin på ± 5 belegg av dei 250 stadfesta, då nokre fåe har uklar funksjon på grunn av manglande opplysingar utanom sjølve lokaliteten og namneforma. Dessutan har enkelte former usikker eller tvtydig kategorisering med bakgrunn i formell likskap og mangel på fullnøyande opplysingar. Typiske døme på dette er *Nava(r)sete* og *Åsete*, begge med fleire belegg med ulike moglege tolkingar.

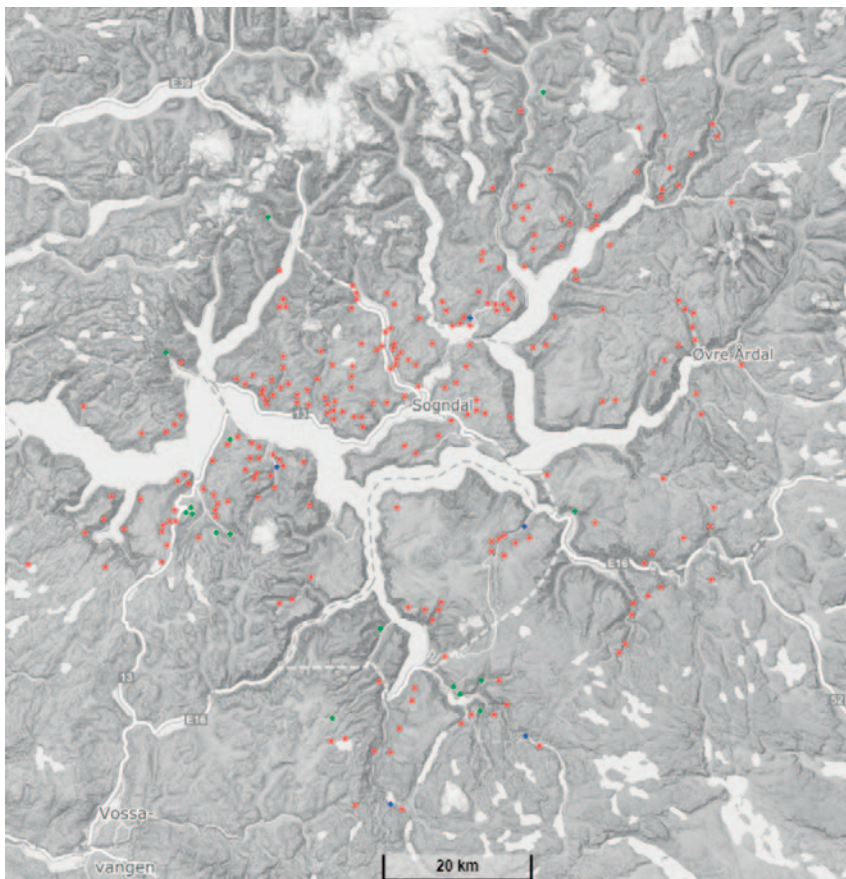
Utfordringa med *Nava(r)sete* (7 belegg) er variasjonen mellom uttalen /na:var/ og /na:va/ av førelekken – ofte i same namnet – som opnar for ei tolking som det eldre mannsnamnet *Navar* (gamalnorsk *Nafarr*) eller ei genitivform av *nov* f. (gamalnorsk *nōff*.), ‘hyrne’ (med terrengskildrande tyding). *R*-innljoden i tilsynelatande genitivsamansetjingar kan likevel ikkje brukast som grunngeving for det eine eller hitt tolkingsalternativet, då det er påvist at alt på 1300-talet byrja han å detta vekk i vestnorsk (Hægstad 1916: 167–168); det kan òg vera at uttalen med *-r-* er resultat av påverknad frå skriftforma. Det einaste belegget med sikker heimel i kjeldene er gardsnamnet *Navarsete* i Sogndal, som kan gå attende til mannsnamnet *Navar* (NG 12: 84). For hine formene finst det ikkje eldre heimlar eller utfyllande opplysingar om namngjevingsgrunnlaget, difor har eg valt å leggja mest vekt på sjølve lokalitetane. Finst det ein tydeleg knaus, nobb, rygg eller rinde i nærleiken av staden, tolka eg førelekken som genitiv av *nov* f.; der det derimot er umogeleg å finna ein slik terrengformasjon i nærmiljøet, gjekk eg for mannsnamnet *Navar*. Eg enda opp med 4 belegg tolka som *nava(r)-sete* og 3 tolka som *Navar-sete*: Dette er sjølvsaagt eit kompromiss, men eit naudsynt eitt for å kunna ta med desse formene i analysen.

Når det gjeld *Åsete* (5 belegg), er det vanskeleg å avgjera om førelekken er substantivet *å* f. (gamalnorsk *á* f.) eller preposisjonen *på* (gamalnorsk *á*). To av belegga har tonem 1 og tre tonem 2 trass i at samansette namn som regel har tonem 2. Tonem 1 kan peika på substantivisk førelekk, ettersom toledda namn tradisjonelt får dette tonelaget i indresognsmål når den fyrste lekken endar på trykk tung vokal (Midttun 1958: 204). Tonem 2 peikar heller på preposisjon (Midttun 1958: 16, jf. *åbyrgsla* f. /²av:børsla/, ‘ansvar, tilsyn’, Larsen 1926: 480; Bjørkum 1974: 480). I ljøs av tonelagsskilnaden argumenterer Midttun for preposisjonsstyrd dativform i namneformer som gardsnamnet *Åbøle* /²av:bøle/, medan han tolkar *Åsete* /¹av:sē:te/ (to belegg i Årdal) som samansetjing med subs-

tantiv. Likevel vart dei same namna registrerte med tonem 2 ($^2\text{au:s\acute{e}:te/}$) i innsamlinga til Fylkesarkivet i 1985. Det ser ut som om tonemvariasjonen i namn på *-sete* ikkje er so konsekvent i dag, og truleg var stoda ymsen før i tida òg. Andre samansetjingar med førelekk med trykkting vokal i utljud – som skulle ha tonem 1 – syner liknande variasjon: *Åkova* $^2\text{au:k\acute{o}va\acute{o}/}$ (vadestad der ein sti passerer ei grov, frå *kove* f., ‘tilstopping’) og *Åkovane* $^2\text{au:k\acute{o}:vadn/}$ (overordna namn på same staden) på Hafslo har tonem 2 trass at førelekken tvillaust er substantivet *å* f. Ogso einskilde *sete*-namn vekslar på tonema, t.d. *Grøssete*/*Gryssete* (begge frå *grjot* n.), uttala $^2\text{gr\acute{o}s\acute{e}:te/}$ i Sogndalsdalen, men $^1\text{gr\acute{y}s\acute{e}:te/}$ i Balestrand. Tonemvariasjonen i stadnamn på *-sete* kan alto so ikkje reknast for å ha tydingskiljande verdi – iallfall ikkje no lenger. Alle *Åsete*-formene merkjer av stader som ligg ved ei elv, der desse er dei viktigaste (eller einaste) landskapsmarkørane; dessutan er tre av dei namngjevingsgrunnlag for kvar si elv (støtt *Åsetelvi*). Difor har eg igjen valt å leggja mest vekt på nærmiljøet på stadene og lagt *å* f., ‘elv’, til grunn for tolkinga mi. Ein kunne innvendt at alle *Åsete*-lokalitetane jamt over ligg oppe i høgda og eit stykke framme i ein dal – alto so *oppå* ein stad – noko som ser ut til å stø hypotesen om *å* = *på* som førelekk. Likevel har slikt lægje ikkje med tydingsinnhaldet i førelekken å gjera, snarare i etterlekken, noko eg kjem til å greia ut om lenger nede (sjå 6.2).

5 Resultat av analysen

Utbreiinga av namn på *-sete* er minst på sørsida av Sognefjorden, spesielt i indre strok, der namneobjekta ofte ligg tett innanfor eit nokso avgrensa område. Dette styrkjer hypotesen om at *-sete* er eit heimleg språktrekk i regionen, då dei indre grensestroka hadde vore langt rikare på slike former, hadde desse kome austanfrå. Størst førekomst er derimot å finna i eit samanhengande midtre strok som femner om Sogndalsdalen, Norane, Leikanger, Feios og Vik (sjå figur 1). Kommunen med flest belegg (61 av 250) er rettnok Luster, men dette heng i hop med at han opphavelg var delt i tre mindre kommunar – Hafslo, Jostedal og Luster (samanslegne i 1966). Andre bygder òg skifta kommune fleire gonger, t.d. Vangsnes og Feios, men dette endrar ikkje resultatet monaleg, då det midtre stroket har størst førekomst same korleis ein grupperer bygdene.

Figur 1: Alle namna på -sete i Indre Sogn (Norgeskart.no, mine merkingar).

Namneobjekt	Tal på førekomstar	Prosentdel
Fjellstøl/sumarstøl	107	43 %
Mellomstøl	10	4 %
Heimstøl/vårstøl	58	23 %
Gardsbruk	22	9 %
Beite/slåtte/annan teig	53	21 %
Totalt	250	100%

Tabell 1: Førekomst av namn på -sete i Indre Sogn etter namneobjekt.

Namneobjektet til dei fleste belegga frå Indre Sogn er i tråd med vurderingane til Helleland (1989: 69–71) om liknande former frå Hardanger, altså at dei refererer til fjellstølar som ligg i eit belte mellom 200–300 og 800–1000 moh., helst midtlies og oppetter (jf. fig. 2). Det er heller ikkje overraskande at talet på namn på mellomstølar er lægst, då denne bruksforma ikkje er tradisjonell i Indre Sogn – regelen var tostølsystem med vårstøl og fjellstøl (Øvregard 1999: 16–17) – og mellomstølane er etter måten fåe og nye. Ein dryg fjerdedel av belegga viser til stader utan tradisjon om støling; dette observerte Helleland i Hardanger òg (1989: 71), men i mindre mon. Ser ein spesifikt på dei 53 *sete*-formene frå Indre Sogn, er 21 av dei (40 %) namn på eldre stølar (eller stader der det er bevart eit minne om støling), 23 av dei (43 %) er ubygde stader, medan dei siste 9 belegga (17 %) er namn på teigar som tidlegare var husmannsplassar. Dette er ei namnegruppe som ikkje har vore observert før, og spørsmålet er då om desse stadene bar eit namn på *-sete* frå gammalt av, eller om dei fekk det då dei vart husmannsplassar. Dette siste tilfellet ville opna for nye implikasjonar for bruksmåten og produktiviteten til *-sete*, for husmannsordninga byrja rundt 1600-talet, lenge etter *setr/sætr* n. vart uproduktivt som appellativ. Av denne grunnen kjem eg til å drøfta *sete*-namn på tidlegare husmannsplassar som ei særskild gruppe.

Dei fleste førelekkane er naturnamn i brei forstand (134 av 250 belegg, 54 %), altså appellativ som skildrar terrengetypen eller plante- eller dyrelivet på staden. Det er dobbelt so mykje som kulturnamn i brei forstand (65 belegg, 26 %), det vil seia appellativ som viser til gardsdrift eller personnamn. Dette er ikkje uventa hjå rurale namn, men personnamna er overraskande mange, i motsetjing til observasjonane til Rygh (NG Indl.: 74) og langt fleire enn hjå både Beito (1949: 69, som likevel nemner *Madssete* i Feios) og Helleland (1989: 70). Den vanlegaste samansetjingsmåten er stomnsamansetjing (130 av 250 belegg, 52 %), medan *a*- og *e*-fuge-samansetjingar har om lag like mange belegg (høvesvis 60 og 47 av 250, 24 % og 19 %) og fylgjer det grammatiske kjønnet til førelekken (Ølmheim 1983: 49–55): *a*-fuge for sterkt og lint hankjønn² og sterkt hokjønn (*hauga-*, *orra-*, *myra-*), *e*-fuge for lint hokjønn (*fire-*, *helle-*, *kråke-*). Nokre

2 Historisk vil sterke hankjønnsord i eintal få *s*-fuge, men systemet i sognemål overgeneraliserer ofte *a*-fuga, jf. *Dalaelvi* i Sogndal kontra *Dalselvi* i Luster. Soleis er *s*-fugesamansetjingar den minste gruppa i materialet med 8 av 250 belegg (3 %).

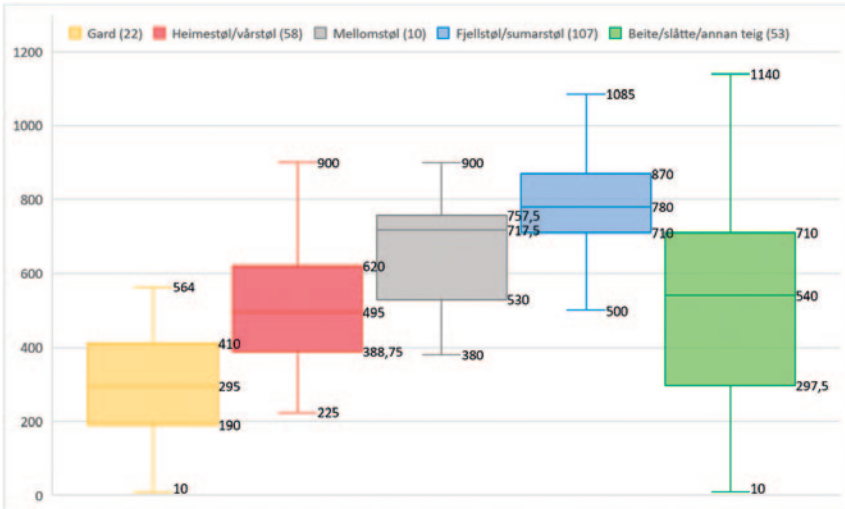
fåe sterke førelekkar har *e*-fuge, t.d. *Ormesete*, *Stokkesete* og *Engjesete* i Årdal (kontra *Stokkasete* i Vik og *Engjasete* i Sogndal), der det likevel er påvist at slike former er «etter måten mange» (Midttun 1958: 195) utan at det er råd å gje ein regel for kvifor det er slik. Inkjekjønnsord i førelekken har for det meste stomnsamansetjing, men dei er færre enn hankjønns- og inkjekjønnsord, og det er umogeleg å seia om dette berre er tilfeldig, eller om dei fylgjer noko mønster. Eit unnatak er *vatn* n., som støtt heiter *vass-* eller *vatna-*. Adjektiv i førelekken har for det meste stomnsamansetjing, medan dei som er svakt bøygde får den regelmessige *a*-fuga (*breia-*, *rauda-*, *snaua-*) før inkjekjønnsordet *-sete*. Infinitiv av verb i førelekken får regelmessig *e*-fuge (*purle-*, *sikle-*, *skubbe-*, jf. Midttun 1958: 202).

Ein interessant detalj er *kva* som kan vera utgangspunktet for namngjevinga av dei ulike *sete*-lokalitetane. 53 belegg viser tydeleg til anna, tidlegare namnemateriale, for det meste personnamn (31 belegg) og stadnamn (7 belegg), i tillegg til at 7 belegg har *ny* adj. som førelekk utan at det finst noko tilsvarande *Gamalsete. Heile 184 belegg ser derimot ut til å ha namngjevingsmotiv direkte knytte til staden (terreng, plante- eller dyreliv). Dette er ikkje 100 % sikkert i alle formene, og ein lyt alltid operera med ein viss feilmargin, men det kan seiast å gjelda dei fleste belegga, då det er snakk om faktorar som lét seg etterprøva ved gransking av terreng- og miljøtilhøva på lokalitetane. Dei resterande 13 belegga er anten umogelege å kategorisera eller usamansette.

At mesteparten av belegga i materialet direkte kan grunnjevast ut frå dei fysiske omgjevningane til namneobjektet, kan gje eit frampeik om statusen til formene på *-sete* i Indre Sogn, som står fram som primære stadnamn. Ein annan mogeleg implikasjon er at distribusjonen av formene bør vera føreseieleg fordi ulike naturformasjonar, terrengtypar, vokstrar og dyr høyrer heime på ulike høgdenivå.

Dersom ein vil testa denne implikasjonen og nyttar namneobjekt som kriterium, er distribusjonen av formene i høgda heilt i tråd med vurderingane til Helleland (1989: 69–71). Namn på *-sete* står fram som typiske for høgareliggjande stader, med nokso fast lægje ut frå namneobjekt (jf. figur 2): Gardane ligg lægst – i snitt rundt 300 moh. – dei fleste vårstølane ligg om lag 200 m høgare, og dei fleste fjellstølane ligg om lag 300 m høgare enn vårstølane, slik at bruksområdet til garden og stølane strekkjer seg over 500–600 høgdemeter. Namn knytte til gardsdrifta, men ikkje til busetjing eller støling, ligg derimot mykje breiare spreidde, men alt i alt kan

dei seiast å liggja innanfor den gjennomsnittlege distribusjonssona for støls- og gardsnamn på *-sete*. Dimed utgjer dei ikkje noko særskilt unntak frå hovudmønsteret.

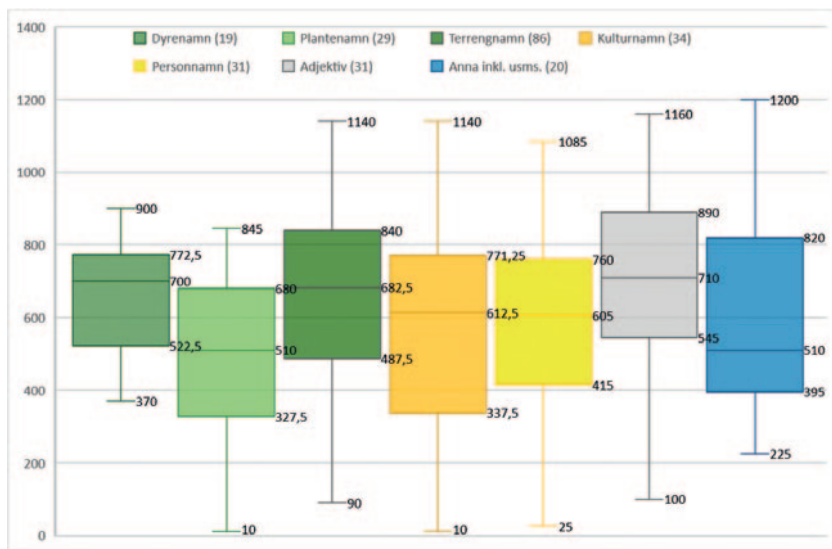
Figur 2: Distribusjon av namn på *-sete* i Indre Sogn etter namneobjekt og høgd over havet.

Nyttar ein derimot førelekkstypen som kriterium i lag med høgda over havet, er distribusjonsmønsteret ulikt: Dei fleste belegga ligg jo mellom 300 og 800 moh. – i samsvar med distribusjonssona elles – men sjølve førelekken utgjer nesten ingen skilnad, då alle førelekkstypene opptre jamt innanfor distribusjonssona utan noka eiga intensitetssone (figur 3). Ein skulle kanskje forventa at førelekkane meir eller mindre fylgde distribusjonsmønsteret til namneobjekta (figur 2), fordi namngjevinga av dei fleste lokalitetane ser ut til å vera knytt til dei konkrete eigenskapane til staden, og ulike natur- og miljøtilhøve kjenneteiknar ulike høgdenivå (særskilt terrengtype og plante- og dyreliv).

Det er uråd å seia kvifor denne ulikskapen finst, fyrst og fremst av di opplysingane om belegga utanom namneform og lægje er ganske snaue. Mangelen på samsvar mellom distribusjonsmønsteret til namneobjekta og førelekkstypene kan likevel tyda på at det er andre moment heller enn høgda over havet som avgjer utbreiinga av namna på *-sete*. Dette er im-

plikasjonen eg tykkjer er sannsynlegast og mest interessant å drøfta, og eg meiner at avstand frå opphavsgardane/sentrum i bygda kan vera ein forklarande faktor.

Figur 3: Distribusjon av namn på -sete i Indre Sogn etter førelekkstype og høgd over havet.

6 Drøfting

På grunnlag av desse resultatata ser det ut til at to tidlegare hypotesar kan stadfestast, og to nye kan setjast fram som presiseringar av tidlegare vurderingar:

1. -sete er resultat av svarabhakti og *r*-bortfall (Hedblom 1945: 45; Helleland 1989: 66).
2. Utbreiinga av *sete*-namna er styrt av avstanden frå opphavsgardane heller enn høgda over havet.
3. -sete tyder ‘stad der ein sit med ein spesifikk aktivitet’ (Hedblom 1945: 224; Helleland 1989: 72).
4. Reanalysen av -sete førte til eit semantisk kontinuum mellom -sete (gn. *setr/sætr* n.) og -sete(t) (gn. *sæti* n.).

6.1 Svarabhakti og *r*-bortfall ligg til grunn for *-sete*

Helleland (1989:66) granska formene på *-sete* og *-seto* frå Indre Hardanger, og analysen hans synte eit direkte samsvar mellom svarabhaktivokal og endingsvokal: I bygdene der talemålet har [ʊ] som svarabhaktivokal (Eidfjord, Kinsarvik, nordre Ullensvang), finn ein støtt *-seto*, medan der talemålet har [e] (søre Ullensvang og Odda) finn ein *-sete*. Belegga frå Ulvik (Heggstad 1925) høver med resultatata frå elles i regionen, og utviklinga i Indre Hardanger må ha vore *sætr/setr* n. → **sæter/seter*, **sætor/setor* → **sæte/sete*, **sæto/seto*.

Ein kan tenkja seg at ei slik utvikling ogso må ha skjett i Indre Sogn i ljøs av det sams sørvestlandske talemålsgrunnlaget og at svarabhaktivokalen i Sogn alltid er [e] (stundom labialisert til [ø] i trykklett stilling, Bjørkum 1983: 52; Ølmheim 1983: 54). Dersom dei 250 belegga frå Indre Sogn derimot er dativrestar, vert det ei altfor stor overvekt av slike former i regionen, noko som ikkje høver med det nokolunde faste mønsteret for utbreiinga av dativnamna elles. Intensitetsområdet for dativformer i stadnamn er nemleg Hordaland (særskilt Voss, Indrebø 1926: 95). Dessutan kan vokalendinga i *-sete* ikkje spegla eldre dativ dersom ein reknar med at ein finn fire sikre dativformer av *setr/sætr* n. med opphelden etymologisk *r*-innljod

- *Sætre* /²se:tre/, gardsbruk på Hafslo (Luster)
- *Setre/Sætre* /²se:tre/, heimstøl i Erdalen (Lærdal)
- *Setre/Sætre* /²se:tre/, beite attmed ein støl i Aurlandsdalen (Aurland)
- *Setre/Sætre* /²se:tre/, eldre fjellstøl i Flåmsdalen (Aurland)

Desse formene går nok attende til eldre dativ eintal, endå om berre gardsnamnet frå Hafslo er heimla i mellomalderkjelder (*j. fætre* i Bergens kalvskinn, NG 12: 41). Ein kunne rekna med ein hypotetisk historisk framvokster at to sjølvstendige former med kvar sin produktive periode, men det er urimeleg at ei og same gamalnorske form ville gjeve to ulike resultat – eitt med *r*-innljod og eitt utan – på heilt like språklege premisser og i nett same området (Indre Sogn som homogent kultur- og talemålsområde). Difor meiner eg at *-sete* i Indre Sogn kan ha same opphav som i Hardanger, altså ved svarabhakti og *r*-bortfall: *sætr/setr* n. → **sæter/seter* → **sæte/sete*.

Dette føreset at den usamansette forma **sete* vart uttala /¹se:te/ eller /¹se:te/ med tonem 1, noko som diverre er uråd å etterprøva, då dette leksemet berre er å finna som samansetjingsledd med tonem 2 (unnateke få ukonsekvente døme på tonem 1, sjå del 4).

6.2 Namn på *-sete* er styrte av avstanden frå opphavsgardane i bygda. Den fyrste nye hypotesen er ei presisering av Helleland (1989: 69–71) sitt bidrag til diskusjonen rundt utbreiinga av formene på *-sete*. Tradisjonelt har desse namna vore knytte til menneskeleg aktivitet, støling for det meste (Beito: 47; Helleland: 60), men i det siste hundreåret har det vore lite eller ingen aktivitet på stadene, og dei fleste *sete*-lokalitetane i Indre Sogn vert ikkje nytta som stolar i dag. Mangelen på regelviss drift av stadene gav seg utslag i namnebyte, slik at ein gjekk over til ei ny, semantisk gjennomsynleg form på *-stølen*, medan den eldre forma på *-sete* vart uproductiv (men ikkje alltid gløymd).

Eldre namn	Vanlegare namn	Hovudgard
<i>Engjesete</i>	<i>Øyestølen</i>	Moa (Årdal)
<i>Furesete</i>	<i>Bergheimsstølen</i>	Bergheim (Luster)
<i>Kjengasete</i>	<i>Øvste Nummedalsstølen</i>	Nummedal (Vik)
<i>Liasete</i>	<i>Bjørkastølen</i>	Bjørk (Kaupanger)
<i>Marsete</i>	<i>Holestølen</i>	Holene (Leikanger)
<i>Myrasete</i>	<i>Fjellstølen</i>	Skjerdal (Aurland)
<i>Røysete</i>	<i>Alpastølen</i>	Alpen (Sogndal)
<i>Trollsete</i>	<i>Øygarden</i>	Høgi (Hafslo)

Tabell 2: Nokre døme på namnebyte hjå namn på *-sete*.

Namnebyttet gjeld berre eit mindretal av namna på *-sete* i regionen (om lag 15 % av belegga), likevel fylgjer det tre tydelege mønster:

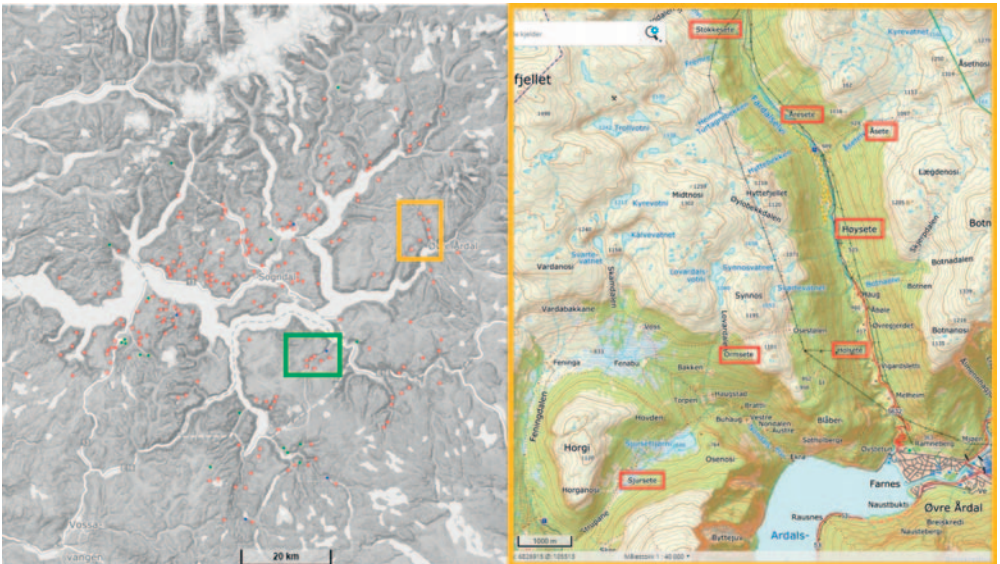
1. Det produktive appellativet *støl* m. vert etterlekk og namnet til hovudgarden førelekk.
2. Ligg garden meir eller mindre isolert i nærmiljøet, vert berre appellativa *vårstøl* og *fjellstøl* nytta.
3. Er stølen for lengst nedlagd, er appellativa *øydestøl* eller *øydegard* nytta.

Dei eldre stølsnamna på *-sete* forsvinn overraskande nok ikkje, derimot viser dei ein tendens til å gå over til meir generelle nemningar, som lever side om side med dei yngre stølsnamna på *-stølen* (sjå tab. 2). Dette fenomenet peikar på eit delvis namnetap som skuldast ei meir overordna utvikling: Nedlegginga av den tradisjonelle stølsdrifta verkar i lag med den

allereie uproduktive statusen til *-sete*, og fører til svekkinga av eldre, lite semantisk gjennomsynlege ord for ‘støl’.

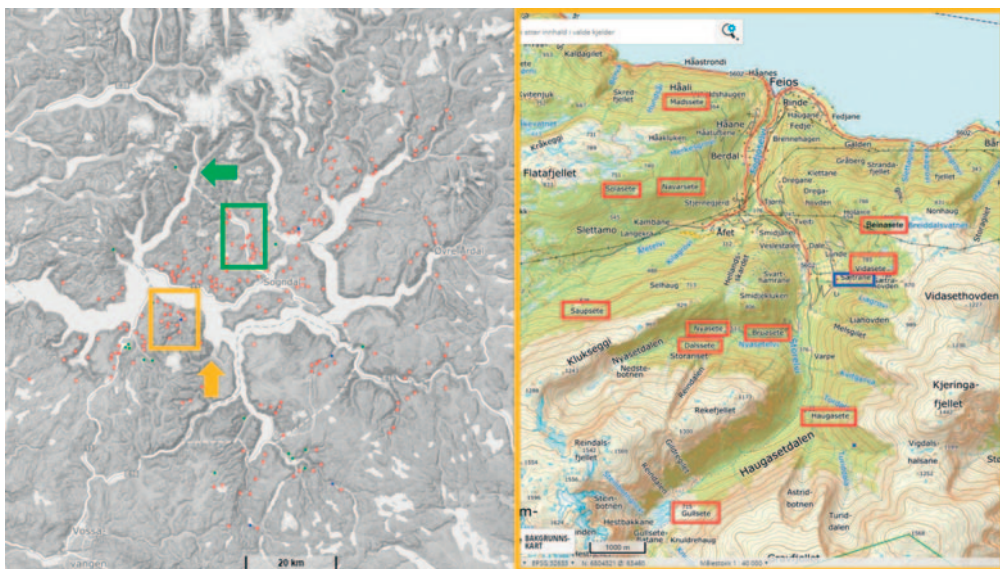
Datamaterialet viser eit viktig unnatak frå desse tendensane, som eg kallar for *konsentrasjonssoner*: Klyngjer med namn på *-sete* som ikkje ser ut til å vera utsette for namnebyte trass i lite eller ingen menneskeleg aktivitet på stadene. Forklaringa er truleg at desse namna ligg nær nok i landskapet til å påverka kvarandre. Soleis vert det òg sjeldnare namnetap. Tydelege tilfelle er der hovudgarden ber eit namn på *-sete* eller fleire støl- ar i nærområdet gjer det.

Desse konsentrasjonssonene er ikkje einsarta og varierer i storleik, li- kevel er dei som regel avgrensa i landskapet og kan identifiserast kontras- tivt. Dei er spesielt synlege i strok som elles er fattige på namn på *-sete* (sjå fig. 1), t.d. Erdalen i Lærdal (8 av 24 belegg frå heile kommunen) eller Fardalen i Årdal (6 av 15 belegg frå heile kommunen, sjå fig. 4). Det er òg påfallande at slike konsentrasjonssoner ikkje ligg nær bygdesentruma.

Figur 4: Konsentrasjonssona i Fardalen (oransje rute) i Årdal kommune; Erdalen i Lærdal i grønt (Norgeskart.no, mine markeringar).

I strok med mange namn på *-sete* er det gjerne eit heilt bygdemiljø som står fram som eiga konsentrasjonssone i motsetjing til ei av nabobygdene, t.d. Feios (konsentrasjonssone) kontra Fresvik (utan ekte *sete*-former) i Vik kommune eller Sogndalsdalen kontra Fjærland i Sogndal kommune (sjå fig. 5). Likevel er det støtt slik at belegga ligg utanfor bygdесentruma, same kor store konsentrasjonssonene er. Dette kan seiast å vera eit nokso fast mønster for den generelle utbreiinga av namn på *-sete* i Indre Sogn.

Figur 5: Konsentrasjonssona i Fresvik (oransje rute) i motsetjing til Feios (grønt pil). Sogndalsdalen og Fjærland i grønt (Norgeskart.no, mine markeringar).

Ut frå dette mønsteret kan ein formulera ein førebels hypotese om kva for dynamikk som styrer utbreiinga av namneformer på *-sete*. Desse namna er jo karakteriserte av menneskeleg aktivitet og står fram som kulturmemne; dei er òg uproduktive i dag og soleis berre relik. Eg meiner då at det er avstanden frå opphavsgardane i området som fyrst og fremst avgjer utbreiinga av desse formene, ikkje terrengtilhøve (flatt lende i elles

bratt terreng) og høgd over havet (mellom 300–800 m) slik som hjå Hel-
leland (1989: 71). Det typiske lægjet til namna på *-sete* er altså **perifere**
klyngjer i namnemiljøet i bygda

- *perifere* = utanfor innmarka eller påverknadsområdet til hovudgarden
- *klyngjer* = relativt tett, men gruppevis spreing, gjensidig påverknad som motverkar namnebyte

Fleire belegg ser ut til å motseia denne hypotesen – gardsnamn for det meste – då dei ligg etter måten sentralt og for seg sjølve. Likevel har desse belegga typisk lægje og funksjon om ein jamfører plasseringa deira med lægjet til opphavsgarden (sjå fig. 6). Dessutan er det rimeleg at desse namna stod seg som isolerte, sentrumsnære former fordi deira viktige funksjon som fast bustad innebar aktiv namnebruk, noko som hjelpte til å halda namna oppe trass mangelen på analogisk støtte frå ei namneklyngje ikring.

Figur 6: Engjasete på Kaupanger i Sogndal ligg i grenda Eide, nesten nedmed fjorden. Plasseringa er vanskeleg å grunngje ut frå høgda over havet, men avstanden frå opphavsgarden Vestreim (ca. 1,3 km) forklarar lægjet (hine gardane i Eide er yngre, Timberlid & Selseng 2012: 128, 149). Norgeskart.no, mine markeringar.

6.3 Namneleddet *-sete* tyder ‘stad der ein sit med noko spesifikt’

Tydingsinnhaldet til *-sete* ser ut til å vera knytt til éin spesifikk aktivitet. Utgangspunktet for denne påstanden er nokre uklare semantiske overgangskategoriar mellom *-sete* (‘støl, gardsbruk’) og *-sete(t)* (‘sitjeplass’) i datamaterialet. Det gjeld spesielt namn på eldre husmannsplassar som no er teigar (*Fiskasete* og *Meinsete* i Luster, *Styvesete* i Aurland, *Haraldsete* og *Ospesete* på Hafslo, osv.) og namn på lokalitetar ikkje knytte til gardsdrifta, men med ein spesifikk funksjon som heller ikkje svarar til tydinga ‘sitjeplass’ (t.d. *Langasete* i Undredal, tidlegare bålplass og dansesflake, og *Hellesete* i Vik, tidlegare hellebrot). Desse formene har altså heilt eller delvis atypisk lægje og funksjon.

Dei usikre overgangsformene ligg ofte tett i tett med sikre namn på *-sete* (og stundom namn på *-sete(t)* ‘sitjeplass’ òg). Fremre Bøadalen i Vik kommune er eit godt døme på korleis namnelandskapet ofte ser ut når det gjeld slike semantiske overgangskategoriar. Her finn ein ei konsentrasjonsone med dei sikre namna *Espesete* (gard), *Liasete* (fjellstøl) og *Kålsete* (vårstøl), den mindre sikre forma *Husmannssete* (truleg husmannsplass, teig no), ‘sitjeplass’-forma *Orrasete* (orrfuglen heldt til her) og overgangsformene *Hellesete* (hellebrot) og *Vardesete* (veteplass, bålplass på fjellet). Eg meiner at slike tilfelle kan stadfesta den tidlegare hypotesen om at *-sete* vart reanalysert, og soleis vart eit produktivt namneledd lenge etter appellativet gjekk ut or bruk (Beito 1949: 84; Helleland 1989: 71–72). To kategoriar av *sete*-namn er tydelege bevis på denne dynamikken:

1. Namn på husmannsplassar etablerte og namngjevne i etterreformatorisk tid, som støtt har atypisk lægje og funksjon (dei ligg korkje perifert eller i ei klyngje).
2. Yngre stølsnamn med typisk lægje og funksjon, men atypisk tidfesting (t.d. *Rausdalssete* og *Nysete* i Luster, bygde høvesvis i 1880 og 1900).

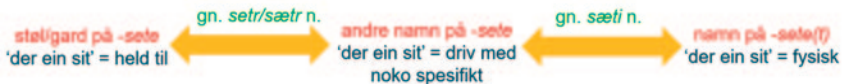
6.4 Semantisk kontinuum mellom alle formene på *-sete* i dag

Med bakgrunn i vurderingane i førre avsnittet meiner eg å kunna påvisa ei ny semantisk utvikling hjå namna på *-sete*. Atypiske *sete*-namn med éin spesifikk funksjon ikkje knytt til gardsdrift er nemleg

- mindre semantisk nære stølsnamn på *-sete* (frå gn. *setr/sætr* n.) enn namn på tidlegare husmannsplassar
- heller ikkje identiske med namn på kvilestader (frå gn. *sæti* n.) som tyder

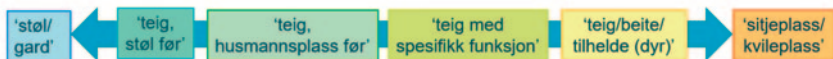
‘sitjeplass, tilhelde’ (t.d. *Hauggangsete* i Vik, gamalt merkepunkt, og *Bu-sete* i Balestrand, kvilestad for bølingen)

Det inneber at tydinga til desse atypiske formene ligg nærare ‘stad der ein sit med noko’ enn ‘sitjeplass’, difor kan dei klassifiserast som overgangsformer. Likevel er alle desse belegga heilt morfosyntaktisk identiske. Forklaringa er truleg å finna i eit historisk samanfall: Då dei opphavleg ulike appellativa *setr/sætr* n. og *sæti* n. fall saman i uttalen som etterlekk i samansetjing (der dei ikkje kunne skiljast på tonelaget lenger), vart tydinga deira òg uklar for talarane. Resultatet i dag er eit semantisk kontinuum mellom dei to hovudtydingane (sjå fig. 7): Støls- og gardsnamn på *-sete* som tyder ‘der ein sit = held til’ (frå gamalnorsk *setr/sætr* n.), ligg i eine enden av spekteret, medan namn på *-sete(t)* som tyder ‘der ein fysisk sit’ (frå gamalnorsk *sæti* n.), ligg i hin enden. Alle andre namna på *-sete* som ikkje er knytte til heile gardsdrifta, men berre til éin spesifikk aktivitet, ligg midt imellom og får semantisk påverknad frå begge sidene.

Figur 7: Det semantiske spennet hjå namna på *-sete* i Indre Sogn.

I dag er referansen til overgangsformene vanlegvis byygde teigar, men desse formene utgjer slettes ikkje ei einsarta gruppe. Ein kan identifisera fleire tydingklassar på grunnlag av tidlegare referansar og tilleggsopplysingar om belegga: Teigar som var stølar og husmannsplassar, ber namn som semantisk låg nærare *sete*-former, sidan referansen innebar fast tilhald, medan teigar knytte til éin spesifikk aktivitet har ei meir nøytral stilling, gjerne hakket nærare tydinga ‘fysisk sitjeplass’. Figur 8 gjev ei meir detaljert framstilling av kontinuumet på grunnlag av alle dei ulike semantiske gradene som kjem fram i namnematerialet frå Indre Sogn.

Figur 8: Ulike semantiske gradar hjå overgangsformer på *-sete*.

Nokre fåe namn er nytta om enkle bustader i dag (t.d. *Lyngsete* i Fjærland og *Meinsete* i Skjolden), referansen deira høver soleis ikkje med den semantiske graderinga i kontinuumet. Likevel viser det seg at desse belegga anten galdt husmannsplassar som vart enkle bustader eller nye bruk, eller galdt teigar eller nytteområde med *sete*-namn frå før, seinare utskilde som eigne bruk eller bustader. Til dømes veit me at *Lyngsete* i Fjærland var ein slåtte- og skogteig før (opplysingar frå webarkivet til Fylkesarkivet i Vestland), medan *Meinsete* i Skjolden var eit eldre bygselbruk frådelte som tomt i 1939 (Øyane 1984: 493, 498). Dimed er desse belegga uproblematiske og kan klassifiserast som overgangsformer.

Ein lyt ta atterhald om moglege enkeltfeil ved denne hypotesen, sidan det semantiske kontinuumet og samanfallet mellom *-sete* (< gn. *sætr/setr*) og *sete* n. (< gn. *sæti*) er nokso innfløkt. Tre moment gjer seg gjeldande:

- Dei gamalnorske appellativa *setr/sætr* og *sæti* har liknande etymologisk og semantisk utgangspunkt (same rota som *sitja* v.).
- Ein må rekna med påverknad frå standardspråket og bruksmønsteret til appellativet *seter* f., jamfør formene *Rausdalssete*, *Dyrkollsete*, *Dverg-dalssete* og *Nørdstedalsete(r)* (namn på *-sete* ser nemleg ut til å berre kunna vera toledde).
- Importnamn og moteriktige villanamn kjem ogso inn i biletet, ofte former på *-set* som *Elveset* på Hafslo (husmannsplassen *Krabben*, utskild i 1931), *Nyset* i Jostedalen (småbruk utskilt i 1932) og *Steinset* og *Høgset* i Borgund (bustader utskilde etter 1950).

Alt i alt er det likevel snakk om fåe og mindre viktige former, som ikkje verkar inn på det semantiske hovudmønsteret dei aller fleste namna på *-sete* fylgjer.

7 Avrunding

I denne studien har eg kome fram til tre nokso sikre vurderingar om namna på *-sete* i Indre Sogn:

1. Dei er eit heimleg produkt av svarabhakti og bortfall av *r*-endinga.
2. Deira typiske lægje er perifere klyngjer i bygdemiljøet. Avstanden frå opphavsgardane i bygda avgjer utbreiinga av formene heller enn høgda over havet, og klyngjene motverkar namnetap ved innbyrdes analogi mellom formene.
3. Dei er primære kulturnemne som tyder ‘stad knytt til ein spesifikk akti-

vitet', men dei einskilde formene er spreidde langs eit gradert semantisk kontinuum mellom namn på *-sete* med tydinga 'støl/gard' (< gn. *setr/sætr* n.) og namn på *-sete(t)* med tydinga 'sitjeplass' (< gn. *sæti* n.). Dette er resultat av konvergens og delvis samanfall mellom desse namneledda.

Det er særskilt slutningane i punkt 2 og 3 som etter mi meining er dei viktigaste, då dei påviser nye dynamikkar ved denne velkjende, men lite undersøkte namnegruppa. Vil ein finna vidare prov på desse hypotesane, lyt ein samla inn og granska mykje meir materiale om namn på *-set(e)* på heile Vestlandet.

Litteratur og kjelder

- Beito, Olav T. 1949: *Norske sæternamn*. Oslo: Aschehoug.
- Bjørkum, Andreas 1971: Sams drag i indresognsmål og dølemål. Hallvard Magerøy & Kjell Venaas (red.): *Mål og namn. Studiar i nordisk mål- og namnegransking. Heidersskrift til Olav T. Beito*, 17–29. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bjørkum, Andreas 1974: *Generasjonsskilnad i indresognsmål. Talemålet i industribygdi Årdal og dei fire næraste jordbruksbygdene*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Brink, Stefan 1987: Till frågan om ortnamnselementet *-setr*, dess ursprung och betydelse. *Namn og nemne* 4: 79–84.
- Engan, Liv Rege 2004: *Stølar i Vik*. Leikanger: Skald.
- Fylkesarkivet i Vestland 2021: *Webarkiv for stadnamn*.
<https://stadnamn.fylkesarkivet.no/>
- Harsson, Margit 2002: Gardsnamn som kjelde i bygdehistoria. Knut Sprauten (red.): *Å kallast med sitt rette namn: person- og stadnamn i lokalhistoria*, 138–171. Oslo: Norsk lokalhistorisk institutt.
- Hedblom, Folke 1945: *De svenska ortnamnen på säter: en namngeografisk undersökning*. Lund: Akademiet.
- Heggstad, Leiv 1925: Stadnamn i Ulvik. Olaf Olafsen (red.): *Ulvik i fortid og nutid. En bygdebok, bind II*, 241–332). Norheimsund: s.n.
- Heggstad, Leiv 1949: *Stadnamn på Voss*. Voss: Folkeminnenemndi.
- Helleland, Botolv 1989: Til diskusjonen om *-sete* som gards- og stølsnamn. *Namn og nemne* 6: 59–73.
- Hægstad, Marius 1916: *Vestnorske maalføre fyre 1350. II. Sudvestlandsk.*

2. *Indre sudvestlandsk. Færøymaal. Islandsk. Fyrste bolken*. Kristiania: Dybwad.
- Indrebø, Gustav 1926: Kasus obliquus i norske stadnamn. *Maal og Minne* 1926: 71–102.
- Norgeskart.no. <https://www.norgeskart.no/#!?project=norgeskart>
- Larsen, Amund Bredesen 1926: *Sognemålene*. Oslo: Dybwad.
- Midttun, Sigurd Dahl 1958: *Stadnamn i Årdal i Sogn*. Bergen: Universitetsforlaget.
- NG Indl. = Oluf Rygh 1898: *Norske Gaardnavne. Forord og Indledning*. Kristiania: Fabritius.
- NG 12 = Oluf Rygh 1919: *Norske Gaardnavne 12. Nordre Bergenhus Amt*. Udg. ved A. Kjær. Kristiania: Fabritius.
- NSL = Jørn Sandnes & Ola Stemshaug (red.) 1997: *Norsk stadnamnleksikon*. Oslo: Samlaget.
- Sandnes, Jørn 1975: Gardsnavn på -set, bøyningformer og alder. *Heimen* 16: 513–516.
- Timberlid, Jan Anders & Berit Selseng 2012: *Sogndal bygdebok 1. Gods, gardar og folk. Kaupanger sokn [Prestegarden-Rudsvik]*. Sogndal: Sogndal Sogelag.
- Universitetet i Bergen 2021: *Stedsnavnarkivet*. <http://inger.uib.no/perl/search/search.cgi?appid=93&tabid=1383>
- Ølmheim, Per Arvid 1983: «.. sa sogningen til fjordingen»: målføre i Sogn og Fjordane. Bergen: Sogn mållag & Firda mållag.
- Øvregard, Kåre 1999: *Stølar og støsliv i Luster kommune*. Leikanger: Skald.
- Øyane, Lars Erik 1984: *Gards- og ættesoge for Luster kommune 1. Fortun sokn*. Gaupne: Luster kommune.

Divergens og konvergens i standardisering af danske stednavne – fra 1910 til nutiden

Rikke Steenholt Olesen

The standardization of place-names stems from idealistic notions that one can establish unambiguously correct written forms. However, the correct spelling of a place-name cannot always be agreed upon by public administration, language users in the field, or linguists among themselves. Contemporary spelling principles are in practice a challenge to maintain consistently in standardized place-names. The Danish Place Name Committee learned this early on. The interests of the citizens, the interests of the politicians, and internal strife in the Place Name Committee have had an influence on place-name standardization in Denmark, where ideals deviated right from the very first attempts of standardization. Many specific challenges are and have been the same throughout the over 100 years that the Place Name Committee has existed. In this article, examples of spelling rules, selected cases, and issues related to standardization of Danish place-names are discussed from the perspective of the present chair of the Danish Place Name Committee.

Indledning

Jeg har været beskikket formand for Stednavneudvalget i Danmark siden 1. januar 2019, men har siddet i udvalget siden 2016. Dette arbejde har på godt og ondt afsløret, hvor vanskelig normering af stednavne kan være, når der skal balanceres mellem retskrivningsregler og forskellige grupperingers interesser. At problemstillingerne er stort set de samme dengang Stednavneudvalget blev oprettet, som de er i dag, at der er flere inkonsekvenser, end man kunne ønske sig og at valget af én skriftform over en anden ikke altid kun er sprogligt funderet, men også afhænger af de til

enhver tid siddende udvalgsmedlemmers personlige holdninger og agitation, har overrasket mig - men også inspireret mig til at se nærmere på blandt andet *hvem*, der har siddet i udvalget *hvornår* og har ment *hvad*. Primærkilden hertil er de originale referater og andre arkivalier, som opbevares i en klimasikret kælder under Arkiv for Navneforskning på Københavns Universitet. Megen vigtig information er fundet i artikler, som er forfattet af tidligere formænd og/eller medlemmer af Stednavneudvalget med udgangspunkt i deres erfaringer, som i høj grad vidner om divergens og konvergens. En del af min research indgår i denne artikel, hvor jeg har søgt at gribe fat i sagforhold, som jeg selv har gjort mig erfaringer med som medlem af udvalget. Hvad der kunne siges og skrives om Stednavneudvalgets arbejde gennem tiden er langt mere omfattende.

Begrebet divergens betyder ifølge Den Danske Ordbog (DDO) ”det at to ting afviger fra hinanden (eller fjerner sig fra hinanden)” eller ”meningsforskel, uenighed”. Antonymet konvergens betyder derimod ”at to ting nærmer sig hinanden eller ligner hinanden”. Et synonym hertil er begrebet ”ensartethed”. Disse begreber beskriver på flere måder den historie og vedvarende kompromissøgende proces, som knytter sig til standardiseringen af danske stednavne. Standardisering af stednavne befinder sig nemlig i et konstant spændingsfelt af modsætninger, fx tradition over for fornyelse, dansk over for ikke dansk/fremmed, retskrivning over for fejlskrivning, teori over for praksis, skrift over for (ud)tale, det nationale over for det lokale, konsekvens over for inkonsekvens etc. I det følgende gøres kort rede for situationen, før det danske Stednavneudvalg blev oprettet, og for ideologien bag principperne for danske stednavnes retskrivning, som grundlæggende er de samme i dag som for over 100 år siden. Der gives nyere eksempler herpå og på, hvordan standardisering af stednavne er en konstant forhandlingsproces, hvor divergerende meninger søges balanceret mod konvergens.

Kort om dansk retskrivning uden navne

Retskrivningen i Danmark og Norden var i slutningen af 1700-tallet og i 1800-tallet til stadig debat, men officielle anbefalinger af stavemåder i dansk er et relativt sent fænomen. (For en nøje gennemgang af dansk retskrivningshistorie, henvises til Jacobsen 2010). Det betyder naturligvis ikke, at man stavede på må og få, men at ortografien var traditionsbunden med rødder i middelalderens etablering af en bogstavortografi for folke-

sproget dansk, som grundlæggende var baseret på nabosprogenes tilpassede brug af det latinske alfabet, ikke mindst den tyske (Frederiksen 2018: 29). I den forstand var ortografien ikke dansk. 1800-tallet var præget af nationalisme og skandinavisme, og retskrivningsdebatten var influeret heraf. Det store spørgsmål blandt sproginteressenter i Danmark og Norden var, om man skulle fastholde den traditionsbundne, men egentlig fremmede ortografi, eller om man skulle introducere en ny og moderniseret national/nordisk ortografi. I 1869 blev et nordisk retskrivningsmøde afholdt i Stockholm, et møde som anses for at være en hovedbegivenhed forud for etableringen af en ny norm for dansk retskrivning (Jacobsen 2010: 103). Resultatet af dette møde blev opstillingen af en række ortografiske principper, siden omtalt som ”stockholmerretskrivningen”, hvoraf de fleste siden er realiseret i dansk retskrivning, fx brug af ks fremfor x, brug af t frem for th, brug af enkeltvokal uanset vokallængde, brug af bolle-å frem for dobbelt a (aa), mfl. Svend Grundtvig som var både litterat, sprogvidenskabsmand og folkemindeforsker, var blandt mødedeltagerne, og de formulerede principper reflekteres i praksis i hans vejledning *Dansk retskrivningsordbog, stemmende med de på det nordiske retskrivningsmøde i Stokholm 1869 vedtagne regler* (Grundtvig 1870). Grundtvigs forslag var tro mod mødets vedtagne regler, men reformerne var endnu ikke spiselige for den offentlige forvaltning (Jacobsen 2010: 106). Først da Svend Grundtvig to år senere var klar med en knap så reformpræget udgave, blev vejledningen blåstemplet med en ministeriel anbefaling: *Dansk Haandordbog med den af Kultusministeriet anbefalede Ret-skrivning* (1872). Denne udgave har status af at være den første egentlige retskrivningsordbog i Danmark, og selvom Grundtvigs vejledning fik begrænset gennemslagskraft i samtiden, grundlagdes en accept af stockholmerretskrivningen som grundsten i en moderne dansk ortografi. Staten kom for alvor ind i kampen, og i slutningen af 1800-tallet resulterede dette i to retskrivningsbekendtgørelser, som blev fulgt op af *Dansk Ret-skrivningsordbog. Udarb. i Overensstemmelse med de ministerielle Ret-skrivningsregler af 7. Juni 1889* af Viggo Saaby. Fælles for disse første officielt anbefalede vejledninger og ordbøger er, at de ikke indeholder navnestof. Denne forhistorie er relevant, da principperne som Stednavneudvalget i begyndelsen af 1900-tallet formulerede for stavning af danske stednavne, stemmer overens med den særlige stednavneparagraf, som faktisk var inkluderet i bekendtgørelsen af 7. juni 1889, men som tre år senere igen

blev strøget (Mikkelsen 2010: 296-297). Ifølge denne skulle stednavne staves svarende til den almindelige retskrivning. Alligevel finder man afvigelser allerede i den første retskrivningsliste, se mere herom nedenfor. Endnu i dag hvor den moderne retskrivning er veletableret, reflekterer afvigelser i stednavnes stavemåder fra den almindelige retskrivning typisk traditionsbundne stavemåder, som sprogbrugerne ofte kender fra ældre landkort.

Kort om danske stednavne på kort

Steders navne understøtter kortlæserens orientering i landskabet, og kartografi, topografi og onomastik hænger derfor historisk set sammen (se fx Jakobsen 2021). Centralt i Danmark står forarbejderne, kaldet konceptkort, udarbejdet i perioden 1762 til 1809 til kortserien Videnskabernes Selskabs Kort. Disse fremviser en, set med nutidens øjne, uvant variation i stavemåder af stednavne. På konceptkortene fra Lolland og Falster forekommer fx en gruppe af navne med samme endelse, som må antages delvis at være af slavisk oprindelse, delvis er dannet i analogi med disse. På kortet er den pågældende endelse stavet på flere forskellige måder: *-idse*, *-itze* og *-isse* (se fx kortudsnit i Jakobsen 2018). Den lokale udtale havde ikke dental [-sə], [esə-] eller [isə-] (se *Binnitse*, *Kuditse* og *Tillitse* i DS 11: 108, 26 og 29), og variationen synes dels at vise traditionsbunden stavning, dels være udtalegengivende. På generalstabens høje målebordsblade udgivet i 1842–1899 er standardformen for alle navne i gruppen *-itse* (se fx den digitale udgave af denne kortserie på Styrelsen for Dataforsyning og Effektiviserings kortviser). Der er således på disse målebordsblade fastlagt en systematik i forhold til stavning af denne gruppe stednavne. I artiklen *Om Retsskrivning af Stednavne paa Generalstabens Kort* beskrev premierløjtnant W. Ulrich, hvorledes generalstaben gennem 1800-tallet har stavet stednavne med afsæt i den videnskabelige stednavneforskning grundlagt af N.M. Petersen (1833). N.M. Petersen stod på skuldrene af Rasmus Rask og var både skandinavist og engageret i retskrivningsdebatten forud for etableringen af en stockholmerretskrivning (Jakobsen 2010: 79 ff.). Ulrich (1927: 147) noterede, at generalstaben siden ca. 1850 havde tilstræbt rettesnoren ”at skrive efter Udtalen, henført til Oprindelsen”, og siden hen havde videreført dette princip under hensyntagen til den moderne retskrivning.

I stednavnenormeringens historie spiller militærkartograf Emil Mad-

sen også en betydelig rolle. Gennem sit arbejde i midten af 1800-tallet opdagede Madsen sammenhænge mellem stednavnes betydning og landskabets topografi (Madsen 1863, Jakobsen 2021: 185-186). Dette fik Madsen videnskabelig anerkendelse for. Mindre kendt er måske hans bidrag *Om Retskrivning af stednavne* (1866). I begyndelsen af 1900-tallet var der således etableret en vis systematik og praksis for stavning af stednavne inden for kortproduktion med orientering mod sprogvidenskaben, men altså ingen fælles standard for hvordan, og efter hvilke principper, danske stednavne generelt skulle staves. Den manglende entydighed i stavning af stednavne udfordrede derfor administration og infrastruktur i en fortid, hvor stednavne var en central identifikationsfaktor. Det blev en stadig mere alvorlig problemstilling, at offentlige myndigheder med stort ansvar for infrastrukturen, det vil primært sige generalstab, postvæsen, matrikelvæsen og jernbanevæsen, benyttede de samme stednavne, men ikke nødvendigvis stavede stedernes navne på samme måde. Købstadnavnet *Skælskør* blev også stavet *Skjelskør* og *Skelskør*. Det var nok uhenigtsmæssigt, men variationen betød næppe risiko for at tage fejl af lokaliteten. Anderledes forholdt det sig med stationsbynavnet *Mørkøv*, som er navn på en lokalitet mellem Holbæk og Kalundborg. Dette navn blev også stavet *Mørke* og *Mørkiøb* (eksempler fra Ulrich 1927: 146–147). Variation alene giver sprogligt det indtryk, at der er tale om tre forskellige stednavne og tre forskellige lokaliteter, og i praksis kunne lokaliteten på Sjælland forveksles med fx *Mørke* på Djursland. Dette åbenlyst komplicerende forhold indgik i argumentationen, da nordisk filologerne Axel Olrik og Marius Kristensen i samme periode agiterede for oprettelsen af et stednavneudvalg. Forskerne var stærkt optagede af den manglende udgivelsesvirksomhed i Danmark, som ellers længe havde været i gang i både Norge og Sverige, og som måtte forudsættes, hvis principper for en standardisering af danske stednavne skulle kunne fastlægges til gavn for samfundet. 10 års agitation og argumentation førte i sidste ende til politisk opbakning og finansiering. Stednavneudvalget blev oprettet i 1910 (Knudsen 1935: 12), men der skulle gå næsten ti år, før den første retskrivningsliste blev en realitet.

Principper for retskrivning af danske stednavne

Stednavneudvalgets hovedopgave, i forhold til opgaveporteføljen, som udvalget blev nedsat på baggrund af, var primært at etablere retskriv-

ningslister og sekundært at udgive og tolke landets stednavne. De første mange år gik med at etablere et arkiv, som kunne danne grundlag for de stednavneanalyser, en korrekt tolkning og skriftform måtte baseres på. Særligt stednavnes ”stedlige udtale” havde fokus, men optegnelser forelå kun for visse områder, og nye ”fonetiske optegnelser” viste sig at være et tidskrævende feltarbejde, hvorfor man senere iværksatte en datidens crowdsourcing i form af sogneoptegnelser. Det gik i al sin enkelthed ud på at få lokale, fortrinsvis skolelærere, til selv at optegne og indberette stednavne og deres udtale (Knudsen 1935: 29 f.). I dag udgør disse skolelærerindberetninger sammen med optegnelser udført af fagfolk, en unik og næsten landsdækkende samling kaldet *Indberetningerne*. Samlingen bliver i skrivende stund digitaliseret med henblik på at få gjort den offentligt tilgængelig på nettet i tråd med Stednavneudvalget og Arkiv for Navneforskningens øvrige samlinger.

Udvalget arbejdede målrettet på at få etableret en landsdækkende liste over sogne og trafiknavne – og særligt foranlediget af en ny udgave af Postadressebogen – på formuleringen af et sæt retningslinjer for stednavnes retskrivning. Listen og retningslinjerne lå klar og blev vedtaget i slutningen af 1918 (Knudsen 1935: 41), men den første landsdækkende fortegnelse over danske stednavnes retskrivning blev overhalet inden om af en politisk strategisk hastesag, da afstemningen om genforeningen med Sønderjylland nærmede sig. Stednavneudvalget var så langt fremme i skoene, at listen blev vedtaget og udgivet allerede i 1919 under titlen *Fortegnelse over Navne på Sogne, Kommuner og Trafiksteder i Nord- og Mellemslesvig, en retskrivningsliste, vedtaget af Stednavneudvalget 1919*, selvom afstemningen og den formelle genforening først fandt sted i 1920. Af denne første liste fremgår de anvendte retskrivningsprincipper imidlertid ikke. Først da udvalgets første udkast til en landsdækkende fortegnelse, *Danske Stednavne. Retskrivningsliste over de for administration og samfærdsel vigtigste danske stednavne vedtaget af Stednavneudvalget 24. juli 1920*, forelå, kunne man finde en redegørelse i forordet i et afsnit, som indledes som følger: ”En kortfattet Oversigt over de Principper, som er lagt til Grund for Retskrivningen, men som af praktiske Hensyn i ikke faa Tilfælde har maattet fraviges, skal her forsøges opstillet” (retskrivningsliste 1920: 4). Dette bekræfter, at regler sjældent er uden undtagelser, når det gælder retskrivning af danske stednavne. Hovedprincippet var, at retskrivningen af stednavne skal være den samme som for sproget i øvrigt,

og det er endnu et grundlæggende princip i udvalgets arbejde, men også det princip, som lokale sprogbrugere kan have svært ved at forstå eller acceptere. Blandt de mere specifikke retskrivningsprincipper som nævnes i forordet, findes fx følgende (efter nærværende forfatters eget ordvalg), som i denne sammenhæng nævnes, fordi det til stadighed fortrinsvis er disse regler, som lokalsamfund ønsker at bryde med (se fx også Pedersen 1985 med eksempler på konkrete sagsforløb indtil daværende tidspunkt).

Stumme bogstaver skulle ikke anvendes, dvs. bogstaver som i udtale (rigsmål og/eller lokalt) ingen modsvarighed havde, fx h i forbindelsen th, fx *Turø* og ikke *Thurø*, og b i forbindelsen mb, fx *Vem* og ikke *Vemb*. Tillige skulle stednavne som fx *Erritsø*, *Fjerritslev* og *Kramnitze* skrives i henhold til lokal udtale uden dental, dvs. uden bogstavet t, *Erresø*, *Fjereslev* og *Kramnesse* (§ 6, A, C, I, F).

Der skulle skrives ks og ikke x, fx *Fakse* og ikke *Faxe*, og der skulle anvendes k og ikke c ved k-udtale, fx *Korint* ikke *Corint*. Forbindelsen ch kunne dog bruges, hvor udtalen ikke var k, fx i *Charlottenlund* (§ 6, A, E).

Diftonger som pr. tradition blev skrevet au(g) og ou(g) skulle skrives av og ov, fx *Avlum* ikke *Aulum* og *Hov* ikke *Hou* (§ 6, B).

Konsonant- og vokalfordoblinger uden historisk eller fonetisk grundlag skulle undgås, og ord, som fandtes i samtidssproget, skulle staves i henhold til den almindelige retskrivning (§ 6, J, § 11 og 1). Stednavnet *Nødebo* med forleddet *nød* 'kvæg' i pluralis skulle derfor skrives med enkelt d, og et stednavn identisk med substantivet *ris* 'krat eller buskads med tynde grene', skulle skrives med enkelt vokal, ikke *Riis*.

Alt dette giver god mening ud fra et overordnet, sprogligt-pædagogisk perspektiv. Er reglerne de samme for både det almene ordforråd og for stednavne, er der en god chance for, at det for den enkelte sprogbruger med almene stavekompetencer er muligt også at stave til et givet stednavn, selvom lokaliteten ikke er kendt. Idealet er sprogligt forbilledligt, men gammeldags stavemåder opfattes ofte lokalt som mere autentiske og historiske, og derfor også som korrekte. Der er således ofte direkte divergens mellem, hvad systemet vil, og hvad den enkelte borger eller det enkelte lokalsamfund ønsker. Mange stavemåder var, og er, dybt forankrede i folks bevidsthed, og det står klart, at Stednavneudvalget fra begyndelsen måtte begå undtagelser fra egne regler, fx indeholder førsteudkastet til

retskrivning af stednavne fra 1920 stednavneformerne *Christiansfeld*, *Christianshavn* og *Christiansø*, som alle har k-udtale. Det er ikke kommenteret i udgivelsen, men den traditionsbundne form af kongenavnet blev fastholdt for disse velkendte lokaliteter. Personnavne har i det hele taget ikke været underlagt regulering særligt mht. til stavning. Da mange personer i Danmark bar og bærer mellem- og efternavne, som er identiske med gård- og landsbynavne og ofte i deres traditionsbundne stavemåder, er det for sprogbrugerne ikke fremmedartet at stave stednavne i funktion som personnavne på gammeldags facon. Et stednavn som *Stenholt* kan i funktion som mellemnavn eller efternavn også staves med to gange e og med eller uden d (*Steenholt/Stenholdt/Steenholdt*), men det går ikke som retskrivningsform af stednavnet. På statens kort skrives navnet derfor altid *Stenholt* i overensstemmelse med retskrivningen.

Stednavneudvalget søgte til at begynde med at efterleve idealet, formuleret af N.M. Petersen, om at tage udgangspunkt i talesprog og navnenes oprindelse. I det første udkast til en retskrivningsliste for de vigtigste danske stednavne (retskrivningslisten 1920) er formen *Tillese* af det lollandske landsby- og sognenavn udtalebaseret. Formen genfindes i *Trap Danmarks fjerdeudgave* (bind iv, 1923), hvilket næppe er tilfældigt, da Stednavneudvalgets sekretær, Gunnar Knudsen, var udgiver. Også noget senere, i *Danmarks Kirker, VIII* (1948) anvendtes denne form. Lokalt ønskede man imidlertid ikke disse udtalenære former, men i stedet den traditionsbundne skriftform af endelsen, *-itze*, som svarer til den tyske normalisering af en endelse med slavisk oprindelse. Den var dog i samtiden for 'tysk' til, at Stednavneudvalget kunne acceptere den, men generalstabens etablerede *-itse*-former kunne accepteres af begge parter og blev den konvergens, som skulle til (retskrivningslisten 1938). Divergerende former med z har dog til stadighed været i anvendelse, og i 2017 stod Stednavneudvalget endnu engang over for det lokale ønske om stavemåden *-itze* (Jakobsen 2018). Med afsæt i dels tradition, dels faktisk brug og dels den præcedens som omautorisation af formen *Fakse* til *Faxe* i 2007 har skabt, besluttede udvalget, efter nøje overvejelser, i 2018 at indstille formerne *Tillitze*, *Kramitze* og *Kuditze* til autorisation. Valget har dog ført nye divergenser med sig, for nu er gruppen af stednavne med samme endelse igen ikke ensartet, og i flere tilfælde indgår *-itse*-former fortsat i vejnavne og i afledte navnedannelser som fx *Kramnitsevej* og *Kramnitse Havn*.

På Lolland fik de udtalebaserede idealformer altså ikke lokal gennemslagskraft, og da Vejle Amts stednavne udkom i 1951, havde *Erritsø* igen en form med t. Hvorfor en ukorrekt form som formen *Riis* i dag er at finde som retskrivningsform af et stednavn nordvest for Vejle i Sydjylland, omtales afslutningsvis.

Fastsættelse af stednavnes retskrivning - konsekvens og inkonsekvens

I kølvandet på det første udkast til en landsdækkende liste over de vigtigste stednavne, der udkom i en endelig form i 1922 (og formelt faktisk aldrig blev statsautoriseret), blev den første navnemæssigt mere omfattende fortegnelse udarbejdet. Den dækkede hele Sjælland og blev publiceret og autoriseret i 1932. Derpå pågik arbejdet helt frem til 1969, hvor den sidste liste for Thisted Amt udkom. I praksis overgik Stednavneudvalgets arbejde herefter til primært at tage sig af ønsker om ændringer i de allerede vedtagne retskrivningsformer og til at tage stilling til nye navne og navnedannelser, som ønskedes autoriseret. Grænserne for hvilke stednavne, der skulle inkluderes, var - og er - fortsat et spørgsmål om, hvad der skønnes at være et ”praktisk behov” for. I 1978 trådte en egentlig bekendtgørelse i kraft, som undtog navne på mindre gårde fra retskrivningsregulering, og en revideret samleliste i to bind udkom i henholdsvis 1978 (stednavne i amterne øst for Storebælt) og 1985 (stednavne i amterne vest for Storebælt). Stednavneudvalgets retskrivningsliste er siden midten af 1990’erne offentliggjort løbende i elektronisk format.

I praksis har bebyggelser, store som små, hvor folk er bosiddende, altid været inkluderet, men kriteriet inkluderer ikke et eksplicit krav om, at bestemte lokalitetstypers navne absolut skal have en retskrivningsform. Det er i princippet op til den enkelte institution, i dag kommunerne, at vurdere hvilke stednavne, vi alle skal kunne stave til.

Proceduren gennem 1900-tallet var, at Stednavneudvalgets forslagslister kom i høring hos de enkelte sognekommuner inden den endelige liste blev vedtaget og formerne godkendt (autoriseret) af det aktuelle ministerium (i dag Kulturministeriet). Sjællandslisten havde givet nogle protester, men listen over stednavne på Lolland, Falster, Fyn og Bornholm var der anderledes stille omkring, hvis man skal tro den beretning, som blev forelagt på et plenarmøde i Stednavneudvalget i 1938. Det skyldtes muligvis, at Stednavneudvalget havde været mindre grundig med sine høringer lokalt. I hvert fald kom det i 1943 til en heftig sag om listens form

af ø-navnet *Turø*, se nedenfor. Senere var flere jyske sognekommuner aktive modstandere af former foreslået af Stednavneudvalget, og det blev tilsvarende udfordrende at fastholde idealformer af jyske stednavne. Fx protesterede Vejle Kommune mod formen *Slethøl*. I stedet ønskede man den usammensatte form *Høll*. Da dobbelt konsonant i udlyd ikke findes i dansk, valgte Stednavneudvalget kun delvis at opfylde ønsket og fastsætte formen *Høl*. I referat af plenarmøde i 1947 omtales dette som et eksempel på en ”modificeret form” af kommunens forslag.

I titlerne på to jyske retskrivningslister ses stavemåder, som ikke synes at følge de overordnede stavereregler. Købstadsnavnet *Ålborg* er stavet med dobbelt a, *Aalborg* (retskrivningsliste 1957), selvom stednavneudvalget vedtog brug af bogstavet å i forbindelse med en større dansk med retskrivningsreform i 1948, hvor bogstavet å blev indført i den almindelige retskrivning. Af uransaglige årsager har ønsket om at bruge dobbelt a særligt i kommunenavne været stærkt med politisk indgriben ad flere omgange til følge, senest i form af et cirkulære fra 1984 (om aa til å og å til aa i stednavne, se Pedersen 1985: 224–226). I praksis er der tale om dobbeltformer, idet en form med å altid er korrekt. Det er i modstrid med et af Stednavneudvalgets grundprincipper, nemlig det, at stednavne kun kan have én korrekt form. Selvom der næppe i dag findes en dansker, der ville drømme om at bruge andet end å i den almindelige retskrivning, er aa for å fortsat en ønsket form i stednavne. Blandt de seneste ønskede former indmeldt til stednavneudvalget er *Kaas* (*Kås*), som er navn på en landsby i Nordjylland, og *Skaarupgaard* (Skårupgård), som er navn på en lille herregård i Østjylland.

Retskrivningslisten 1969 har formen *Thisted*, således stavet og autoriseret med Th- selvom navnets retskrivning i den første landsdækkende liste (1922) er stavet Tisted i overensstemmelse med principperne for dansk retskrivning. I 1969 havde udvalget for længst gjort sig erfaringer med netop folkets forkærlighed for Th-skrivemåder, for da retskrivningslisten 1938 for blandt andet Fyn udkom med retskrivningsformen *Turø* for øen syd for Svendborg, medførte det en klagesag (1943), som førte til årelange diskussioner i udvalget (se Pedersen 1985: 2016–220). Johannes Brøndum-Nielsen er i 1938 i et mødereferat citeret for at påpege, at medlemmer af udvalget ikke, ”selv om vi er bedre vidende, skal angribe en fast herskende Form. Beboerne har gode Grunde for deres Standpunkt, selv om de ofte giver daarlige Argumenter” (referat af plenarmøde 1938,

Arkiv for Navneforskning). I 1940 proklamerede han om de foreslåede jyske stednavneformer Ty og Tisted (uden h): ”Jeg vil bestemt stemme imod.”, og han forudså, at det sikkert også ville ”fremkalde Protest blandt Befolkningen” (mødereferat 1940, Arkiv for Navneforskning). Henrik Ussing, der var medlem af udvalget fra 1910, formulerede en række principielle bemærkninger med baggrund i Thurø-sagen i 1944, hvor han blandt andet spørger: ”Hvilken splint skulle gå af Ty (og Tisted), hvis man stavede uden h? Man staver jo Tybjerg paa Sjælland uden h; – ligesom vi jo ikke skriver Thyskland med th; kunde der heri ikke ses en Forbigaaelse, hvis vi stavede Ty med h?”. Han påpegede desuden følgende: ”Stednavneudvalget er ved at komme ud i et Uføre – eller er allerede kommet det – ved Mangel paa Holdning og ved Misforstået Demokratisme. Stednavneudvalget bør ikke bøje sig for stedlige Luner eller vrang Pietetsfølelse. Vil Statsministeriet, der har den endelige Afgørelse, afvige fra Stednavneudvalgets Synspunkter og Forslag, bør det ske udelukkende paa samme høje Ministeriums Ansvar” (referat af Ussings principielle bemærkning 1944, Arkiv for Navneforskning). Året efter er Brøndum-Nielsen citeret for følgende responsum: ”[...] den [retskrivningen] er utilstrækkelig til at betegne Sprogets Nuancer; vi kan ikke ved dens Hjælp skrive Stednavnene, saa de er læselige og bør følgelig ikke gennemføre den for Stednavnenes Vedkommende” (mødereferat 1945, Arkiv for Navneforskning). Brøndum-Nielsens holdninger repræsenterede således et klart brud med idealet, at den almindelige retskrivning også skal gælde for stednavnes retskrivning. Sagen blev ikke alene udtryk for divergerende grundsyn på retskrivning af stednavne lokalt overfor nationalt, men afdækkede divergerende holdninger internt i udvalget. Bevidstheden om, at stærke ønsker om th-stavemåder af stednavne, fx af Thy og Thisted, i fremtiden ville medføre vanskeligheder, førte i sidste ende til den mindelige og mindst tidskrævende løsning, nemlig endelig at indstille formen *Thurø* til autorisation, og sagen blev det første skridt på vejen mod en stadig mere pragmatisk tilgang til stednavnenormering i udvalget (Mikkelsen 2010: 298 ff.).

Da det i 1997 kom til ønsket om at ændre navnet på en halvø på Sydvestfyn fra *Torø* til *Thorø*, besluttede Stednavneudvalget ikke at ville imødekomme ønsket. Ikke på baggrund af en sproglig argumentation, for ønavnene er med stor sandsynlighed etymologisk identiske, men fordi ejeren, Københavns Lærerforening, ikke ønskede en ændring (Mikkelsen

2010: 299). Efterhånden er graden af dokumenteret lokal opbakning til en given skriftform blevet en vigtig faktor i sagsbehandlingen. Historien viser, at lokale ønsker kan være vedholdende, og i 2020 ansøgte Assens Kommune om en ændring af landsbynavnet *Torø Huse* til *Thorøhuse*. Forudsætningen for dette var, at også ønavnet, som landsbynavnet synes at være afledt af, måtte have formen *Thorø*. I 2020 havde Københavns Lærforening skiftet holdning, og da intet sprogligt talte imod, valgte udvalget at imødekomme ønsket. I dag er der derfor genindført en systematik i stavningen af henholdsvis *Thurø* og *Thorø*, som sikkert ville have glædet Brøndum-Nielsen.

Det man siger, og det man skriver

Som hovedregel ønsker lokalsamfund ikke at skifte et historisk navn ud, men blot at skifte skriftform. Det gælder for nævnte eksempler, at de ændrede skriftformer ikke giver en forskel i udtale. Det er sjældent, at udtale og/eller dialektale former reelt er i spil, selvom det er sprogbrugernes opfattelse, men fx nogle jyske træk er så forskellige fra rigsmålet, at det ikke er muligt at skabe andet end kompromiser, hvis man, og det gør Stednavneudvalget som udgangspunkt, insisterer på en stavemåde, der følger rigsmål og retskrivning. De sønderjyske gårdnavne *Æ Awtensang* og *Æ Swaanbank* (dialektortografisk gengivelse efter optegnelse i Stednavneudvalgets arkiver, 1910) har eksempelvis foranstillet bestemt artikel. Navnenes rigsmålsformer må derfor nødvendigvis være *Aftensangen* og *Svanebakken*. Uden for Stednavneudvalgets regi, men potentielt noget udvalget vil blive konfronteret med på et tidspunkt, er et eksempel som formen *Hawskoven*. Det er navnet på et lille, rekreativt område i Hanstholm Kommune i Nordjylland, men da navnet skulle registreres i stednavneregisteret hos Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering for eksempelvis at kunne blive vist på statslige kort, kom det til en diskussion mellem styrelse og kommune, for styrelsen ville ikke umiddelbart anerkende og registrere en form, som ikke følger dansk retskrivning; den korrekte form måtte være *Havskoven*. I lokalavisen blev sagen fulgt, og en lokal politiker ville ifølge avisen bruge den kommunale udfordringsret for at få lov til at stave ”som man siger i Hanstholm” (”Her staves haw med ”w””, artikel i Nordjyske Stiftstidende, 1. marts 2019 (Infomedia). Det paradoksale ved formen er, at lokaliteten ligger inden for et dialektområde, som har foranstillet bestemt artikel (vestjysk, se fx dialektkort 1

på dialekt.dk) - ikke efterstillet som i rigsmål. Formen af appellativet hav afspejler heller ikke en særlig jysk udtale. Der er tale om en ikke normeret, dialektortografisk brug af bogstavet w frem for rigsmålets v for den u-udtale, som er tilnærmelsesvis den samme som i rigsmålet, og som i øvrigt også er den aktuelle udtale af u-komponenten i diftongen i appellativet skov. Derfor må *-skoven* opfattes som rigsmål. Navnet kunne muligvis skrives i en mere entydig dialektortografi som fx *Æ Hawskow*, men formen *Hawskoven* er hverken det ene eller det andet. En sag med et navn med diftongudtale, som var på bordet i Stednavneudvalget i 2019, var da Odder Kommune i det midtjyske (for anden gang siden 1974, hvor kommunen fik afslag) ansøgte om ændring af landsbynavnet *Hov* til den gamle stavemåde *Hou*. En aktiv spiller i sagen var Hou Fælleslaug, som staver deres navn dobbelt gammeldags, da også ordet laug i rigsmål staves med v, lav. Et 12-årigt barn udtalte til lokalavisen JP Aarhus ("Hov Hou! Havnebyen får nyt gammelt navn", artikel i JP Aarhus 23. september 2019 (Infomedia): "Når jeg skriver med mine venner, staver jeg det altså med "u". Det giver også mere mening i forhold til, hvordan man udtaler det, og så er det meget pænere". Her er tillagt endnu en dimension, nemlig at skriftbilleder har en æstetisk værdi for sprogbrugerne.

Der er mange berettigede grunde til, at jysktalende kan føle sig diskrimineret i forhold til retskrivningen, som primært bygger på den variation af dansk, som tales i det østlige Sjælland, men det er ikke Stednavneudvalgets opgave at etablere dialektortografiske standardformer, men at tilstræbe entydighed ved at følge rigsmålets retskrivningsprincipper. Pointen med at analysere stednavnes udtale var heller ikke som udgangspunkt at skabe egentligt udtalenære former for dialektbevarelsens skyld, men, som N.M Petersen dikterede, at holde udtalen op imod oprindelsen, og ad den vej at få identificeret ordstoffet korrekt. På den baggrund kunne stednavnet få den mest korrekte rigsmålsdanske form. Den danske form af et sønderjysk landsbynavn i Aabenraa Kommune, hvis tyske form er *Jordkirch* (se fx de preussiske målebordsblade, som kan tilvælges i Styrelsen for Dataforsyning og Effektiviserings kortviser), blev eksempelvis etableret på baggrund af en udtaleoptegnelse [hjöwekje] og den middelalderlige skriftform 1445 Hyørðhekyerd. Disse former afgjorde, at forledet ikke kunne være substantivet hjort 'drøvtygger med gevir, der lever i skovområder' (efter DDO), men derimod er substantivet hjord 'gruppe af husdyr, der går samlet, flok' (efter DDO). Derfor fastsattes formen

Hjordkjær (retskrivningslisten 1919) frem for en form *Hjortkær*, der ellers havde lokal tilslutning. Visse generelle jyske dialekttræk fik dog standardformer, som modsvarer den faktiske udtale, fx ved jysk apokope. Således tog Stednavneudvalget fra første færd en beslutning om, at ellers identiske jyske og sjællandske navneled skulle standardiseres forskelligt, fx *-ing* overfor *-inge*, *-toft* overfor *-tofte* og *-lund* overfor *-lunde* (retskrivningslisten 1920/1922 § 9). Dette valg divergerer fra grundprincippet at stednavne, som er etymologisk identiske, skal have samme stavemåde (ibid. § 6).

Dansk, tysk og engelsk på dansk

Idealerne vedrørende standardiseringen af danske stednavne var oprindeligt og i forbindelse med både genforening og siden 2. Verdenskrig præget af en antitysk agenda, jf. argumentationen mod formen *-itze* ovenfor. Stednavneudvalget har ikke tradition for at blande sig proaktivt i navnespørgsmål, der er i grunden tale om et rådgivende udvalg uden egentlig bemyndigelse, men der har været tvister gennem årene, hvoraf nogle er landet på ministerbordet, fx da Stednavneudvalget i 2003 afsløg formen *Riis* (Mikkelsen 2010: 302–303).

I 1919 reagerede Stednavneudvalget på en avisartikel i Jyllands-Posten, hvor nogle nye jernbanestationers navne var omtalt. En klage blev i november fremsent både til Ministeriet for offentlige Arbejder og videre herfra til Himmerlandsbanen på hvilken stationerne lå. Der står i klagen blandt andet: ”Navne som Hoffmannsdam og Lurelshaven har en uheldig, tyskklingende form [...]. Trafiknavne er i vore Dage de mest brugte Stednavne, og det er derfor meget uheldigt at give Jærnbanestationer mindre danske Navne” (Stednavneudvalgets arkiv). Man kan undres lidt over den bryske tone, for forleddet i *Hoffmannsdam* er et slægtsnavn, og tyske slægtsnavne og tyskklingende slægtsnavne bæres af mange danskere (se fx Farø 2022). Tillige er opkaldelse efter personer en såre almindelig navnedannelsespraksis, men Stednavneudvalget havde dengang ikke formuleret principper for retskrivning af stednavne med personnavneled. Himmerlandsbanens svar på tiltale var, at stationernes navne ingenlunde var endeligt fastlagt, og at der ville blive taget rimelige hensyn. Navnene kom aldrig i brug. Da Stednavneudvalget i 1978 samlede og reviderede retskrivningslisterne, blev en principudtagelse indskrevet, idet der under punkt 9 om det formulerede sæt stavereregler står, at ”det [...] ikke altid

gælder for stednavne, hvori indgår fremmedord eller personnavne af traditionel skriveform (Fortegnelse over stednavne i amterne øst for Lillebælt: 7).

Stednavneudvalget har altid søgt at holde det fremmedsproglige, i praksis tyske, ude af danske stednavne og samtidigt anset trafikknudepunkter og jernbanestationers navne som særligt vigtige at standardisere. I nutiden påvirkes dansk i højere grad af engelske indlånsord og indlånt syntaks end af tysk, og især inden for kommerciel navngivning bliver engelske navne mere og mere dominerende, jf. fx navne som *Fields* (indkøbscenter) og *Copenhagen Contemporary* (kunstudstillingshal). Når nu Stednavneudvalget historisk set har kæmpet indædt mod det ikke danske, kom det som noget af en overraskelse for nærværende forfatter at erfare, at stationsnavnet *Victoria Street Station* er autoriseret i 2003. Der er tale om navnet på et trinbræt mellem to egentlige stationer, som kun benyttes, når der er passagerer, som skal af eller på toget på strækningen Vemb-Lemvig-Thyborøn. Hvorvidt *Station* skal udtales på dansk eller engelsk er uklart. Navnet skal ifølge websitet *danskejernbaner.dk* være etableret tilbage i 1991 og være opstået som en morsomhed inspireret af den nærliggende Viktoriavej. Der synes ikke at være tale om direkte opkaldelse efter en kendt udenlandsk station, men navnet kan være inspireret stationsnavne, som ligner, fx af *Victoria Station* i London eller af *Great Victoria Street Railway Station* i Belfast.

Stationsnavne på den nye letbane i Århus har *ikke* været gennem Stednavneudvalget, og det er måske et strategisk fravalg i Århus, for stamemåden *Dokk1* ville ikke kunne opnå autorisation, da talord ikke må indgå i autoriserede stednavne. Der er egentlig tale om navnet på et kulturcenter på Århus Havn, hvor letbanen har stoppested. Selvom sproget er dansk, og det mest logiske synes at være et navn identisk med bestemt form af appellativet dok, altså dokken, er også denne skriftforms udtale lidt svær at afkode sikkert. Hedder det [ˈdʌgən], [ˌdʌgˈen] eller måske [ˌdʌgˈed] eller noget helt fjerde? På Wikipedia kan man under opslaget Dokk1 læse, at det er ”valgfrít”, om man vil kalde kulturcenteret *Dokken* eller *Dokk-ét*. Den form for tvetydighed ønsker Stednavneudvalget ikke at fremme.

Idealer, praksis og diktat

Som ovenstående har vist, er der ikke få forhold i forbindelse med ret-

skrivningen af danske stednavne, som reflekterer divergerende idealer, holdninger, ønsker og praksisser. Bent Jørgensen har formuleret det således: ”Der er mange interesser, og tit også følelser, knyttet til skrivemåden af det enkelte stednavn, og en af Stednavneudvalgets vigtigste opgaver er at afbalancere forskellige hensyn og synspunkter over for hinanden” (Jørgensen 2006: 2). Dette synspunkt kan formanden for Stednavneudvalget pr. 2022 tilslutte sig. At afvige fra et regelsæt har dog den konsekvens, at der dannes præcedens for andre, tilsvarende afvigelser. Har man sagt ja til Th- i *Thurø*, bliver det meget vanskeligt, at argumentere sprogligt for nej til Th- i *Thorø* eller i noget andet stednavn, som kan sammenlignes hermed. Den pragmatiske tilgang har dog formentlig sin begrænsning, for før eller siden vil et højt antal afvigelser føre til, at paradigmet bliver meningsløst.

Stednavneudvalget har ofte været udsat for kritik. Ikke mindst når udvalget har søgt at stå fast på et princip som fx at anvende bogstavet å eller ikke at ville indstille formen *Riis* til autorisation (Mikkelsen 2010: 302–303). Den generelt kompromissøgende praksis er rimeligvis derfor ikke kun et levn efter Brøndum-Nielsen, men også forbundet med den erkendelse, at man fra politisk hold har været tilbøjelig til at underkende Stednavneudvalgets afgørelser til fordel for den klagende part. Det er cirkulært om dobbelt a og afgørelsen i sagen om formen *Riis* konkrete eksempler på (se Holmberg 2008: 119–120). Et evigt paradoks er også, at det ingen reelle konsekvenser har, hvis man lokalt ikke følger retskrivningen. Vejdirektoratet afviser at skilte ved statens veje med uautoriserede stednavneformer, men byzoneskilte med ukorrekte former er ikke et sjældent syn. Således findes også formen *Høll* på byzoneskilte af det navn, som tidligere blev skrevet *Slethøl*, men fik den autoriserede kompromisform *Høl*. Formen *Høll* har også vundet indpas hos adressemyndigheden som supplerende bynavn, dvs. et stednavn, der udpeger en given lokalitet nærmere end til det overordnede postdistrikt. I praksis betyder det, at borgere i *Høl* af kommunen får udstedt sundhedskort, hvoraf en i henhold til retskrivningen ukorrekt form, *Høll*, fremgår. Dette til trods for, at formen *Høl* har været gældende retskrivning gennem 70 år og til trods for, at det er offentlige myndigheders lovfæstede pligt at følge retskrivningen. Divergenserne består, og det er sådan set forståeligt, at man lokalt undrer sig dybt over, at Stednavneudvalget kan insistere på en form som *Høl*, der ikke har støtte lokalt.

I det internationale samarbejde om standardisering under FN-organisationen UNGEGN (*United Nations Group of Experts on Geographical Names*), er et af nøglebegreberne for tiden ”sustainable development”, som indgik som tema på mødet *2nd Session of the United Nations Group of Experts on Geographical Names* i maj 2021. Begrebet bruges om forskellige sammenhænge, hvor stednavne på en eller anden måde skal sikre eller sikres bæredygtighed og kontinuitet. Det vigtigste både før og nu, men også det sværeste i fastsættelsen af retskrivningsformer af stednavne, er, at få alle sprogbrugeres synspunkter og interesser til at konvergere, til at være rettet mod det samme punkt. Det handler i bund og grund om det, der er meningsgivende for et fællesskab, men det meningsgivende er ikke en universel størrelse. Normering af sprog er en vedvarende forhandlingsproces i en verden i konstant forandring, og det gælder også for normering af stednavne.

Lydskrift

Anvendt lydskrift: IPA-Dania-Hybrid, som benyttes i DDO. Nøgle: <https://ordnet.dk/ddo/artiklernes-opbygning/udtale>. Tegnvalger findes på Ruben Schachtenhaufens website <https://schwa.dk> under Lydskriftværktøjer > IPA-tegnvalger til dansk.

Litteratur, kilder mm.

- Danmarks Kirker*. VIII, bind 1 (1948), København (Tillese Kirke, 340–352).
- Dialektkort på dialekt.dk <https://dialekt.ku.dk/dialektkort/#map=1>
- Farø, Ken Joensen 2022: De tyske efternavne i Danmark. *Mål og Mæle* 43(1): 23–31.
- Grundtvig, Svend 1870. *Dansk retskrivningsordbog, stemmende med de på det nordiske retskrivningsmøde i Stokholm 1869 vedtagne regler*. København: Reitzel.
- Grundtvig, Svend 1872: *Dansk Haandordbog med den af Kultusministeriet anbefalede Retsskrivning*. København: Reitzel.
- Frederiksen, Britta Olrik 2018: 5.2 Ortografi. Gammeldansk. Ebba Hjort et al. (red.): *Dansk Sproghistorie 2. Ord for Ord*, 27–55. Århus/København: Aarhus Universitetsforlag.
- Holmberg, Bente 2008. Danske stednavne – officielt og uofficielt. *Sprog i Norden* 39(1): 115–124.

- Knudsen, Gunnar 1935. *Stednavneudvalget gennem 25 aar. 1910 - 13de Juli - 1935*. København: G.E.C. Gad.
- Infomedia, medieovervågning, analyser, rådgivning og teknologi, infomedia, <https://infomedia.dk>
- Jacobsen, Henrik Galberg 2010: *Ret og Skrift. Officiel dansk retskrivning 1739–2005*, bind 1–2. Dansk Sprognævnets skrifter 42. Odense: Syddansk universitetsforlag.
- Jakobsen, Johnny G.G. 2018: Kramnitse eller Kramnitze – it's not so eazy ... Webartikel: https://navn.ku.dk/maanedens_navn/kramnitse.
- Jakobsen, Johnny G.G. 2021. Kort som kilde til Danmarks stednavne: Brugen af historiske kort i dansk stednavneforskning. *Geoforum Perspektiv* 20(38): 185–198. <https://doi.org/10.5278/ojs.perspektiv.v20i38.6594>.
- JP Aarhus = Jyllands-Posten Aarhus. JP/Politikens Hus.
- Jørgensen, Bent 2006: Retskrivningen af stednavne. I: *Det drejer sig om*. København: Stednavneudvalget.
- Madsen, Emil 1863: Sjælandske Stednavne, undersøgte med Hensyn til Betydning og Oprindelse. *Annaler for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1863: 179–363.
- Madsen, Emil 1865: Om Retskrivning af Stednavne. *Tidskrift for Philologi og Pædagogik* 6: 263–298.
- Mikkelsen, Jørgen 2010: Debat: 100 års debat om stednavnes retskrivning. Nogle refleksioner i anledning af Stednavneudvalgets 100 års jubilæum. *Fortid og Nutid*: 293–304.
- Nordjyske Stiftstidende. Det Nordjyske Mediehus.
- Pedersen, Birte Hjort 1985: Stednavneudvalgets arbejde med stednavne- retskrivning. Arbejdsgang og udvikling gennem 75 år. Bent Jørgensen (red.): *Stednavne i brug. Festskrift udgivet i anledning af Stednavneudvalgets 75 års jubilæum*, 211–227. København: Reitzel.
- Saaby, Viggo 1891: *Dansk Retskrivningsordbog. Udarb. i Overensstemmelse med de ministerielle Retskrivningsregler af 7. Juni 1889*. København: Reitzel.
- Stednavneudvalgets arkivalier: Arkiv for Navneforskning, Emil Holms Kanal 2. 2300 København S.
- Styrelsen for Dataforsyning og Effektiviserings kortviser <https://sdfekort.dk/spatialmap>. [Styrelsen har 7/6 2022 skiftet navn til Styrelsen for Dataforsyning og Infrastruktur.]

Trap Danmark = Trap, J.P. 1920-32– *Danmark*. 4. udgave, København (Maribo, bind iv, 1923).

UNGEGN = *United Nations Group of Experts on Geographical Names* <https://unstats.un.org/unsd/ungegn/> > *2nd Session of the United Nations Group of Experts on Geographical Names* (https://unstats.un.org/unsd/ungegn/sessions/2nd_session_2021/)

Wikipedia. Den frie Encyklopædi. <https://da.wikipedia.org/wiki/Forside>

W. Ulrich 1927: Om Retskrivning af Stednavne paa Generalstabens Kort. *Geografisk Tidsskrift* 30(3): 146–151. <https://tidsskrift.dk/geografisk-tidsskrift/article/view/47600>.

Oversigt over stednavneudvalgets retskrivningslister 1919-1985

Fortegnelse over Navne paa Sogne, Kommuner og Trafiksteder i Nord- og Mellemslesvig. En Retskrivningsliste vedtaget af Stednavneudvalget 23. april 1919. København 1919.

Danske stednavne. Retskrivningsliste over de for Administration og Samfærdsel vigtigste danske Stednavne vedtaget af Stednavneudvalget 24. juni 1920. København 1920.

Danske Stednavne. Retskrivningsliste over de for Administration og Samfærdsel vigtigste danske Stednavne vedtaget af Stednavneudvalget 24. juni 1920. København 1921.

Danske stednavne. Retskrivningsliste over de for Administration og Samfærdsel vigtigste danske Stednavne vedtaget af Stednavneudvalget 24. juni 1920 og 10. december 1921. København 1922.

Fortegnelse over Sjællands Stednavne. København 1932.

Fortegnelse over Stednavne paa Lolland, Falster, Fyn og Bornholm, København 1938.

Fortegnelse over Stednavne i de sønderjyske Landsdele, København 1948.

Fortegnelse over stednavne i Vejle Amt, København 1951.

Fortegnelse over stednavne i Viborg Amt, København 1951.

Fortegnelse over stednavne i Randers Amt, København 1953.

Fortegnelse over stednavne i Aalborg Amt, København 1957.

Fortegnelse over stednavne i Århus og Skanderborg Amter, København 1958.

Fortegnelse over stednavne på Færøerne, København 1960.

Fortegnelse over stednavne i Hjørring Amt, København 1966.

Fortegnelse over stednavne i Ribe Amt, København 1967.

Fortegnelse over stednavne i Thisted Amt, København 1969.

Fortegnelse over stednavne i amterne øst for Lillebælt, København 1978.

Fortegnelse over stednavne i amterne vest for Lillebælt, København 1985.

Språkrådets tilskuddsordning for å ta vare på lokale navn – bakgrunn for tiltaket og status etter seks år

Christian-Emil Ore

In Norway, onomastic fieldwork and the study of place names have a tradition back to the 19th c. In 20th c. numerous field work campaigns were undertaken and extensive collections were created. The last large project ended almost 40 years ago. This fact and the Norwegian ratification of the UNESCO charter for the protection of intangible cultural heritage in 2007, prompted the Norwegian Cultural Ministry to launch a funding scheme for the collection of local place names. The paper discusses the context for this decision. A digital registration system was ready in 2016 and in the same year, the first projects were funded. In the paper, the registered data are analysed and the experiences with the system are discussed. The database currently contains 126 000 detailed registrations. This is a substantial number, and the project can be considered a success. On the other hand, the number could have been higher. A reason for this is the lack of a good and user-friendly search interface and a nationwide organization taking care of data-sets from onomastic fieldwork.

Bakgrunn

Å sette navn på ting og steder i omgivelsene våre er vanlig og helt nødvendig for å kunne snakke om dem og å finne frem. Noen navn er gamle og nedarvede, mens andre er av nyere dato. Blant de sistnevnte finner vi kreative påfunn fra eiendomsutviklere som ofte erstatter stedsnavnene som ble brukt tidligere. Mange lokale navn er knyttet til bruken av et område. De forsvinner når bruken av området endres ved utbygging, nedlegging av lokal virksomhet som gårdsdrift og gjennom avfolking. En

slik endring av stedsnavn har alltid vært en pågående prosess, men har skutt fart de siste 150 årene i takt med de store samfunnsendringene.

I 2014 ga Kulturdepartementet Språkrådet i oppdrag å etablere en støt-teordning for innsamling av lokale stedsnavn. Bakgrunnen var at Norge i 2007 ratifiserte UNESCO-konvensjonen om vern av den immaterielle kulturarven (UNESCO 2003). Stedsnavn regnes som en del av en muntlig tradisjon. Dermed regnes de til den immaterielle kulturarven slik denne er beskrevet i artikkel 2 i konvensjonen. Konvensjonen nevner som relevante vernetiltak blant annet kartlegging, dokumentasjon, forskning og bevaring. I denne forbindelsen betyr bevaring fortsatt bruk, altså at en tradisjon holdes levende. Dokumentasjon av immateriell kulturarv er i motsetning til bevaring alltid materiell og hører dermed til den materielle kulturarven. Det kan synes paradoksalt, men all dokumentasjonen vi finner i språk-, navne-, etnologi- og folkloristikkksamlinger er materiell kulturarv som dokumenterer immateriell arv. Kulturdepartementets oppdrag kan sies å være et ønske om å dokumentere det immaterielle for å sikre kunnskap om navnetradisjonen, men også for å støtte opp under navnetradisjoner som ellers vil dø ut. Et annet moment i Kulturdepartementets begrunnelse er det faktumet at det ikke har blitt gjort systematisk innsamling av stedsnavn siden 1980-tallet. Mye kunnskap om bruk av stedsnavn har gått tapt siden den gang. Universitetenes nedbygging av språk- og stedsnavnsamlingene over tid har heller ikke gjort situasjonen bedre, se for eksempel intervjuet med Tom Schmidt i Klassekampen (Larsen 2014) og Terje Larsens leder i *Nytt om Namn* nr. 67/68 (Larsen 2019).

Innsamling av stedsnavn

Det har vært samlet inn og systematisert stedsnavn i hvert fall siden det store arbeidet med 1886-matrikkelen. Oluf Rygh og andre etter Ryghs død brukte bakgrunns materialet fra matrikkelarbeidet til å gi ut serien *Norske Gaardnavne* (Rygh 1897–1936), i alt 20 bind inkludert registerbind og innledning. *Norske Gaardnavne* fokuserer som tittelen antyder, på gårds- og bruksnavn. Verket omfatter rundt 60 000 forekomster av gårds- og bruksnavn med i alt 200 000 forekomster av varianter med referanser til skriftlige kilder, stort sett fra 1723 og tidligere. Referansene er ofte bare et årstall, så en må lete litt i forordene til de ulike bindene for å finne kilden som skjuler seg bak årstallet. Mye av motivasjonen for arbeidet med å fastsette 1886-matrikkelens navneformer og serien *NG* var

å bygge bro tilbake til navneformene som eksisterte før påvirkningen fra dansk skriftspråk, se innledningsbindet til *NG* og ikke minst Gustav Indrebøs *Norsk Namneverk* (Indrebø 1927). Arbeidet kan sees som et ledd i å reetablere bruksdomener for norsk språk som var en viktig del av nasjonsbyggingen på 1800-tallet.

I senere innsamlinger har dette vært tonet ned, og utover 1900-tallet endret innsamlingsfokuset seg. For eksempel var Kåre Hoels fokus å utvide *NG* med nyere plassnavn og andre bebyggelsesnavn i Østfold (Hoel 1994–2020). Universitetet i Bergen har samlet inn og bygd opp en stor database over navn i Hordaland. Tilsvarende har Fylkesarkivet i Sogn og Fjordane samlet inn og lagd en database med flere hundre tusen stedsnavn (Ølmheim 2008). I tillegg kommer innsamlinger gjort ved universitet og andre arkiv, se Helleland og Johannessen (2012) for en mer uttømmende liste. Men likefullt heter det i stortingsmeldingen *Mål og Mening* (St.meld. nr. 35 2007–2008) i avsnitt 8.3.3.4 *Innsamlings situasjonen i dag*:

Etter 1990 har det ikkje vore råd å finansiera nemnande innsamlingsarbeid, og det som likevel er samla, har skjedd i regi av interesserte amatørar under ei viss rettleiing frå vitskapeleg personale ved universitet og høgskular.

Dette ble skrevet for 15 år siden, men det har ikke vært noen landsomfattende innsamlingsprosjekter siden den gangen heller. Derimot er det gjennomført mange frittstående små og mellomstore lokale nyinnsamlinger eller digitaliseringer av eldre samlinger i regi av personer med ulik grad av navnefaglig kompetanse, se for eksempel Sætre (2022), Vang historielag (2019) og Vossestrand sogelag (2022).

Stedsnavnsinnsamlingen i regi av Språkrådets støtteordning er landsomfattende, men mange av de 68 delprosjekt kan strengt tatt sies å være gjennomført i regi av interesserte amatører under en viss rettleiing av navnefaglig personale.

Det finnes et prosjekt fra 1930-tallet som har klare likhetspunkter med Språkrådets innsamlingsprosjekt, nemlig Gustav Indrebøs såkalte skolebarnoppskrifter. Denne innsamlingen er lite kjent (Nes 1975). Begge prosjektene er basert på frivillig lokal innsats. Hos Indrebø er det skolebarna som samler inn navn fra gården der de bor, og skolelæreren som er den lokale kvalitetskontrollen. I Språkrådets prosjekt er det forutsatt at de lag

og grupper som mottar støtte, selv er ansvarlige for kvalitetssikringen, mens innsamlingen kan gjøres av personer med lokalkunnskap, men uten navnefaglig kompetanse.

Indrebøs innsamlingsstrategi var altså å bruke ufaglærte personer, skolebarn, med god kunnskap om svært lokale navn, såkalte smånavn. Prosjektet gikk ut på at det ble delt ut et skjema til skolebarn som bodde på gård. På dette skjemaet skulle de føre opp alle stedsnavnene de kjente på gårdens område. Først på hvert skjema var det trykt en instruks som ganske godt forklarer prosjektet. Registreringskategoriene er de samme som ved andre navnefaglige innsamlingsprosjekter. Men etymologi, preposisjonsbruk og dativformer er utelatt. Kildeproveniensen er implisitt, og kartfestingen er begrenset til bruksnivå. Skjemaet var trykt i en nynorskutgave og en bokmålsutgave, og det er den forklarende teksten fra bokmålsversjonen som er gjengitt nedenfor:

Skriv ned her alle navn som du vet på bruket deres! Spør gamle folk også! Skriv navnene slik de uttales i bygdemålet, og tilføy i parentes () etter hvert navn hvad det er for eksempel: Tyssa (fossende elv) Tosellin (bratt hammer), Rågna (vid slette), Klimin (berg), og Vemberne (gamle åkrer). Er der noen gamle sagn om somme navn, så skriv sagnene tilslutt. [...]

[Kategorier:]

- A. Navn hjemme på gården.
- B. Navn i skogen eller utmarken.
- C. Navn på stølen og på fjellet.
- D. Navn opefter stølsveien og efter skogsveiene
- E. Navn i fjæra og ute på sjøen og vatn

Prosjektet ble gjennomført i store deler av landet, men ikke i østlandsfylkene, i Bergen eller i Finnmark. Ifølge Nes (1975) kom det inn skjema fra noe under 10 000 matrikelgårder eller knapt 27 % av matrikelgårdene i de fylkene der innsamlingen ble gjennomført. Nes skriver at det bare for Hordaland og Sogn og Fjordane kom inn 3000 lister med i alt 350 000 navneforekomster. Listene for Nordland og Troms samt 30 lister fra Etnedal i Oppland (!) ble transkribert og digitalisert i 1990-årene av Dokumentasjonsprosjektet (Kristiansen og Ore 1998), som artikkelforfatteren var faglig leder av. En optelling basert på det digitale materialet viser at det omfatter 3 300 lister med rundt 142 000 navneforekomster,

som er vesentlig mer enn de tidligere anslagene fra fagavdelingen i Tromsø, se Kristiansen og Ore (1998). Så samlet må skolebarnoppskriftene være et svært stort materiale. Men både papirmaterialet, som ligger lagret ved Universitetet i Bergen, og det digitaliserte materialet er lite utnyttet i forskning. Det ser altså ut til at skolebarnoppskriftene er lite kjent (Nes 1975), noe som også kan skyldes at Indrebø døde allerede i 1942 og var opptatt med andre ting de siste årene han levde. I de to tilfellene på bruk som jeg har kommet over, har lokale lister vært brukt for å undersøke om navnene fortsatt er kjent og i bruk, se Helleland (1978) og Larsen (2015).

Gjennom årene er det lagd et stort antall digitaliserte og papirbaserte samlinger på grunnlag av stedsnavnsinnsamlinger i Norge. Mye av dette kan ha gått tapt eller er på vei til å forsvinne på grunn av uklare ansvars- hold og mangel på klare tilbud om og greie rutiner for deponering i arkiv og samlinger. Dette tas også opp i stortingsmeldingen *Mål og mening* (St.meld. nr. 35 2007–2008), avsnitt 8.3.3.5 *Oppsummerande vurdering*:

I første omgang kan det vera aktuelt å setja av midlar til eit prosjekt for å registrera og kvalitetsvurdera dei stadnamnsamlingane som finst rundt om i landet, både i ulike samlingar og arkiv og på private hender.

Som et tilsvarende svar på de oppsummerende vurderingene i stortingsmeldingen søkte navnegranskerne ved Institutt for lingvistiske og nordiske studier ved Universitetet i Oslo (ILN/UIO), med tilslutning fra Samarbeidsnemnda for namnegransking, om et pilotprosjekt for å kartlegge eksisterende samlinger og samordne eksisterende databaser. Videre ble det søkt om et pilotprosjekt for Hedmark, med eldre som arbeidsressurs, for å kartlegge, ta vare på og følge opp eksisterende innsamlinger med nye innsamlinger. Det ble også søkt om et tilleggsprosjekt for å teste ut et opplegg for georeferering av markeringer på manuskart og for å utarbeide en skisse for en overordnet virtuell database. Resultatene fra prosjektene er beskrevet i Helleland og Johannessen (2012). I rapporten finnes det en ganske detaljert beskrivelse av samlingene ved universitetene, en del fylkesarkiv og Statens kartverk. Men det mangler fortsatt en offentlig tilgjengelig og uttømmende liste over alle stedsnavnsinnsamlinger og det tilhørende materialet. Som koordinator av det praktiske opplegget for innsamlingene i regi av Språkrådet har jeg flere ganger fått henvendelse fra

personer med mindre, lokale samlinger som lurar på om disse kan registreres i systemet til Språkrådet. Det vil være en klar fordel om det fantes et nettsted med et samlingsregister der en kan melde inn slike samlinger etter hvert som en kommer over dem. Dette vil vel være en naturlig oppgave for Språksamlingene ved UiB, eventuelt Statens kartverk.

Kulturdepartementets bestilling

I stortingsmeldingen *Mål og mening* (St.meld. nr. 35 2007–2008) gir Kulturdepartementet svært klart uttrykk for at en der mener at det står dårlig til med ivaretagelsen av den kulturarven de tradisjonelle stedsnavnene representerer. I avsnitt 8.3.3.5 *Oppsummerande vurdering* i stortingsmeldingen står det for eksempel:

Dette inneber at det no hastar med å koma fram til ei løysing i spørsmålet om innsamling av stadnamn, og det hastar også med å få sentralt oversyn over materiale som er samla inn lokalt for å hindra at det skal gå tapt.

På bakgrunn av de klart uttalte bekymringene i stortingsmeldingen, anbefalingene i pilotprosjektrapporten (Helleland og Johannessen 2012) og Språkrådets vurdering av denne rapporten ga Kulturdepartementet Språkrådet i oppgave å sette i gang en stønadsordning for innsamling av stedsnavn. Formålet var, og er fortsatt, å hindre tap av kunnskapen om den immaterielle kulturarven som bruken av stedsnavn representerer (Kulturdepartementet 2014a). Det er verdt å merke seg at Kulturdepartementet i oppdragsbrevet understreket at det innsamlede materialet ville ha begrenset verdi

dersom ikkje materialet blir samla, registrert og gjort tilgjengeleg på ein måte som gjer at den språk- og kulturarven stadnamna representerer, kan utnyttast mest mogleg effektivt så vel i vitskapleg og anna fagleg verksemd som i eit breiare formidlingsarbeid for eit større publikum.

Kulturdepartementet ønsket å unngå at materialet som blir samlet inn under støtteordningen, blir liggende utilgjengelig slik tilfellet har vært med så mye annet innsamlet stedsnavnmateriale. Dette ble videre utdypet i departementets brev om oppstart av ordningen (Kulturdepartementet 2014b). Departementet forutsatte i oppstartsbrevet at ikke bare skal det nyinnsamlede materialet legges i en felles og åpent tilgjengelig database,

men at denne databasen også skal inneholde så mye så mulig av det allerede digitaliserte stedsnavnmaterialet i Norge. I 2014 så en for seg at en slik database skulle være en del av en landsomfattende virtuell database over stedsnavn slik det ble foreslått på Den 12. nasjonale konferansen i navnegransking i Oslo (Ore 2009).

Etter å ha fått oppdraget fra Kulturdepartementet henvendte Språkrådet seg til *Enhet for digital dokumentasjon* (EDD) ved Universitetet i Oslo for å få utviklet et egnet kartbasert registreringssystem. EDD er en videreføring av prosjektorganisasjonen bak *Dokumentasjonsprosjektet* (Kristiansen og Ore 1998), *Museumsprosjektet* (Ore og Ragnsæter 2007) og var ansvarlig for infrastrukturen for prosjektet *Norsk Ordbok 2014*, se *Norsk Ordbok 2014* (2022). EDD har omfattende erfaring med å utvikle databaser for navnegransking, for eksempel for Norske Gaardnavne, Herredsregisteret, Bustadnamnregisteret, diverse kartsamlinger og Skolebarnoppskriftene for Nordland og Troms, se oversikten i Ore (2022).

En kompliserende og nesten ødeleggende hendelse var at ILN/UIO på samme tid (i 2014) vedtok at alle språk- og navnesamlingene ved instituttet skulle avvikles, se Vikør (2016) for en faglig gjennomgang og kritisk vurdering av instituttets begrunnelse. Men som vi vet ble det høsten 2015 bestemt at språksamlingene skulle flyttes til Universitetet i Bergen (Strand 2015). Ved at UiB sa seg villig til å overta ansvaret for samlingene, unngikk en en kulturhistorisk katastrofe.

Den usikre situasjonen til tross, registreringsverktøyet ble likevel utviklet av EDD, og det ble lagd slik at dataene kunne lenkes inn i de eksisterende databasene som tidligere var lagd for navnegranskerne slik Kulturdepartementet forutsatte. Registreringssystemet ble ferdigstilt og tatt i bruk våren 2016. Det har siden blitt videreutviklet basert på tilbakemeldinger fra registreringsgruppene. Men utviklingen av det felles, lett tilgjengelige grensesnittet til de nyregistrerte dataene og de eldre samlingene ble stilt i bero på grunn av nedleggelsen av språk- og navnesamlingene i Oslo. ILN/UIO mente at dette ikke var en oppgave som de skulle bruke ressurser på, og det har tatt tid å komme i gang i Bergen. Så inntil videre er det bare det enkle åpne grensesnittet basert på registreringsapplikasjonen som gir tilgang til registreringen (EDD 2022). Men på jubileumskonferansen *Norsk stadnamnarkiv 100 år* i oktober 2021 ble det vist en lovende prototype på et slikt felles grensesnitt som kan omfatte navnemateriale registrert i regi av Språkrådets ordning.

Registreringssystemet har altså blitt drevet videre i Oslo, men det og dataene vil i 2022 bli overført til *Språksamlingane* ved Universitetet i Bergen og vil inngå i samlingene der. I resten av denne artikkel vil det bli redegjort for hvordan prosjektet har utviklet seg siden 2016, hva slags data som har blitt registrert, og hvilke erfaringer som er gjort.

Erfaringer med registreringsprosjektet

En forutsetning fra Kulturdepartementet var at innsamlingen skal følge navnefaglige prinsipper. Registreringsskjemaet som brukes i systemet, ble satt opp i samarbeid med Språkrådet og navnegranskerne ved UiO. Det følger et standard oppsett for navneinnsamling: For det første skal det navnsatte objektet kartfestes (georefereres). Videre skal det registreres språk (finsk, kvensk, norsk, samisk), en normalisert form og oppskrivners navneform, det vil si den lokale formen, og om mulig skal en også gjengi uttalen med lydskrift eller lydopptak. Preposisjon og eventuell dativform skal oppgis, men her har en nok tenkt spesielt på norske navn og følger tradisjonen i norsk navnegransking. Hvilken relevans preposisjon og dativform har for finske, kvenske og samiske navn er uklart. Men disse to feltene er ikke fylt ut for noen av de om lag 1400 ikke-norske navneregistreringene i databasen, så det bør vurderes om registreringsskjemaet bør gjøres mer språkspesifikt. En full oversikt over registreringsfeltene er vist i figur 1. Ser en bort fra preposisjon, dativformen og lydskrift, er det som skal registreres, ganske likt det Indrebø ba skolebarna om.

Utenom kartreferanse (georeferering) og oppslagsform er det ingen av feltene som er obligatoriske. Det burde det kanskje ha vært for å sikre en navnefaglig god registrering med fullstendige opplysninger. Men selv uten slike felt som må fylles ut for å komme videre, har det kommet en god del tilbakemeldinger om at registreringsskjemaet er for oppfattende, at det er vanskelig å fylle ut, og at det tar for lang tid å gjøre det. Mange ønsker seg nok et system der en bare klikker på kartet og skriver inn en lokal navneform og eventuelle utfyllende opplysninger i et ekstra kommentarfelt. Det er slik navnene registreres i for eksempel innsamlingene til Vang historielag (2019) og Vossestrand sogelag (2022). Dette viser viktigheten av god opplæring for å motivere registratorene og de ansvarlige slik at de forstår hensikten med de ulike feltene. Men det krever ekstra ressurser.

Figur 1. Hva som kan registreres. Kartfesting og oppslagsform er obligatorisk.

En gjennomgang av de om lag 126 000 registreringene viser at de fleste feltene likevel blir brukt. For 97 % av registreringene er feltet oppskriverform fylt ut. Videre har 92 % med lokalitetsbeskrivelse og 80 % har med preposisjon. Dativ er angitt bare i 22 % av registreringene. Det er ikke urimelig tatt i betraktning av at aktiv bruk av dativ er i sterk tilbakegang og uansett ikke er aktuell i mange områder selv om en går 100 år tilbake i tid. I Stranda, Lesja, Dovre og Sunndal har 95 % av registreringene dativform. Hemsedal har 91 % dativregistreringer. Midtre Gauldal og Inderøy har rundt 86 %, mens Steinkjer har 44 %. Snillfjord og Trondheim har 14 %, mens Klæbu pussig nok bare har 1 %. Ellers har Gjøvik 18 % og Ringsaker 86 %. Disse 13 kommunene har 99 % av alle dativregistreringene i databasen. Det samsvarer godt med utbredelsen av dativ. En skal også huske på at utvalget av kommuner henger sammen med interessen for å registrere stedsnavn. Der interessen er stor, kan en også forvente en bedre kunnskap om stedsnavn.

Som registreringsskjemaet i figur 1 viser, ber en også om proveniens, det vil si navn og fødselsår på informanten og navn og årstall for når opplysningene ble notert (skrevet opp). Her stilles det større krav til deltakerne i prosjektet og til grunnlagsmaterialet. Gamle lister kan ofte mangle noen av disse opplysningene. I en del av registreringsprosjektene skriver deltakerne av lister og kortsamlinger lagd på grunnlag av feltmateriale

fra tidligere prosjekter. Det er kanskje for mye forlangt at en alltid skal gå tilbake til originalene som dessuten kan være tapt. Slik manglende proveniens er for øvrig også observert i universitetenes egne samlinger. Men tallene viser at de fleste stedsnavnregistreringene er kildefestet: 97 % av registreringene har med oppskrivners navn, og 92 % har både oppskrivners navn og året registreringen ble gjort. Det er 90 % som har navn på både informant og oppskriver, mens det er bare 79 % som har alle fire kategoriene utfyllt. Spesielt ser det ut til at fødselsåret til informanten ikke alltid er kjent. Å finne frem til det er ikke alltid mulig, og det er en av de opplysningene som lettest kan gå tapt i redigering og raffinering av eldre innsamlet materiale.

Å lage redigerte lister basert på eldre innsamlinger er ikke ideelt og bør unngås. Men hva skal en så gjøre der originaldataene ikke lenger finnes, eller der det er altfor kostbart å skrive av originalmaterialet på nytt? Det har kommet flere henvendelser fra folk som har allerede digitalisert materiale i form av Excel-ark og enkle databaser. Hvilke krav skal en stille til dette materialet? Det er åpenbart at det trengs en veiledningstjeneste for behandling av data om stedsnavn.

Status	Antall registreringer
Under Arbeid	39 620
Til korrektur	3 969
Ferdig	69 807
I alt	113 564

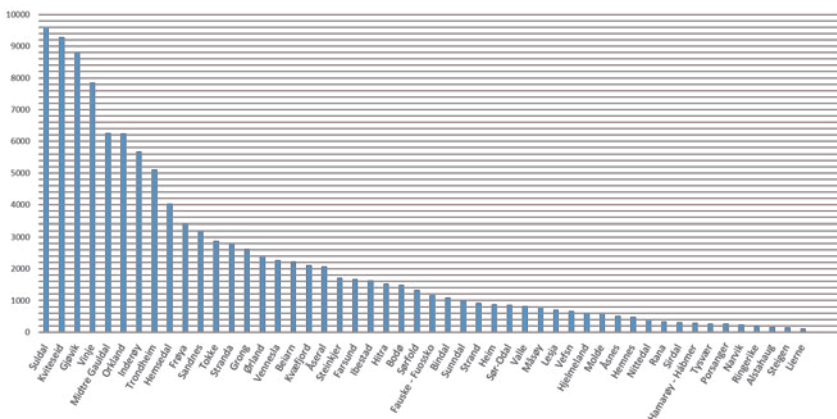
Figur 2. Alle navneregistreringene plottet på kart, tall fra oktober 2021.

I tillegg til de tradisjonelle navnefaglige kategoriene er det åpnet for å registrere lyd, bilde og video som dokumentasjon av navnet, det navnsatte objektet og andre forhold knyttet til navnet og stedet. I registreringssystemet er det gjort på den enklest mulige måten slik at en ikke trenger å registrere metadata om forfatter, fotograf, opptakssted, rettigheter og annet. I en ideell verden burde det vært tatt med, men en kommer da raskt inn på GDPR-direktivets reguleringer av personopplysninger (GDPR 2022). Om lag 12 % av registreringene har slike ekstra mediefiler, mens 20 % har lydskrift. Det er som oftest ikke brukt IPA (International Phonetic Alphabet) eller en annen lydskriftstandard som Johan Storms Norvegia, men bare tillempet normalskrift. En kunne ønske seg at lydskriftfeltet var mer brukt, men det krever mer av innskriverne. Lyd-, bilde- og videodokumentasjonen er bare ment som et ekstra tilbud, og som oftest vil det ikke foreligge slik dokumentasjon. Det gjelder spesielt for registreringer som stammer fra tidligere innsamlinger og lister.

I figur 3 ser vi hvordan antallet registreringer fordeler seg på de 50 kommunene som har mer enn hundre registreringer. I et fåtall av disse kommuner er det mange registreringer, mens i over halvparten av dem er det under 1000 registreringer. Figuren viser ikke antallet stedsnavn som finnes i kommunene, men den viser en oversikt over interesse, innsats og kapasitet i de ulike registreringsprosjektene. Nå skal det sies at noen registreringsgrupper har skrevet av eksisterende innsamlinger, og de er dermed kommet noe lettere fra det, mens andre har drevet aktivt innsamlingsarbeid. I en ideell situasjon burde søylene i figur 3 hatt en jevnere høyde.

En navneregistrering er en pakke med informasjon som er koordinatfestet (georeferert). Det var fra begynnelsen av et ønske om at det til enhver slik registrering skulle knyttes informasjon om fylke, kommune, gårds/bruksnavn og matrikkelnummer for gård/bruk. Det er en funksjon som har mistet litt av meningen etter digitaliseringen av karttjenestene. Men det er fortsatt en grei måte å søke i og systematisere materialet på. En kompliserende faktor er kommune- og regionreformen fra 2020. Matrikkelnumrene ikke er konstante. Det gjør at vi i tillegg til dagens inndeling må ha med fylke- og kommuneinndeling fra før 2020. Fra 2024 kan det bli en rekke nye endringer. Matrikkelen er for øvrig et register over teiger og hvilke(t) bruk teigen er eiermessig knyttet til. Spesielt kan utmarksteiger og teiger på setre ha mange eierbruk med forskjellige navn

og gårdsnummer. Omvendt trenger ikke gårds/bruksnummer identifisere bare ett geografisk sted. Så det sikreste er koordinatfesting, men det er ikke så lett å søke etter koordinater med et tradisjonelt tekstbasert søkeskjema. Her trenger en et interaktivt kartgrensesnitt der en kan trekke opp polygoner for å angi og begrense søk.

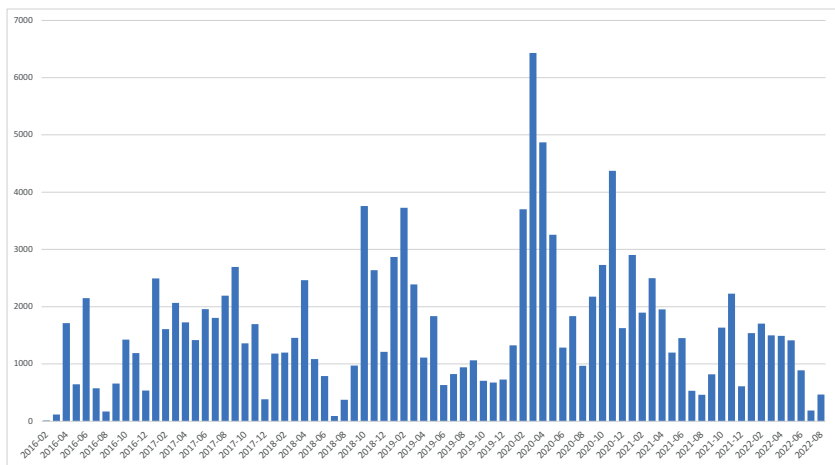

Figur 3. Antall registreringer for de 50 kommunene med flest registreringer.

Ved utgangen av august 2022 var det om lag 126 000 navneregistreringer i databasen. Det er 13 000 flere enn ved jubileumskonferansen i oktober 2021. Figur 4 viser utviklingen siden registreringsarbeidet startet i 2016. Figuren viser at det er en ujevn registreringsaktivitet gjennom det enkelte året. Om sommeren og rundt nyttår er det redusert aktivitet i forhold til månedene rundt. Det ser ut til at aktiviteten gikk kraftig opp ved begynnelsen av pandemien, men har gått ned etterpå. I de fem første månedene av 2022 har den holdt seg på et jevnt nivå, men på et lavere nivå enn i samme periode i 2021. Det kan tyde på at interessen kan være i ferd med å dabbe av. Det er bekymringsfullt.

Det kan være flere grunner til dette. En vesentlig grunn er at det ikke finnes noen fullgode fremvisningssystemer for dataene. En har bare det åpne grensesnittet, som er basert på registreringsapplikasjonen, til å søke i registreringene, og det kan oppleves tregt og lite tilfredsstillende. Om en skal sette det på spissen, så er det greit å registrere informasjonen, men

det er kronglete å hente dem frem igjen. Denne mangelen på et godt fremvisningssystem kan forklare at det finnes flere egne lokalt utviklete løsninger, se for eksempel en artikkel i Kvinnheringen (Sætre 2022). Så det er viktig å få til et raskt og enkelt grensesnitt enten via den nye fellesapplikasjonen til Språksamlingane ved UiB, gjennom å etablere en karttjener (WMS, Web Map Service) eller gjennom et såkalt kartlag knyttet til Kartverkets tjenester. Om dette gjøres ordentlig, vil navnedataene kunne hentes fra en sentral database og vises frem i ulike lokale løsninger.

Figur 4. Antall nye registreringer pr måned fra januar 2016 til august 2022.

Hva nå?

Å få tilgang til innsamlet materiale er et utbredt problem som på ingen måte er begrenset til navnegransking. Et klassisk eksempel er et så ulikt fagfelt som systematisk biologi og biodiversitet. Universitetsmuseene og andre naturhistoriske museer har siden 1800-tallet samlet inn materiale og gjort registreringer av arter i felt. I tillegg har aktive feltbiologer donert samlingene sine. Det har opp gjennom årene vist seg vanskelig å få tilgang til alt dette materialet om en ikke oppsøkte museene. Det fantes ingen landsdekkende (digital) oversikt. Dette var en sterkt medvirkende årsak til at Kunnskapsdepartementet i 2005 besluttet å opprette Artsdatabanken for biologisk mangfold i Norge (Artsdatabanken 2022).

For stedsnavn har vi allerede Kartverkets *Sentralt stedsnavngregister* (SSR). SSR er Norges nasjonale register for skrivemåten av stedsnavn i offentlig bruk. Det inneholder også navnevedtak og former som ikke er godkjente for offentlig bruk. Men Kartverket har ikke ansvar for å ta vare på navneinnsamlinger, verken digitale eller fysiske. Det har heller ingen andre institusjoner. Så om en ikke finner en god løsning, kan feltn materiale og annen systematisert informasjon om stedsnavn ha en utrygg fremtid, og det som ikke går tapt, vil være vanskelig tilgjengelig. Vi trenger derfor en Stedsnavndatabank i Norge. Språksamlingane ved UiB er en opplagt kandidat for en slik stedsnavnsdatabank. Ved Språksamlingane har en allerede lagd en prototype for et felles grensesnitt til ulike navnesamlinger basert på den finske stedsnavnstjenesten *Nimisampo* (Nimisampo 2022). Men det holder ikke bare å ha et felles grensesnitt. En slik organisasjon må også ha kapasitet til å ta imot og bevare lokale navnesamlinger både fysisk og digitalt. Men det vil kreve ekstra ressurser, og det er, som vi vet, ikke lett å få. Så her kreves det at alle gode krefter går sammen om en konstruktiv løsning på denne oppgaven.

Referanser

- Artsdatabanken <https://snl.no/Artsdatabanken> (lest 20.05.2022).
- EDD 2022: <https://www.edd.uio.no/navneregistrering/aapen/hovedside.html> (lest 29.08.2022).
- GDPR 2022: General Data Protection Regulation, <https://gdpr-info.eu/> (lest 28.08.2022).
- Hoel, Kåre 1994–2021: *Bustadnavn i Østfold 1–20*. Utgitt av Margit Harsen og Tom Schmidt. Oslo: Novus.
- Helleland, Botolv og Johannessen, Ole Jørgen (red.) 2012: *Hedmarksprosjektet, sluttrapport til Kulturdepartementet (førebels versjon)* <https://www.norsknamelag.no/Litteratur/Hedmarksprosjektet%20Sluttrapport%20til%20Kulturdep%20%2066%20doc.pdf> (lest 23.08.2022).
- Indrebø, Gustav 1927: *Norsk Namneverk*. Oslo: Olaf Norlis forlag.
- Kristiansen, Nina og Ore, Christian-Emil 1998: *Dokumentasjonsprosjektets sluttrapport*, <https://www.dokpro.uio.no/sluttrapp.pdf> (lest 20.05.2022)
- Kulturdepartementet 2014a: *Oppdragsbrev til Språkrådet om forvaltning*

- av ny tilskotsordning til innsamling og registrering av stadnamn ref. 2014/01373.
- Kulturdepartementet 2014b: *Tilskotsordning til innsamling og tilgjengeligging av stadnamn – igangsetjing* ref. 14/1373.
- Larsen, Dag Eivind Undheim 2014: *Den siste stedsforsker*, Klassekampen 08.07.2014. <https://klassekampen.no/utgave/2014-07-08/den-siste-stedsforsker> (lest 27.08.2022).
- Larsen, Iris Aarvik 2015: Stedsnavn langs Åfjorden. Levende og utdøde navn fra Selnes til Rånes. Masteroppgave, NTNU. <https://ntnuopen.ntnu.no/ntnu-xmlui/handle/11250/2379840>.
- Larsen, Terje 2019: Stadnamn i motvind? *Nytt om namn* 67/68: 5–6.
- Nimisampo (2022): <https://nimisampo.fi/en> (lest 20.05.2022).
- Nes, Oddvar 1975: Ei halvgløymd stadnamnsamling. *Språknytt* 1975(2): 9–11 https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/Publikasjoner/Spraaknytt/Arkivet/Eldre/Ei_halfgloeymd_stadnamnsamling/.
- Norsk Ordbok 2014 2022: <http://no2014.uib.no/perl/ordbok/no2014.cgi> (lest 20.05.2022).
- Norske stedsnavn|stadnamn 2022: <https://toponymi.spraksamlingane.no/nb/app> (lest 20.05.2022).
- Ore, Christian-Emil og Ragnsæter, Oddrun 2007: *Museumsprosjektets slutt-rapport*, Oslo 2007, https://www.muspro.uio.no/Sluttrapport_muspro.pdf (lest 20.05.2022).
- Ore, Christian-Emil 2009: En felles virtuell database for stedsnavn. *Nytt om namn* 50: 37–40.
- Ore, Christian-Emil 2022: *Om stedsnavnsdatabasene*, <https://www.dokpro.uio.no/stedsnavn.html> (lest 28.08.2022).
- Rygh, Oluf mfl. 1897–1936: *Norske Gaardnavne. Oplysninger samlede til Brug ved Matrikelens Revision*. Kristiania/Oslo: Fabritius.
- St.meld. nr. 35 2007–2008 *Mål og mening — Ein heilskapleg norsk språkpolitikk*. Oslo: Kultur- og kyrkjedepartementet. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/stmeld-nr-35-2007-2008-/id519923/> (lest 23.08.2022).
- Strand, Hilde Kristin 2015: Språksamlingane hamnar i Bergen. *Uniforum* 23.11.2015. <https://www.uniforum.uio.no/nyheter/2015/11/spraksamlingane-hamnar-i-bergen.html> (lest 27.08.2022).
- Sætre, John Karl 2022: Johan Feet digitaliserer lokalhistorisk stadnamngull. *Kvinnheringen* 15.3.2022: 10–11.

UNESCO 2003: <https://ich.unesco.org/en/convention#part3>
(lest 23.08.2022).

Vikør, Lars S. 2016: Språkdokumentasjon og språkforskning. To sider av same sak, eller to saker? Helene Urdland Karlsen, Lars S. Vikør og Åse Wetås (red.), *Livet er Æve, og evig er ordet. Festskrift til Norsk Ordbok 1930–2016*, 105–131. Oslo: Samlaget.

Vang historielag 2019: <https://vang-historielag.no/2019/01/30/registrering-av-historsike-navn-velkommen-til-dugnad-vi-trenger-din-hjelp/>
(lest 25.08.2022).

Vossestrand sogelag 2022: *Stadnamnprosjektet på Vossestrand*.
<https://www.vossestrand.no/stadnamn.htm> (lest 25.08.2022).

Ølmheim, Per Arvid 2008: *Frå Gygrekjeften til Gygrarøvi. Ei nettreise i natur og kultur*. Leikanger: Sogn og Fjordane fylkeskommune.

Lokalsamhällets namn i centralmaktens händer. Namnhantering år 1569 och år 1700 från Flackarps horisont

Ola Svensson

Two cases of field name collection, in 1569 and 1700, in Flackarp, Scania, are described in this paper. The names of the different epochs and contexts are explained and compared to each other, and thoughts on how they relate to central and local language are presented. Also, the names are put into their landscape settings, enabling analysis of settlement history. The study confirms earlier research showing that there is a correspondence between the two sources studied, thus demonstrating a continuance and a considerable age of field names in Southern Scania (Wedmark 1959–1960, Riddersporre 1995, Svensson 2015). However, in the case of Flackarp there are also obvious differences between the field names attested in 1569 and 1700. This discrepancy is described from a linguistic as well as a settlement history perspective. As stated in similar research, the drawers of the sources show influence from central Swedish respectively Danish language norm as well as individual independence (Pamp 1965, Hallberg 1996). Finally, a new interpretation of local history, including the existence of a medieval manor, is discussed, as well as a special case of linguistic correction.

Inledning

Ortnamnsinsamling i modern mening inleddes under slutet av 1800-talet. Vid den tiden förenades staternas behov av ordning och enhetlighet med vetenskapliga ambitioner. Som ett förstadium till verksamheten nämns ibland det insamlingsarbete, bland annat omfattande ortnamn, som prästerna var ålagda under 16- och 1700-talen. Även i dessa insatser förenades expanderande statsmaktens kontrollbehov med vetenskaplig vilja. Särskilt många namn blev emellertid inte insamlade.

Vad som ofta glöms bort när namninsamlingens historia berättas är de väldiga insamlingar av ägonamn som bedrevs i samband med den kraftiga tillväxten av kansli- och administrationskultur under 1500-talet samt i förbindelse med kartografins och lantmäteriets genombrott under 1600- och början av 1700-talen. En liten del av namnen som upptecknades i dessa sammanhang är införda i moderna ortnamnssamlingar, men vi är inte vana att reflektera över de bakomliggande verksamheterna som namninsamling.

I fråga om den lilla byn Flackarp söder om Lund har jag haft anledning att bilda mig en uppfattning om de omfattande namninsamlingar som ägde rum där år 1569 och år 1700. Mina funderingar har skett inom ramarna för ytterligare en statligt sanktionerad namninsamlingskontext – en arkeologisk utgrävning. I samband med utgrävningen har inte bara fysisk materia stuvats om och återinsamlats; detsamma har i det här fallet också skett med områdets ortnamn. Förutsättningar och förhållanden vid de ursprungliga namninsamlingarna, liksom resultatet av dem, har använts som retrogressiv resurs i arbetet med att beskriva Flackarps historia (Andersson et al. 2021).

Den här föreliggande texten kan ses som en utveckling från det större material som jag har tagit fram i samband med den arkeologiska undersökningen i Flackarp 2019, på temat namninsamling.

Texten inleds med några korta ord om själva bebyggelsen Flackarp, och sedan följer en beskrivning av de studerade källorna Lunds stifts landbok 1569 (Lb) samt lantmäteriakten LM 12-FLA-1 från år 1700. Efter detta följer förklarande kommentarer till några av de förekommande namnen. Därefter diskuteras vångarnas namn och innehåll. Ägonamnen från Flackarp och diskussionen om dem illustreras i fyra kartor med kartan från år 1700 som underlag. Artikelns avslutas med en tolkande och problematiserande redovisning av de bebyggelsehistoriska iakttagelserna samt ett avsnitt där några språkliga drag och val av namn och namnform diskuteras mot en bredare bakgrund. Allra sist presenteras i tabellform de allra flesta av källornas namn (några enstaka har varit svårplacerade och/eller svårlästa och därför hoppats över) på ett sätt som möjliggör jämförelse mellan materialen.¹

---

1 Ett tack riktas till två anonyma peer review-läsare som har bidragit till väsentliga förbättringar av texten.

Flackarp

Flackarp, beläget invid Höje å strax söder om Lund, tillhör Bara härad. Redan vid tiden för upprättandet av Lunds stifts landebok var socknen annexförsamling till grannsocknen Uppåkra. Pastoratet låg till Domkapitlets patronatsrätt fram till 1660 då det överfördes till Lunds universitet. 1662 års jordebok upptar 1 helt, 4 halva, 3 trefjärdedels samt 3 fjärdedels kanikhemman (Hallberg 1991: 90).

Figur 1. Flackarp i sydvästra Skåne, markerat på C. P. Hällströms karta över Skåne från år 1812.

Ortnamnet har menats innehålla ett mansbinamn *Flakki 'den irrande' (Hallberg 1991: 90 f.). Men möjligen är istället ett ord *flake* syftande på flack terräng ett tänkbart alternativ (Wahlberg 2016).² Namnets efterled knyter an till ett större område med *-torp*-namnsdominans i det sedan neolitisk tid upplade och bebyggda området runt Lund (Karlsson 2011; Svensson 2019).

Lunds stifts landebok år 1569 (Lb)

Reformationen i Danmark stadfästes år 1536 genom Köpenhamns recess. Biskoparna avsattes och ersattes av superintendenten och stiftslänsmän, gammalt biskopsgods lades under kronan och stora omvälvningar skedde

2 Hos Wahlberg 2016 är Flackarp utanför Lund förväxlat med Flackarp utanför Kristianstad (i Österslövs socken, Villands härad). Möjligheten att associera namnet med flack terräng finns dock i fråga om båda dessa orter.

i samhället. Socknarnas inkomster och egendomar samt en del annat andligt gods skulle tills vidare förbli i kyrklig ägo, men i den oreda som uppstod fanns folk som skodde sig på kyrkans bekostnad, och från sockenkyrkornas och de lokala prästernas perspektiv fanns det nog anledning att oroa sig (Ljunggren & Ejder 1965: 1 ff.).

Martin Luther uttrycker sig i en skrivelse 1536 till den danske kungen i berömmande ordalag, men inskärper samtidigt att reformationen inte får bli en förevändning för att konfiskera all kyrklig egendom. Redan 1537 beställde kungen, av de nytillsatta superintendenterna, inventeringar av kyrkors, skolors, hospitals och prästers inkomster från hela riket. Inte mycket verkar emellertid ha hänt. Samma och liknande order utfärdades därefter ett flertal gånger de närmaste årtiondena, med klint resultat. Men då uppmaningen 1569 i stället gick ut till häradsprostarna skred dessa till verket. Nu delegerades uppgiften att beskriva sockenkyrkornas egendomar och inkomster till sockenprästerna, vars anteckningar, gjorda utifrån färdiga formulär, därefter samlades in och sammanställdes (ibid.). Den information som på detta sätt förmedlades från sockenprästerna och deras prostar är detaljerad och utförlig, och innehåller bland annat inemot (uppskattningsvis) 20 000 ortnamn, varav de allra flesta är namn på åkrar och ängar. För Skånes del blev resultatet av detta omfattande inventeringsarbete Lunds stifts landebok. Från flera andra områden i Danmark finns fragment bevarade som antyder att liknande arbeten åtminstone har påbörjats, men inget lika fullständigt och rikhaltigt arbete som Lunds stifts landebok har, i den mån det har existerat, bevarats åt eftervärlden.

Landeboken är känd i en mer ofullständig och mindre redigerad A-handskrift, samt i en mer uppstyrd och enhetlig B-handskrift. Den sistnämnda var under arbete en längre tid och blev inte helt färdigställd förrän omkring 1580. Dateringen 1569 gäller således egentligen bara igångsättandet av arbetet. I synnerhet i A-handskriften finns många intressanta personligt utformade klagomål från sockenprästerna, skrivna i jag-form, i vilka de exempelvis beskriver hur jord som tidigare har legat till sockenkyrkan nu istället har hamnat i händerna på storgodsägare och enskilda bönder (ibid.).

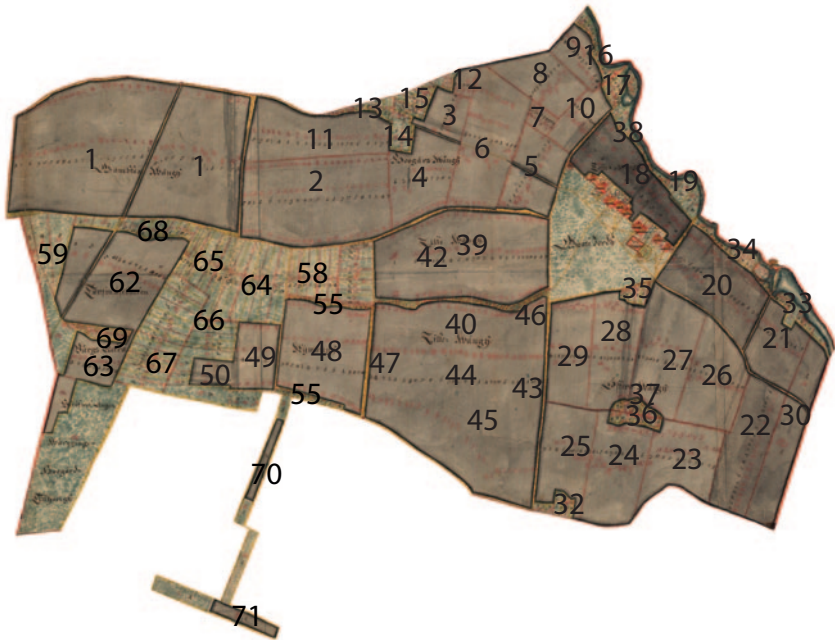
LM 12-FLA-1 från år 1700

Den svenska statsmaktens produktion av storskaliga, detaljerade, så kallade geometriska, kartor över byar och gårdar under 1600-talet och det tidiga 1700-talet har beskrivits som världsunik med hänsyn till tidpunkt,

frekvens och teknisk kvalitet. Med början kring 1630, och med Anders Bure, Axel Oxenstierna och Gustav II Adolf som de förmodat viktigaste pådrivande krafterna började man att värva studenter som fick utbildning till lantmätare och som sedan sändes ut på fältarbete kors och tvärs över det enorma och dittills tämligen okarterade riket (Tollin 2021). När och hur detta skedde har kunnat beskrivas ganska detaljerat, men varför – alltså vilka de bakomliggande skälen och de egentliga bevekelsegrunderna var – menar sig i alla fall Clas Tollin, författaren till den senaste beskrivningen av denna säregna företeelse i det tidigmoderna Sverige, delvis gå bet på (ibid.). Några antydningar finns i och för sig i de bevarade källmaterialen: det talas om att konflikter på detta sätt kan undvikas. Vid upprepade tillfällen beskrivs också entusiastiskt hur man kan befinnas sig i Stockholm och ändå ha en detaljerad överblick över platser långt borta. Det finns dessutom exempel på hur de geometriska kartorna har använts i rättstvister (ibid.). Men något material som entydigt visar att det primärt har varit fråga om att exempelvis kunna göra utskrivningen av skatter mer effektivt existerar inte. Sannolikt är det en viktig iakttagelse att de geometriska kartorna var ett elitärt projekt. Till skillnad från senare skifteskartor kom de inte allmogent till del – exemplar av de färdiga kartorna lämnades inte kvar i lokalsamhället (ibid.). På många sätt kan det ivriga kartritandet under den svenska stormaktstiden ändå förstås utifrån bredare, mer övergripande, historiska teman såsom kolonialism, merkantilism och militärteknologisk utveckling (Baigent 2005: 23 ff.). Ett perspektiv som hittills kanske inte har givits tillräcklig uppmärksamhet är däremot kartografin som novation sedd ur ett socialt och psykologiskt perspektiv. Ny teknologi får ofta ett egenvärde och en roll som sträcker sig långt utöver såväl teknologins praktiska användning som de motiv och argument som kommuniceras öppet när den förklaras och försvaras. Nutidens vurm för digitalisering är i detta sammanhang, menar jag, en betydande parallell (jfr Sandén 2021: 35 ff.).

För Skånes vidkommande var det inte förrän kring år 1700 som en större mängd kartor började produceras. I så måtto är den här aktuella över Flackarp år 1700 typisk. Den är upprättad av Samuel Kuus, en lantmätare man inte vet särskilt mycket om. Han gick i lära hos sin bror Erik Kuus. Denne var född i Småland, vilket väl innebär att det är rimligt att anta att även Samuel var smålänning. År 1707 lämnade han näringen som lantmätare och blev i stället militär. Detta sammanföll med en djup ned-

gångsperiod för lantmäteriväsendet, efter slaget vid Narva. Vid den period då Samuel Kuus var verksam var det vanligt att man värvade de blivande lantmätarna från universiteten i Uppsala, Åbo, Dorpat och Lund (Ekstrand 1896–1903: 157). Mot bakgrund av den troligtvis småländska uppväxten och kartritandet i Skåne är det naturligtvis inte otänkbart att Samuel Kuus hade en bakgrund som student vid Lunds universitet.

Figur 2. Flackarp år 1700. Siffrorna markerar byns namngivna ägostycken och används i artikeln.

Kommentarer och förklaringar till några av Flackarps ägonamn (numrering enligt kartan)

2. Korsåker

De många ägonamnen på *kors-* är inte uttömmande undersökta.³ Det kan

3 Den mest utförliga undersökning om marknamn innehållande kors som finns att tillgå

inte uteslutas att en del av dem, företrädesvis sådana där man liksom här kan utesluta formlikhet, kan åsyfta platser där det i katolsk tid har funnits resta kors (Lumholt 1964: 76 ff.). Men då *kors*-namnet här förekommer i den yngre källan skulle en sådan tolkning kräva en lite omständlig förklaring. Tvärsgående plöjningsriktningar och kors som markerar markskäl i världslig juridisk mening har också föreslagits som grund för ägonamn som innehåller *kors* (ibid.; Jørgensen 2006 s. 87). En tolkning *kors* 'gräns' harmonierar med att identifiera denna åker med Landebokens *Thuestens agir* då även detta namn mycket väl kan åsyfta en gräns (Lumholt 1967: 57; Jørgensen 2006: 179 f.).

3. Pukåker

Mest sannolikt innehåller namnet sk. dial. *pugga* 'padda, groda', men flera andra möjligheter finns. Framför allt *puke* 'trolldomsväsen', 'smådjävul' etc. kan också övervägas (Lumholt 1967: 106).

4. Pilåker

Innehåller trädslaget pil.

5. Gatåker

Förmodligen motsvarar namnet *hoffgaars tofftenn* i Lb 1569, se nedan. Innehåller *gata* 'bytorget', 'bygata' eller 'fågata'.

6. Vägs långåker

Namnger en lång åker som är belägen längs en av flera vägar som leder ned till en åövergång vid Källby mölla.

7. Kusåker

Sannolikt innehåller namnet *kusa* 'kvinnligt könsorgan'. Flera andra formella möjligheter finns, men för de kvinnliga associationerna talar omständigheten att en av åkrarna i Lunds stifts landeboks redovisning av samma vång heter *Kuinde spiellidtt*, alltså 'kvinnoåker', ett namn som inte på något annat sätt kan associeras med namnen på 1700 års karta. För tolkningen talar också omständigheten att *kusa* förekommer i andra

---

är Inge Lumholts studie från 1964 som omfattar Århus och Skanderborgs amter på Jylland.

skånska bebyggelse- och ägonamn i betydelsen ’kvinnligt könsorgan’ (DAL, ortnamnssamlingar). Namnet kan vara givet med tanke på formlikhet med fornlämningen RAÄ Flackarp 24:2 (jfr Lumholt 1967: 116; Jørgensen 1988: 204.).

8. Ryllsåker

Namnet tycks innehålla det inte ovanliga höjdbetecknande dialektordet sydsk. *ryll* ’rulle’ sk. *rögel*, fda *rykil* ’långsträckt kulle eller höjd’ motsvarande sv. *ryl* ’knöl’, ’valk’, ’rand’ m. m., vilket också passar väl med platsens topografi (jfr Jørgensen 2006: 16). Men mot bakgrund av Lb:s *Rögelsse agir*, 1569, i samma vång kan *Ryllsåker* möjligen i stället förstås som ’rökelseåker’. I så fall tillhör det en liten men distinkt grupp ägonamn med kyrklig anknytning.⁴

9. Vattenspjällsåker

Namnet är svårtolkat; det kan konstateras att det i Lunds stifts landebok 1569 har en form där *vatten* står som bestämningsled till *spjäll* ’(spjällartad) åker’: *Vandspiellidtt*. Namnets senare former, *Wanz spills åker* etc. (se nedan), kan alltså representera en urspårning genom anslutning till ordet *spel*, med associationer i riktning mot anläggning vid vatten (pump, fors, dämme med forsande vatten mm), eller i stället till verbet *spilla* som bland annat kan användas i förbindelse med vatten som leds bort från dammanläggning och dylikt.

10. Långa vägsåker

Utifrån språkformen omöjligt att avgöra om det är vägen eller åkern som är lång. Namnet benämner hur som helst en relativt lång åker vid en relativt lång väg som leder ned mot Höje å.

11. Bredingen

Här: ’den breda åkern’.

4 Denna namngrupp behandlas kortfattat av Ib Lumholt (1967: 45 ff.), dock utan något namn som innehåller *rögelse*. Se även Kousgård-Sørensen 1968 1:283. Bent Jørgensen (1990: 236; 2006: 164; 2006: 291) har behandlat namnet *Røgelseager* som förekommer på flera platser på Själland. Enligt Jørgensen innehåller namnet i dessa fall *røgel* ’langstrakt lav forhøjning; ryg af en ager’.

12. Sprundet

Innehåller *sprund* 'tapphål' eller 'hål', 'reva', avseende egenskap eller form på den aktuella åkern.

13, 14, 15, 16, 17. -lötarna

löt 'gräsbevuxen mark mellan eller i kanten av åkrar'. Ordet är en avledning till verbet *luta*.

18. Toften

Här: 'åker med nära anknötning till byns tomtmark'.

20. Ålidsåker

'åkern på/vid slänten ned mot ån'.

21. Gravstycksåker

Namnet syftar på något grävt, exempelvis lertäkter. Betydelsen 'plats för begravning' är mindre sannolik, men kan inte helt uteslutas.

22. Österlångåker

Väderstrecket skiljer namnet från *Vägs Långåker* som ligger nordväst om byn.

23. Stendösåker

Förleden syftar på megalitgrav eller möjligen megalitgravar.

24. Flokärrsåker

Förleden är *flo* 'mindre, grund vattensamling, i allmänhet uttorkad under någon del av året', 'vattenpuss', 'pöl'.

25. Geresåker/Gärdesåker

Kan innehålla *gårde* 'hägnad' etc., men också, och här snarare, *gere* 'kilformat markstycke'. Den kilformade holme eller löt som skjuter ut i åkerns södra del talar för *gere*.

27. Kyrkoåker

Åkerns nordvästra hörn är beläget nära, och pekar mot, Flackarps kyrka.

28. Krokåker

Den i dialekten vanliga betydelsen av *krok* 'avsides beläget markstycke' är här svår att förstå mot bakgrund av åkerns belägenhet. Något bättre passar en betydelse 'markstycke med böjda gränser' (ODS, art. *krog*, Jørgensen 2006: 81).

29. Stövelåker

Innehåller antingen det sydvästskånska dialektordet *stjöverl* 'mindre vattensamling, i synnerhet damm, bydamm' (Jonsson 1966: 354; Jørgensen 1990: 138), eller det likaledes, möjligen besläktade, skånska *stövel* motsvarande danskans *stivel/stabel sv stapel* (Rietz 1862–1867: 694 art. *stövel*) som på äldre danska bland annat kan betyda 'upprättstående påle, pelare, gränssten' (Kalkar, ODS). Det kan således inte uteslutas att *stövel* i det här sammanhanget syftar på den stora resta sten vars understa del, skoning, nedgrävning och underliggande deponerade neolitiska flintredskap har påvisats arkeologiskt invid Stövelåker (se nedan). På LIDAR-bilder över området ser åkern ut att ha kännetecknats av ett höjdläge (relativt sett; trakten som sådan är flack). Kanske har fler resta stenar funnits på denna höjd. Såväl beläggsformen *stiöfle-* (se nedan) som åkerns form visar att namnet knappast innehåller lånordet *stövel* 'kragförsatt skodon' som annars kan förekomma i skånska ägonamn (DAL, ortnamnsarkivet).

30. Peststycksåker

Förleden är *pest* 'smittsam, farlig epidemi' m.m. Då kartan är tillverkad år 1700, kan namnet inte syfta på en av de många pestkyrkogårdar som anlades under böldpestens härjningar 1710 och 1711. Kanske syftar det på ett åkerstycke där grödan drabbas eller har drabbats av växtpest.

42. Lommastycksåker

'Lommavägsstycksåker'

58. Skambolsängen

Det finns flera möjligheter att förstå *Skambol-*: Det kan syfta på en misstaktad gård eller bostad, men (mer långsökt) skulle det i stället kunna innehålla en rikssvensk skrivning av *skambord*, ett bord vid vilket man får sitta och skämmas (SAOB art. *skam*). Lantmätarens förmodade bakgrund

i Småland talar dock av dialektologiska skäl mot det sistnämnda. I Lunds stifts landebok finns ingen direkt motsvarighet till detta namn, i språklig mening. Men intressant nog finns i Landeboken i samma vång ett annat namn som kan hänföras till samma semantiska fält och som dessutom namnger en äng: *Skarnbys engen*. Förmodligen syftar dessa båda namn på samma lokal, mest sannolikt i så fall en bebyggelse (hus, gård etc.) som har förknippats med skam och låg social status. Det ska dock sägas att i ett sammanhang utan ett antaget samband med *Skarnbysängen* och utan den övriga kontexten (de många vångarna) skulle namnet lika gärna ha kunnat tolkas som innehållande *bol* i betydelsen 'område i utkanten av vångarna delat mellan gårdarna i byn och företrädesvis använt till gräsvall' (Lumholt 1967: 45 f.), samt, som förled, adjektivet *skam* 'kort' (Lumholt 1967: 64; Jørgensen 2006: 217 f.).

67. Malmöängen

'Malmövägsängen'.

70. Svartehjärupsåker

'Åkern belägen i närheten av (den försvunna bebyggelsen) Svarthjärup'.

71. Kommentebacksåker

Förmodligen innehållande ettdera av, eller en sammanblandning av, de båda lånorden *commend* 'kommando' och *kommandement*, det senare i så fall snarast i betydelsen 'punkt med (i militäriskt avseende) behärs-kande läge' (SAOB art. *kommando*; *kommandement*).

Kommentarer till några av vångarnas namn och innehåll

Gammelvång

Namnet står i motsatsförhållande till *Nyväng*. Redan 1569 har vången som år 1700 kallas *Gamble Wångh* betraktats som en del av en uttalat gammal struktur; i Lunds stifts landebok kallas Gammelvång *Gammell marck*. På 1700-talskartan finns bara en åker i denna vång: Gamle wångez åker, men 1569 finns här tre: yderste stickedtt, Mellum stickedtt och Dett neste sticke.

Hovgårdsvång

Hoogårs Wång på kartan från år 1700 motsvarar byns västervång i Lunds stifts landebok. Fem åkernamn från Lb återfinns inte i 1700-talskartan, och fem åkrar i kartan saknar namn som återfinns i Lb. Lb-namnen *Diigis agir*, *Kuinde spielidtt*, *Tornn agir*, *Thuesteens agir* och *hoffgaars tofftenn* bör på något sätt motsvaras av (2) *Korsåker*, (4) *Pilåker*, (5) *Gatåker*, (7) *Kusåker* och (12) *Sprundet*. Det är inte lätt att gissa sig till vilken åker som motsvaras av vilken. Utifrån de betydelseområden som namnens ordinnehåll täcker skulle *Tornåker* kunna motsvara *Pilåker*, *Kusåker* – *Kuinde spiellidtt*, *Thuesteens agir* 'tvåstensåker' – *Korsåker* och *Diigis agir* – *Sprundet*. Då återstår *hoffgaars tofftenn*, 'hovgårdstomten/huvudgårdstomten' som om ovanstående stämmer bör motsvara *Gatåker*. Metoden att tänka sig att förändring och ombildning av namn inom en i geografisk mening konstant åkerstruktur kan ha skett med hänsyn till vilka betydelseområden ordinnehållet i namnen kan ha associerats med är förstås inte invändningsfri, men kanske den bästa som här står till buds.

Östervång

Fyra namn i Lb saknar språklig motsvarighet i 1700-talskartan. Lika många åkrar på 1700-talskartan har namn som inte återfinns i Lb. Sannolikt bör alltså Lb:s *Gadelids agir*, *Mielbrödt*, *Breningen* och *Diigis agir* på något sätt motsvaras av *Kyrkåker*, *Krokåker*, *Geresåker* och *Peststyckesåker*. *Breningen* ('breddningen') skulle kunna motsvara *Kyrkåkern* som är bredast av dessa åkrar och som breddar sig till formen. *Gadelids agir* kan vara *Krokåkern* som gränsar till bygatan och gatejorden. *Diigis agir* kan motsvara *Peststyckesåker* som är belägen längs gränsen till Hunnerup; gränsen kan mycket väl ha utgjorts av en vall (sk. dial. *dike* 'vall'). *Geresåkern* har i så fall tidigare av okänd anledning haft det udda namnet *Miellbrödt* ('Mjölbröd').

Lillevång

Lillevång förefaller ha omarronderats mellan Lb och 1700-talskartan. Gissningsvis har den södra, längst bort från byn belägna av de två "vångarna" som Lillevång består av, motsvarats av namnen *Krog agir*, *Mellum Krogagir* och *Den yderste Krogagir*, *Ljungåker* och *Gaassebiiden*. Det sistnämnda namnet är det enda som har en direkt motsvarighet i 1700-talskartan. *Tofftenn* i Lb kan ha ett samband med den försvunna bebyg-

gelse i denna del av Flackarp som namnen *Skambolsängen/Skarnbyängen* indikerar.

Nyvång

Namnet, först *Maderna* i Lb 1569 sedan *Nyvång* i lantmäteriakten år 1700, antyder en utveckling från låglänta ängar, kanske med våtmarks-slätter eller enbart bete, till åkermark som efterhand har införlivats i byns åkerstruktur. Men då namnet *Gammell marck*, som också implicerar förekomsten av något nytt (Lumholt 1967: 74), förekommer redan i Lb kan man tänka sig att denna utveckling har skett under medeltiden och att namnbruket efter det har varit vacklande vad gäller *Maderna* och *Nyvång*.

Gatuvång

Flackarp har ett ovanligt stort toftområde i direkt anslutning till bebyggelsen, så stort att det uppenbarligen har betraktats som en egen vång.

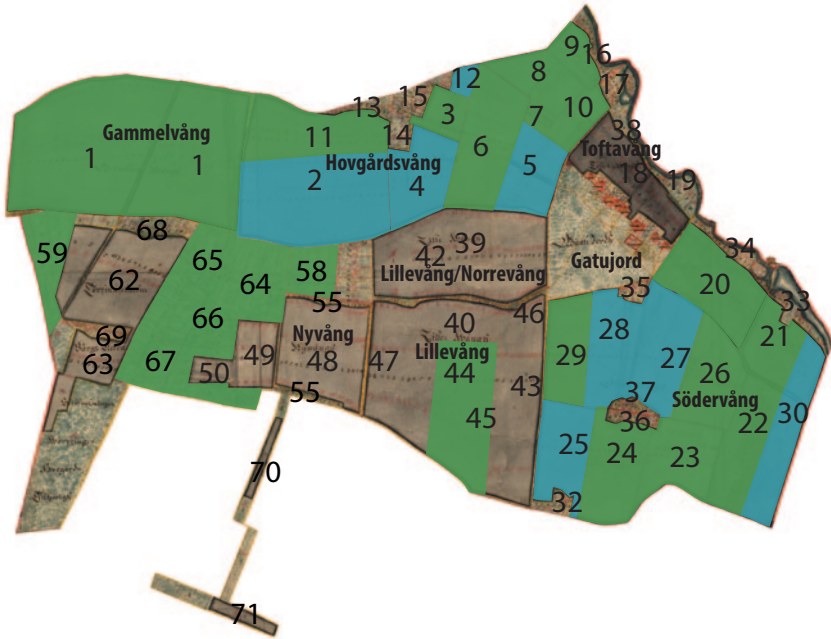
Bebyggelse- och agrarhistoria

Liksom på flera andra håll finns i det här studerade materialet en stor samstämmighet mellan Lb och 1700-talets lantmäterimaterial i fråga om ägonamn (figur 3). Detta gäller dock inte hela Flackarp. I Nyvång och Lillevång finns lakuner och i Hovgårdsvång har en stor andel av åkrarna bytt namn. Även om åkerstrukturen runt byn tycks ha varit den samma på Lb:s tid som år 1700, med lika många åkrar i varje vång, har ändå en högre andel av namnen förändrats här än vad som vanligen är fallet (Wedmark 1965; Riddersporre 1996; Svensson 2015).

En intressant fråga är förstas hur gamla de namn är som finns både i Lb och i Lantmäteriakten år 1700. Ägonamnen i Danmark har ofta ansetts vara medeltida.⁵ Antagandet är rimligt vad gäller större bebyggelser med kontinuitet i bosättningen och en hög grad av uppodling som går långt tillbaka i tiden. En företeelse som kan vara avgörande i sammanhanget, för att den har medfört omläggningar av jordbruksmarken och därmed kanske namndöd, är införandet av tresäde. Samtidigt kan emellertid ägonamn av naturnamnskaraktär, exempelvis namn på höjder och vatten, vara

---

5 För en fylligare bild av dateringsproblematiken hänvisas till de sinsemellan inte helt samstämmiga framställningarna hos Kristian Hald 1948, Bertil Wedmark 1959, Ib Lumholt 1967: 145ff. och Bent Jørgensen 1984, samt där anförd litteratur.

Figur 3. Flackarp år 1700. Grön färg markerar ägostycken vars namn visar någon form av överensstämmelse mellan kartan från år 1700 och jordeboken från 1569. Blå färg visar ägostycken som förekommer båda källorna, men med olika namn.

ännu äldre än tresädets införande, då de namnger lokaler som har förblivit opåverkade av medeltida agrara förändringar.

Tresäde är den dominerande odlingsformen i den här delen av Skåne. Man vet inte när detta sätt att dela in åkermarken i tre skiften med årlig rotation infördes i Flackarpstrakten. På kontinenten användes tresäde på kronans gods i Karl den stores rike på 700-talet och senast i slutet av medeltiden var odlingsformen den normala i södra Skåne. Allmänt sett anses 1000-talet ha varit en period då jordbruket förändrades på omfattande sätt i stora delar av Europa (Skansjö 1983: 132 ff.). Med tanke på att ett par av Flackarps närmaste grannbebyggelser är Stora Uppåkra och Lund, två orter med vittförgrenade elitära nätverk under den yngre järnåldern och tidigmedeltiden, är det tänkbart att tresädet som novation har nått Flackarp mycket tidigt.

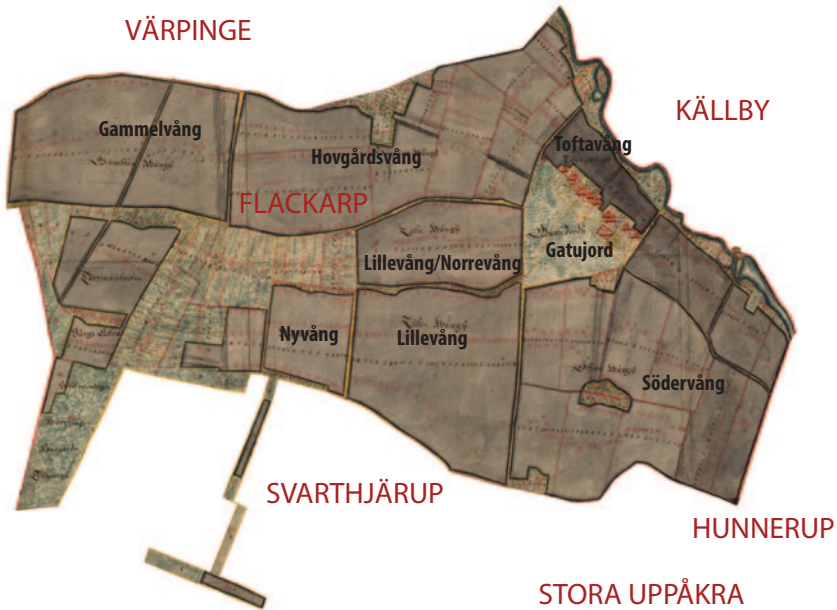
Vanligen har alltså byarna i södra Skåne tre vångar inom vilka åkrarna är organiserade (Dahl 1942). Så är det emellertid inte i Flackarp. I stället finns här hela sju namngivna vångar på kartan från år 1700. Förhållandet kan i viss mån följas tillbaka till Lb 1569. De namngivna vångarna är: *Nyvång*, *Lillevång/Norrevång*, *Lillevång*, *Södervång*, *Toftavång*, *Hovgårdsvång* och *Gammelvång*. Dessutom förekommer flera större åkerområden som på kartan beskrivs med samma karttexttyp som vångarna men som inte har ordleden *vång* i namnet: *Gatujord*, *Torvmossebacken* samt *Bergsåkra*. Flackarp är dock vid kartans tillkomst praktiskt sett en tresädesby med tre ungefärligen lika stora vångar: *Södervång*, *Lillevång/Norrevång (Lillevång)/Toftavång/Gatujorden/Torvmossebacken/Bergsåkra*, samt som tredje vång: *Hovgårdsvång/Gammelvång*.

Flera av vångarna har tankeväckande namn: *Nyvång/Gammelvång* behöver en förklaring; är den ena vången äldre än den andra, som vång, som uppodlad yta, som tillhörig Flackarp? Och varför har två vångar namnet *Lillevång*, utan att någon av dem är byns minsta vång? Den norra *Lillevång* kallas också *Norrevång*. Varför kallas den så trots att den inte är byns nordligaste vång? Är namnet en ellips av *Norra Lillevång*, eller finns någon annan förklaring? Också *Hovgårdsvången* väcker nyfikenhet. Vad är bakgrunden till det namnet (figur 4)?

Min uppfattning är att Flackarps ovanliga vångstruktur lättast förklaras som en följd av att byn har utvidgats genom att ängsmark blivit åkermark, men också genom att bebyggelser har försvunnit.

Hovgårdsvång (Landeboekens *Västervång*) har ordet *hovgård* i förleden. Ordet skulle förtjäna att studeras närmre som ortnamnselement. Vanligen hänvisas till *hovgård* 'gård på vilken hoveriarbete utförs' (Hallberg 1991: 222), men säkert finns namn på *hovgård* som i stället innehåller fornsvenskans *hofgardher* (eller motsvarigheter till detta ord), från början 'gård där en konung eller dylik håller hov', men senare 'huvudgård', 'överordnad gård', 'stormannagård' etc. (Vikstrand 2007: 55 f.). I tidigmodern tid ligger *hovgård* och *huvudgård* så nära varandra både som ord och begrepp att sammanblandning är naturlig.

På *Västervång* i Lb, alltså på *Hovgårdsvång* år 1700, finns en åker: *hoffgaars toffienn* 'hovgårdstomten' eller 'huvudgårdstomten'. Namnet har ingen direkt motsvarighet på 1700-talskartan. Men som nämns ovan kan man i någon mån gissa sig fram bland de namn i de båda källorna som motsvarar varandra inom den uppenbarligen konstanta ägostrukturen.

Figur 4. Flackarp år 1700. Namn på vångar och omgivande bebyggelser.

Ett sådant pusslande innehåller stor osäkerhet, men jag menar att ett gott bud är att *hoffgaars tofftenn* motsvarar det senare *Gatåker*. Antagandet om *hoffgaars tofften* är rimligt framför allt mot bakgrund av denna ägas placering: höglänt helt nära byn i dess nordvästra förlängning, intill byns gatujord – ett typiskt huvudgårdsläge. Den förmodade *hoffgaars tofftenn* (LM 12-FLA-1 *Gatåker*) gränsar till den mycket lilla ägan med namnet *Kusåker* (jfr Lb *Kuinde spiellidtt*). Förleden i *Kusåker* är mest sannolikt *kusa* 'vulva'. Ordet uppträder med denna betydelse i skånska ortnamn, också i ägonamn, och då förmodligen ofta utifrån saklig formlighet (se ovan). Åkern omfattar en liten höjd, närområdets högsta punkt, där en oregelbundet rund anläggning på 40 m² tidigare har varit synlig (RAÅ Flackarp 24:2).

Det är, menar jag, inte långsökt att se bakgrunden till *Kusåker/Kvinnospjället* i en försvunnen, kanske vallomgårdad och/eller vallgravsförsedd, huvudgård. *Gatåker/Hovgårdstoftten* motsvarar då denna gårds tomt, och *Hovgårdsvången* är de ägor tillhörande gården som inte ligger i ägob-

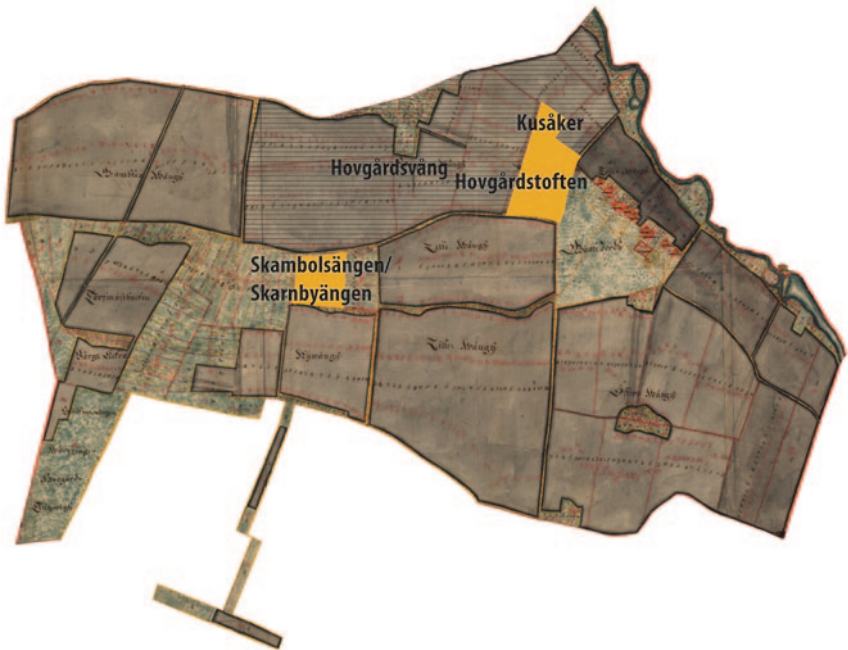
landning med resten av byn. Det som framträder är en namn- och ägostruktur som liknar andra skånska medeltida huvudgårdsmiljöer (Skansjö, Riddersporre & Reinsert 1989). Tolkningen ger dessutom god mening åt alternativnamnet *Norrevång* som förekommer för norra delen av Lillevång. *Norrevång* kan då, kanske tillsammans med *Gatujorden*, *Toftavången* och några av åkrarna längs Höje å, verkligen ha varit byns norra vång.

Konkreta historiska belägg för en huvudgård i Flackarp, exempelvis genom att någon riddare eller väpnare under medeltiden skriver sig till orten, saknas. Men flera belagda gåvor av hus och gods från Flackarp till domkyrkan under högmedeltiden kan ändå ses som indicier på att något utöver enskilda bondeägda gårdar har funnits i byn under tidigmedeltiden (DD 2R 3:288; DD 2R 10:302).

Ytterligare några ägonamn knyter an till idén om att Flackarpsområdet tidigare har bestått av fler bebyggelser, nämligen *Skambolsängen*, som kan vara densamma (se ovan) som Lb:s *Skarnbys Engen* i Nyvång (*Maderna* i Lb.). På 1700-talskartan är detta markstycke en äng mellan Nyvång, Lillevång och Hovgårdsvång. De båda namnens sammansatta förleder, innehållande *bol* respektive *-by*, kan ses som bebyggelsenamnsindikationer. Helt säkert kan man i och för sig inte vara på att de är ursprungliga bebyggelsenamn; terminologiskt missvisande namn existerar, särskilt i pejorativa kontexter. Men den ovanliga vångstrukturen i Flackarp med ”extra” vångar talar i det här fallet för att *-bol-* och *-by-* representerar försvunnen bebyggelse. Namnen har en pejorativ klang. Möjligen har de varit skämtsamma, men med den här förordade tolkningen också hånfulla och nedlåtande. Dessa namn har sannolikt aldrig varit officiella bebyggelsenamn, för detta talar både den nedlåtande karaktären och namnens instabilitet. Kanske har de primärt använts av Flackarpsborna om en bebyggelse som var försvunnen redan på Landebokens tid. Möjligtvis fanns här landbor under huvudgården, kanske rörde det sig om en mindre bosättning på sämre mark. Namnen ligger hur som helst i linje med en typ av lokala historiedidaktiska landskapsberättelser vars reminiscenser inte sällan återfinns i ägo- och naturnamn. Sådana berättelser kan bidra till en lokal gruppidentitet genom att benämna och därmed beskriva ”andra” som är annorlunda: troll, spöken, men även fattiga eller rika.

Utän arkeologiska observationer kan vi inte veta mer exakt var bytomten till bebyggelsen som antyds i namnen *Skambols-* resp. *Skarn-*

bysängen har varit belägen. Men det ligger nära till hands att tänka sig ett läge i närheten av Gammelvång i den västra delen av Flackarps territorium. Gammelvång kallas *Gammell marck* i Landeboken. Namnet *Gammell marck* kan återspegla föreställningar om en gammal, alltså senast under den senare delen av 1500-talet, försvunnen bebyggelse. I Landeboken är Gammelmark indelat i tre åkrar: *yderste stickedtt*, *Mellum stickedtt* och *Dett neste sticke*. Dessa tre namn passar väl in i en bild av tresådesförhållanden hos en mindre bebyggelse vars åkrar senare har slagits samman och passats in i Flackarps odlingsstruktur (figur 3).⁶

Figur 5. Ägostycken med namn som indikerar försvunnen bebyggelse.

6 Avsnittet "Bebyggelse och agrarhistoria" följer i stort sett förf:s motsvarande beskrivning i den arkeologiska rapporten "Megaliter, Menhirer och bebyggelse" (Andersson et al. 2021).

Skriftspråk och korrektion

Förhållandet mellan danskt och senare svenskt skriftspråk respektive lokalt skånskt språkbruk har studerats och diskuterats relativt ingående i tidigare forskning (Ingers 1962, 1967; Pamp 1965; Ohlsson 1978–1979; Hallberg 1996; Alenäs 2003). I förbindelse med detta har Landbokens namnformer ibland använts som exempel. Men ingen bredare eller mer heltäckande studie har ägnats denna specialiserade del av ämnet. I Karl-Gustaf Ljunggrens och Bertil Ejders utgåva av Lb (1965: 1 ff.) påpekas att texten har drag av begynnande dansk skriftnorm, men att den samtidigt i hög grad präglas av skanismer. Ljunggren efterlyser fortsatta undersökningar av Lb:s skånska drag, något som alltså endast i ringa mån har hör-sammats (a. a. 25 ff.) Ett större arbete ser dock ut att ha planerats av Ingemar Ingers; i hans efterlämnade material finns excerpter av skanismer från Lb. Ingers påbörjade arbete har ganska summariskt publicerats av Göran Hallberg (1996). Hallberg beskriver här skånska drag i enskilda ord men presenterar också en mer strukturerad genomgång utifrån fonologi, morfologi och syntax. En del av de drag som uppmärksammas finns också företrädna i ortnamnsmaterialen från Flackarp. Som skånska former kan betraktas exempelvis *wongh* (da. *-vang*), *liung-* (da. *lyng-*), *mellum-* (da. *mellem-*), *Hoffgaars-* (da. *hoffgaards-*) *stöuffl-* (da. *stabel-?*). Men precis som i jordeboken i stort är inte skanismerna konsekventa utan samsas med västansundska former: *lang-* (som kunde varit *long-*), *Dett neste sticke* (som kunde varit *Dett neste sticked*) osv.

Som tidigare nämnts har Landebokens namn förmodligen upptecknats av den lokale sockenprästen, i det här fallet en viss Thuro Nicolai Montanus (Carlquist 1954: 240). Hans geografiska ursprung är okänt. Man kan inte utesluta att nedtecknandet av ägonamnen har skett genom avskrift av äldre listor och förteckningar; vi vet att sådana ibland har förekommit. Men de brukar då vara explicit omnämnda i Lb, vilket inte är fallet vad gäller Flackarp (Ljunggren & Ejder 1965). Mer sannolikt är det alltså att Herr Thure med utgångspunkt i sin egen språkkänsla, förförståelse och uppfattning om språkriktighet har nedtecknat Flackarps ägonamn så som han har hört dem uttalas av ortsbor. Detta talar för en viss autenticitet och trogenhet mot ortnamnsmaterialen, men utesluter naturligtvis inte att tillpassning och korrektion kan ha skett både av Herr Thure själv och i ett senare skede av någon renskrivande och redigerande kanslist.

Förhållandena har sett annorlunda ut för lantmätaren Samuel Kuus

som kom till Flackarp ungefär 130 år senare. Han var som tidigare sagts troligen smålänning och hade möjligtvis studerat vid Lunds universitet. Även Kuus bör i första hand ha utgått ifrån muntliga sagesmän. Vi kan förmoda att dessas tungomål inte skilt sig mycket från de som Thure Nielsen mötte ca sex generationer tidigare. Frågan blir då hur lantmätarens språkformer skiljer sig från prästens. Samuel Kuus kan knappast ha varit omedveten om existensen av den försvenskning inom olika områden som statsmakterna hade eftersträvat i 20 år eller mer då kartan ritades.⁷ Inom den kyrkliga sfären fanns från 1600-talets senare del en stark vilja till språklig försvenskning, dirigerad från centralkyrkligt håll (Alenäs 2003). Men som Bengt Pamp (1965) har visat i sin studie av jordeboksnamnens trädning i Bjäre härad under 1600- och 1700-talen finns inte mycket som talar för en enhetlig språklig försvenskningsspolitik inom statsapparaten i stort. Någon explicit språkinstruktion till ortnamnsnedtecknande tjänstemän under kronan ser inte ut att ha funnits, i varje fall inte i form av konkreta skrivanvisningar.⁸ Ändå har uppenbart danska namnformer ganska snart utmönstrats, av allt att döma efter de skrivandes egna huvuden. Men det dröjer mycket länge, långt in på 1700-talet, innan denna försvenskning är någorlunda konsekvent och heltäckande genomförd så att namnen har stabila svenska språkformer. Det tidigaste försvenskningsskedet kännetecknas inte minst av att uppenbart osvenska efterleder som *-ager* och *-sted* har ändrats till svensklingande motsvarigheter: *-åker* och *-stad*. De till synes med måttlig språkinsikt försedda lantmätnarna har haft en schematisk och översiktlig bild av skillnaderna mellan danska och svenska – framför allt har man känt till att danskans *e*-mål och försvagade klusiler skiljer sig mot svenskan. Detta har, förutom utmönstrandet av kanslidanska, ibland lett till hypersvecismer, ibland till att skånspräglade språkformer har förvunnit, men ibland också till att ortnamnen i svensk skrift har kommit att få större likhet med det lokala uttalet än de hade under den danska tiden. Som exempel på det sistnämnda kan namn med fogar och efterleder som har bevarat *a* på

7 Om försvenskningen av de sydsvenska, tidigare danska, landskapen, se Bergman 2002 (som i huvudsak utgår från situationen i Blekinge) samt det belysande primärmaterialiet ”Norra Åsbo härad. Dombok 1680–1681” (Tuvestrand, Haskå, Svensson & Dunér 2016).

8 Se dock Svensson, Lars 1981. Här beskrivs ett tämligen uniformt övergivande av danskpräglad ”e-mål” inom statsapparaten år 1612.

(somliga varieteter av) skånska men som har utvecklats annorlunda i danskan nämnas, såsom *-stad* och *-arp* (ibid.).

Kartakten 12-FLA-1 från år 1700 följer det ovan beskrivna mönstret. Stavningen av efterleden *-åker* är helt konsekvent, och skånskans *bjär* stavas förstås på kanslisvenskt sätt, utan bruten vokal. Lantmätaren verkar på det hela taget ha haft en god förståelse av ortnamnsmaterialen och följer vad som kan betraktas som svensk språknorm, men det finns undantag. Flera skanismer förekommer. I dessa fall är det svårt att avgöra om de beror på bristande förståelse av namnens ordinnehåll eller i stället ett ointresse av att korrigera. Lb:s *Vandspiellidt* är ett intressant exempel. Efterleden, det i Skåne vanliga *spjäll* '(spjällartad) åker' verkar ha missförstått och i stället anknytits till ordet *spill* eller möjligen *spel*, förmodligen med utgångspunkt i hur det lokala uttalet har uppfattats (LM 12-FLA-1: *Wanns spills åker*, *Wanz spills åker*, *Wanß spilz åker*, *Wan spilz åker*). Däremot är det väl mer tveksamt om förleden, ordet *vann* 'vatten', verkligen kan ha missuppfattats. Här rör det sig gissningsvis snarare om ointresse av att korrigera uttalsformen, en form som dessutom kan vara densamma som i lantmätarens egen dialekt (DAL, dialektarkivet). Ibland avslöjar sig lantmätarens språkliga osäkerhet i inkonsekvenser. Lb:s *Thuingen* kan förvisso motsvara ett svenskt *Tuf Engen*, eller ett dito *Twär Engen*, men knappast båda! Vad beträffar detta namn kan det inte heller uteslutas att det varken rör sig om *tuvor* eller något tvärt utan i stället om ett ord motsvarande da. *tvind*, *tvinde* eller *tving* (ODS, Lumholt 1967: 66, Jørgensen 2006: 220). Lb:s *Mellum aaliiddt* motsvaras i LM 12-FLA-1 av *ååhlijssåker*, och så långt är allt väl; ett mer skriftspråkligt eller högstilspräglat skrivsätt av *lid* 'slänt' efterträds av ett mer uttalsnära eller lågstilspräglat. Kanske har rentav uttalet utvecklats under den tidsrymd som förflutit mellan de båda källorna, det vet vi inte mycket om. Men när LM 12-FLA-1 för samma markstycke också anger *ååhlijgerna* förefaller det snarare som om lantmätaren faktiskt inte har förstått namnets ordinnehåll. Även återgivningen av Lb:s *Puge spiellidt* är vacklande i Lmh – *Puugg åker* respektive *Puuckåker* – och även här måste man fråga sig om ambivalensen har med språklig osäkerhet eller ointresse av att normera, eller möjligen med bådadera, att göra.

Sammanfattningsvis ger ortografin i LM 12-FLA-1, trots en tydligt urskiljbar "svensk" linje, ett något osäkert och vacklande intryck. Som nämnts finns uppenbart svenska drag som skiljer sig mot vad som kan antas ha varit lokalt uttal, men också uttalsnära former som skiljer sig mot

de vanligaste svenska skriftformerna vid den här tiden. Dessutom finns missförstånd och tydliga tecken på att viljan att vara språkligt konsekvent inte har varit stor. Men det måste också framhållas att ortografisk stringens och konsekvent riksspråk inte är vad som kan förväntas av en lantmätare verksam år 1700, och möjligen inte heller av så många andra av hans samtida. Att skriva *vann* för *vatten* eller att omväxlande skriva *mäl-len* och *mällem* för *mellan* må se danskt ut för en nutidssvensk, och var inte det vanliga år 1700. Men stavningsvariationen och den individuella variationen var fortfarande stor och skriftspråket kunde innehålla ordformer som senare kom att betraktas som danismer eller dialekt (SAOB art. *vatten*, art. *mellan*). Vid en bedömning av ortografin är det också viktigt att ha i åtanke att det här rör sig om handskrift, samt att det i normalfallet var lantmätaren själv som renritade och renskrev sina koncept. Korrektion av sådant slag som en kansliskrivare eller ett tryckeri förmodligen skulle ha utsatt texten för kan alltså inte förväntas.⁹

Genomgången ovan ger vid handen att Lb:s namnformer kan betraktas som mer tillförlitliga än den senare lantmäteriaiktens. Detta överraskar knappast, givet omständigheterna kring nedtecknandet. Men avslutningsvis ska också ett namn dryftas som – om inte ruckar bilden av – så i alla fall bjuder in till en diskussion om den pålitlige prästen och den opålitlige lantmätaren. Ovan har föreslagits att namnen *Kuinde spiellidt* (Lb) och *Kuußåker* avser samma markstycke. Både *Kvinno-* och *Kus(e)-* (<*Kusu-) förekommer i skånska ägonamn. Men om namngivningsgrunden, som här har hävdats, är formlikehet med den fornlämning som hela Kuså kern består av på 1700-talskartan, framstår *Kuinde spiellidt* som en eufemism, vilket i så fall är talande för förhållningssättet till såväl kön som språkbruk och namnvård hos 1500-talets präster.

Avslutning

Storskalig insamling av ortnamn är en sysselsättning som utifrån skiftande förutsättningar och bevekelsegrunder har skett vid olika tillfällen i historien, också före de moderna nationella, institutionaliserade insamlingsprojekten. Uppmärksamheten har fästs här vid två sammanhang inom

---

9 För exempel på svensk språkvård med syfte att utmönstra danismer, i början av 1600-talet, samt kansliets och tryckeriernas roll, se Svensson, Lars 1981 samt Santesson, Lillemor 1986.

vilka stora mängder av ortnamn har samlats in: kyrkliga jordeböcker tillkomna strax efter reformationen samt det tidigaste svenska skiktet av noggranna kartor över agrarbebyggelse ca 1630 till 1750. Dessa sammanhang har belysts genom två ortnamnskällor: Lunds stifts landebok 1569 och lantmäteriakten LM 12-FLA-1 från år 1700. Det namnmaterial i de båda källorna som berör den sydsånska landsbyn Flackarp har presenterats, förklarats och jämförts källorna emellan, samt med hänsyn till utomspråkliga kulturhistoriskt relevanta omständigheter. Särskilt intresse har ägnats språkformer som utslag av normering eller korrigeringspunkt mellan danskt, svenskt och lokalt sånskt språkbruk.

Resultaten bekräftar i hög grad tidigare undersökningar: dessa ortnamnsmaterial är synnerligen rika, kontinuiteten i lokalt namnbruk är påfallande, och många av de studerade namnen är av hög ålder. Vad gäller språkformerna kan anpassning till vad som har uppfattats som riksnorm ses, men den lokala och individuella ”friheten” har samtidigt varit stor. Ett möjligt exempel på särskild korrektion inom 1500-talets kyrkliga namnhantering har presenterats.

Artikeln belyser också den lokala bebyggelseutvecklingen på ett sätt som inte hade kunnat ske lika detaljerat och innehållsrikt utan tillgång till det omfattande namnmaterial som de två använda primärkällorna representerar. Skillnader i namnkontinuitet inom Flackarp och en ovanlig vångstruktur med ”för många” vångar har tolkats som konsekvenser av bebyggelseförändringar. En förmodad medeltida huvudgård har beskrivits med utgångspunkt i namnmaterialet och arkeologiska/topografiska förhållanden.

Namnaterialet ger en bild av hur förändring av namnbeståndet kan se ut inom en agrar yta som har varit konstant i geografisk mening, med en beständig åkerindelning, men socialt föränderlig genom att bebyggelsestrukturen och de därtill hörande namnbrukarkretsarna åtminstone delvis har förändrats. Inom den vång som förmodas ha varit den försvunna huvudgårdens agrara kärna kan namnen utgöra underlag till en diskussion om hur nya namn bildas inom samma semantiska fält som de namn de ersätter. Hur detta, om det stämmer, ska förstås är en fråga som skulle behöva utredas vidare. Rör det sig om parallella namn, eller språkbrukarkretsar, vaga minnen av tidigare namn, eller vissa egenskaper hos markstyckena som tydligt står i förgrunden i en namngivningssituation men

som ändå kan uppfattas och uttryckas på olika sätt? Finns liknande exempel på andra håll?

Källsituationen för ägo- och naturnamn skiljer sig stort mellan olika områden i Norden, liksom graden av insamlande till de nationella namnarkiven. Gemensamt är dock att den här typen av namn och namnkällor ofta glöms bort. Förhoppningsvis förmedlar dessa rader budskapet att ”smånamnen” är värdefulla, både som forskningsmaterial och som historiebärande uttryck i dagens miljövårdsarbete.

Tabell över ägonamnen i Flackarp år 1569 och år 1700

Gammelvång

Normaliserade namnformer	Arealmätning, 1700, 12-FLA-1	Lunds stifts Landebok 1569
1. Gammelvångsåker	Gambla wångz åker, Gamlle wångz åker, Gamle wångz åker	Gammell marck

Hovgårdsvång (åker)

2. Korsåker	Kårs åker, Kåråker	Thuesteens agir/yderste thuesteens agir? ¹⁰
3. Pukåker	Puugg åker, Puuckåker	Puge spiellidtt
4. Pilåker	Pijhlåker	Tornn agir?
5. Gatåker	Gath åker	hoffgaars tofftenn?
6. Vägs långåker	Wägge Lång åker, Wägelång åker	Vielengen?
7. Kusåker	Kuuåker	Kuinde spiellidtt?
8. Rylsåker	Röhlz åker, Rööhlz åker	Rögelsse agir
9. Vattenspjällåker	Wanns spills åker, Wanz spills åker, Wanß spilz åker, Wan spilz åker	Vandspiellidtt
10. Långa vägsåker	Långe wäg åker, Lång åker	Lang agir?
11. Bredingen	Breeingen, Breingen	Breingenn
12. Sprundet	sprunet, sprunnet	Diigis agir?

10 För förklaring av de antagna sambanden mellan olika namn i de båda källorna, se ovan s. 198 ff.).

Hovgårdsvång (äng)

13. Bredings åkerlöt	Breeingz åkerlöth	x
14. Pilåkers löt	pijhlåkerlöth, Pijhls åker löth, Pijhl åker löth	x
15. Pukåkers löt	puukåkerlöth, Puuk åkerß löth, Puugg åker löth	x
16. Vattenspels åkerlöt	Wannzspils åkerlöth, Wanß spilß åker löth, wan spilz åker löth	x
17. Långåkers löt	Lång åker löth	x

II

Toftavång

18. Toften	Tåfften	x
------------	---------	---

Toftavång åkerlötar¹¹

19. Toftlöten	Tåffte löthen, Tåffte åker löth(?), Tåffta åkerlöther	x
---------------	--	---

Östervång

20. Ålidsåker	ååhlijßåker, ååhlijjß åker, ååhlijgerna	Neste aalidtt Mellum aaliidtt
21. Gravstycsåker	Grafestycz åker, Graf åker, Gråfestyczåker	Graff agir
22. Österlångåker	Öster Lång åker, Öster Längz åker	Østre lands agir
23. Stendösåker	steendußåker, steenduße åker	Döss agir
24. Flokärssåker	flåå Kiärs åker	Flaakers agir
25. Geresåker/Gärdesåker	Gärreß åker Gråå Kiärs åker (!)	Mielbrödt?
26. Sörkull?	suur kuulß åker, SuurKuußåker	Syrekuldt
27. Kyrkoåker	Kyrko åker, Kiörk åker, Kiörko åkerlöth, 6:F	Breningen?
28. Krokåker	Krokåker, Kroko åker	Gadelids agir?
29. Stövelåker	stöfle åker, stiöfle åker	Stöuffl agir
30. Peststycsåker	pestestycz åker	Diigis agir?

11 *Åkerlötar* är i det här sammanhanget små åkerstumpar som är belägna längs de stora åkrarnas kanter.

Östervång (åkerlötar)

31. Åkerlötarna	Åkerlötarna	x
32. Geresåker/Gärdesåker	Giärres åkerlöth, Giärres åker	x
33. Gravåkerlöt	Graf(?) åker löth, Grafe åker löth	x
34. Ålids åkerlöt	ållijß åker löth, ååhlijj åkers löth	x
35. Krokåkers löt	Krok åkers löth	x
36. Flokärns åkerlöt	Flåå Kiärz åkerlöth	x
37. Kyrkoåkerlötarna	Kiörko åker lötherna	x
38. Toftvångs åkerlöt	Tåffte wångz åkerlöth	x

Lillevång

39. Norrevångsåker	Noorwångzåker?	x
40. Lillavångsåker	Lilla wångz åker	x
	Lilla wångz åker hafre Jord	x
41. Ängastycksåker	Enge styckz åker	x
42. Lommastycksåker	Lomma styckz åker, Lomme styckz åker, Lommestyckz suuråker Lommestyckzåker	x
43. Gärdesåker/Geresåker	Gärreß åker, Gärre åker	x
44. Mellanstycksåker	Mällen styckz åker, Mällen åker, Mällem styckz åker	Mellum krog agir?
45. Gåsabitsåker	Gååße Bijtz åker	Gaassebiiden
46. Suråker	Suuråker	x
Suråker havrejord	Suuråker hafre Jordh	x
Sur Mellanåker	Suur Mällenaåker	x
47. Ängakärnsåker	Enge Kiärs åker	x
Ängakärns suråker	Enge Kiärs suuråker	x
Ängakärns suråker, havrejord	Enge Kiärs suuråker hafre Jordh	x

Nyvång

48. Nyvångs åker	Nyy wång åker, Ny wångz åker	x
49. Lilla Nyvångsåker	Lilla Nyywångåker	x
50. Tvärångs åker	Twär Engez åker	x
51. Torvmossåker	Törfmåß åker, Torf måß åker	Toss moss backindtt
52. Bergsåker/Bjäråker	Bärg åker, Bärgez åker	Biergis engen
53. Sur lerjord (förmodl. ej ett namn)	SuurLeerJordh	x
54. Nyvångs suråker	Nyy wång suuråker	x

Nyvång äng/åkerlötär

55. Nyvångsåkerlötärna	Nyy wångåkerlötherna	x
56. Nyvångs köäng	Nyy wång Kiör Eng	Enge kerrid?
57. Halmängen	halmEngen	x
	Nyy wång Engen	x
58. Skambolsängen	Skamboohlz Engen, Skambohls Engen	Skarnbys engen?
59. Västerängen	Wäster Engen	Vestre engen
60 ?. Putebacke	Puutte(?) Backe	x
61. ?	Hällen Engen	x

Åker i Västerängarna

62. Torvmossåker	Törfmåßåker	x
63. Bergåker	Bärg åker, Bärgez åker	x

Långängarna (för gård nr 6 är dessa namn listade under Nyvång)

64. Långängen	LångEngen	Lang engen
65. Tuvängen	Tufwe Engen, Tuf Engen, Tufve Engen	Thuingen?
66. Tvärängen	Twär Engen	Thuingen?
67. Malmöängen	Malmös Engen, Malmöz Engen	Malmös engene thuo
68. Torvmossåkerslötär	Tårfmåßåker Löther, Törfmåß åker öth(?)	x
69. Bergsåkerlöt	Bärgez åkerlöth, Bärckz åker löth	x

Åkrar utan uppgift om vång

70. Svartehjärupsåker	Swartgärbsåker	x
Belägen i närheten av Svartehjärup		
71. Kommenttebacksåker	Kåmmenttebackåker	x

Källor och litteratur

- Alenäs, Stig 2003: *Lojaliteten, prostarna, språket: studier i den kyrkliga «försvenskningen» i Lunds stift under 1680-talet*. Bibliotheca historico-ecclesiastica Lundensis. 46. Lunds universitets kyrkohistoriska arkiv. Doktoravhandling, Lunds universitet.
- Andersson, Magnus & Brink, Kristian & Arthursson, Magnus (red.) 2021: *Megaliter, menhirer och bebyggelse från tidigneolitikum, senneolitikum och yngre bronsålder-yngre järnålder. Arkeologisk undersökning 2019 inför utbyggnad av Södra stambanan Lund-Flackarp. Skåne, Staffanstorps kommun, Flackarp socken, fastighet Flackarp 2:9 och 7:1*. Arkeologerna, Statens historiska museer. Stockholm.
- Baigent, Elizabeth 2005: Monarchs, ministers, and maps. The geometrical mapping of early modern Sweden in international perspective. Birgitta Roeck Hansen (red.): *Nationalutgåva av de äldre geometriska kartorna. Konferens i Stockholm 27–28 november 2003*, 23–60. Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien.
- Bergman, Karl 2002: *Makt, möten, gränser. Skånska kommissionen i Blekinge 1669–70*. Studia Historica Lundensia. Doktoravhandling, Historiska institutionen vid Lunds universitet.
- Carlquist, Gunnar 1954: *Lunds stifts herdaminne från reformationstid till nyaste tid på uppdrag av Lunds stifts domkapitel. Bara, Ljunits och Herrestads kontrakt*. Serie 11. Biografier. 5. Lund.
- Dahl, Sven 1942: *Torna och Bara: studier i Skånes bebyggelse- och näringsgeografi före 1860*. Meddelanden från Lunds universitets geografiska institution. Doktoravhandling, Lunds universitet.
- DAL, *ortnamnssamlingar. Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund*. Arkivcentrum syd i Lund. Institutet för språk och folkminnen. www.isof.se

- DAL, *dialektsamlingar. Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund*. Arkivcentrum syd i Lund. Institutet för språk och folkminnen. www.isof.se
- DD. Se: *Diplomatarium Danicum*.
- Diplomatarium Danicum*. Udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab. København 1938–.
- Ekstrand, Viktor 1896–1903: *Svenska landtmätare: biografisk förteckning. [D. 1] 1628-1900*. Stockholm: Fritzes k. hofbokhandel.
- Hallberg, Göran 1991: *Skånes ortnamn utgivna av Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund. Serie A. Bebyggelsenamn. Del 2. Bara härad*. Lund: Gleerupska universitetsbokhandeln.
- Hallberg, Göran 1996: Skånska drag i Landebokens text. *Studier i talesprogsvariation og sprogkontakt. Til Inger Ejsskjær på halvfjerdsårsdagen den 20 maj 1996*, 111–123. Institut for dansk Dialektforskning, København: Reitzel.
- Hald, Kristian 1948: Vore marknavnes alder. *Namn och Bygd* 36: 14–33.
- Ingers, Ingemar 1962: 1500- och 1600-talets Malmöspråk. *Sydsvenska dagbladet snällposten (SDS) den 19 december 1962*. Malmö.
- Ingers, Ingemar 1967: Reformationslitteratur från Malmö. En språklig granskning. *Malmö fornminnesförenings årsskrift (MFÅ) 1967*.
- Jonsson, Hans 1966: *Nordiska ord för vattensamling*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap 16. Doktoravhandling, Lunds universitet.
- Jørgensen, Bent 1984: Danske marknavnes alder. Onomastisk datering. *Fortid og nutid. Tidsskrift for kulturhistorie og lokalhistorie* 31: 259–270.
- Jørgensen, Bent 1988: *Stednavne i Københavns Amt. Smørum Herred – Sydlige del*. Danmarks Stednavne nr 19. København: Akademisk.
- Jørgensen, Bent 1990: *Stednavne i Københavns Amt. Smørum Herred – Nordlige del*. Danmarks Stednavne nr 20. København: Akademisk.
- Jørgensen, Bent 2006: *Stednavne i København og Københavns Amt. Sokkelund Herred, Sjællanddelen*. Danmarks Stednavne nr 25. København: Akademisk.
- Kalkar, Otto 1881–1907: *Ordbog til det ældre danske sprog (1300–1700) 1–4*. København: Universitets-jubilæets danske Samfund.
- Karlsson, Mattias 2011: Jordar – teknologi – aktörer. Några tankar om bebyggelse och odling kring Lund och Uppåkra i övergången mellan yngre järnålder och medeltid. *Utskrift* 11: 25–47.

- Kousgård Sørensen, John 1968: *Danske sø- og ånavne I A–D*. Navnestudier 6. Institut for Navneforskning. København: Akademisk.
- LM 12-FLA-1. Lantmåterihandling (Lmh). Lantmåterimyndigheternas arkiv. Riksarkivet. <https://www.lantmateriet.se/historiskakartor>
- Lmh. Se: LM 12-FLA-1.
- Lb. Se: *Lunds stifts landebok*.
- Ljunggren, Karl Gustav & Ejder, Bertil 1965: Se: *Lunds stifts landebok*.
- Lumholt, Ib 1967: *Ordforrådet i Sokkelund herreds marknavne*. Navnestudier 5. Institut for Navneforskning. København: Gad.
- Lumholt, Inge 1967: Appellativet kors i marknavne. Vibeke Christensen (1964). *Marknavnestudier*, 76–82. Udgivet af Stednavneudvalget (Institut for Navneforskning. Navnestudier 3). København: Gad.
- Lunds stifts landebok. I–III*. Ljunggren, Karl Gustaf & Ejder, Bertil (utg.). Skånsk senmedeltid och renässans. Skrifter utgivna av Vetenskapsso-cieteten i Lund 4 & 6. 1950–1965. Lund.
- ODS. Se: *Ordbog over det Danske Sprog*.
- Ohlsson, Stig Örjan 1978–1979: *Skånes språkliga försvenskning*. Lunda-studier i nordisk språkvetenskap 30–31. Lund: Ekstrand.
- Ordbog over det Danske Sprog. udg. af Det Danske Sprog- og Litteratur-selskab*. 1918–56. København: Gyldendal. <https://ordnet.dk/ods>
- Pamp, Bengt 1965: Traderingen i skrift under svensk tid av Bjäre härads jordeboksnamn. *Sydsvenska ortnamnsällskapets årsskrift 1965*: 3–79.
- RAÄ. *Riksantikvarieämbetets fornlämningsregister*. www.raa.se
- Riddersporre, Mats 1995: *Bymarker i backspegel. Odlingens landskapet före kartornas tid*. Meddelanden från Lunds universitets geografiska institutioner 124. Trelleborg: Swedala.
- Rietz, Johan Ernst 1867: *Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket*. Malmö: Cronholm.
- Sandén, Johan 2021: *Närbyråkrater och digitaliseringar. Hur lärares arbete formas av tidsstrukturer*. Södertörn Doctoral Dissertations. <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1596431/FULLTEXT01.pdf>
- Santesson, Lillemor 1986: *Tryckt hos Salvius. En undersökning om språkvården på ett 1700-talstryckeri med särskild hänsyn till ortografi och morfologi*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A. 37. Doktoravhandling, Lunds universitet.
- SAOB. *Ordbok över svenska språket*. 1893–. Lund. <https://www.saob.se/>
- Skansjö, Sten 1983: *Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling*

- under äldre historisk tid*. Skånsk senmedeltid och renässans 11. Doktoravhandling, Lunds universitet.
- Skansjö, Sten, Mats Riddersporre & Anders Reinsert 1989: Huvudgårdarna i källmaterialet. *By, huvudgård och kyrka. Studier i Ystadsområdet medeltid*, 71–133. Lund Studies in Medieval Archaeology 5. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Svensson, Lars 1981: *Ett fall av språkvård under 1600-talet. Om historiska ändelser i äldre nysvenskt skriftspråk med särskild hänsyn till regleringen i tryckta kanslihandlingar under Gustav II Adolfs regering*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap, serie A 33. Lund: Ekstrand.
- Svensson, Ola 2015: *Nämnda ting men glömda. Ortnamn, rättsutövning och landskap i Skåne*. Doktoravhandling, Institutionen för svenska språket, Linnéuniversitet.
<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:lnu:diva-46565>.
- Svensson, Ola 2019: De skånska -lov-namnen. Kristina Neumüller m.fl. (red.): *Bebyggelsenamnens dynamik*. Norna-rapporter 97, 83–93.
http://www.sprakochfolkminnen.se/download/18.5f4f926d16bb6b5520d8dd4/1562165273925/Bebyggelsenamnens%20dynamik_Norna%2097.pdf
- Tollin, Clas 2021: *Sveriges kartor och lantmätare 1628 till 1680: från idé till tolv tusen kartor*. Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien.
- Tuvestrand, Birgitta, Guno Haskå, Ola Svensson & David Dunér (red.) 2016: *Norra Åsbo häradsrätt. Dombok 1680–1681: A I a: 1*. Skånsk senmedeltid och renässans 24. Lund: Vetenskaps societeten i Lund. <https://www.lunduniversity.lu.se/lup/publication/0e1a7e86-93a8-4e34-a802-e5216b280321>
- Wahlberg, Mats (red.) 2016: *Svenskt ortnamnslexikon*. 2. utg. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen.
- Wedmark, Bertil 1959–1960: Marknamnsskatten i en skånsk by. *Sydsvenska ortnamns sällskapets årsskrift 1959–60*: 24–34.
- Vikstrand, Per 2007: *Bebyggelsenamnen i Mörbylånga kommun*. Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kalmar län 7. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen.

Vegen til stadnamnet – eit e-læringskurs om stadnamnlova og stadnamnarbeid i kommunane

Ellen Hellebostad Toft

In 2020–21, the Language Council of Norway produced an e-learning course for official work with geographical names. The course deals with topics such as The Place Name Act, how to coin correct and functional address names, and to how to work through place name cases.

The course makes use of animated films, illustrations and practical exercises as effects and devices to reach the learning objectives. It consists of four modules:

- 1. Introduction. Motivates the learners by stating the value of geographical names as cultural heritage.*
- 2. An overview of The Place Name Act and its regulations.*
- 3. An introduction to the rules regulating the standardization of geographical names. Demonstrates how to coin well-formed address names (such as street names) by focusing on general spelling and word formation rules that operate in Norwegian.*
- 4. A detailed overview of the procedure in cases concerning geographical names. The 4th module also explains the roles of the municipalities, the Language Council and the Mapping Authorities.*

The course is openly available for everyone online.

Innleiing

Erfaring har vist at det trengst meir kunnskap om stadnamn blant tilsette

i norske kommunar. Etter dei siste endringane i lov om stadnamn, som tredde i kraft i juli 2019, er det Språkrådet som er stadnamnteneste for norske stadnamn. Som stadnamnteneste skal Språkrådet gi rettleiing og tilråding om skrivemåten av stadnamn, om namneskikk og namnsetjing, og Språkrådet kan òg uttale seg om bruk av stadnamn.

På bakgrunn av den siste lovendringa fekk Språkrådet i 2019 i oppdrag frå Kulturdepartementet å ha hovudansvaret for å utvikle eit e-læringskurs i stadnamnarbeid. I denne artikkelen greier eg ut om prosjektet som resulterte i kurset *Vegen til stadnamnet* – både om bakgrunnen for at det vart sett i gang, og litt om prosessen med å utvikle sjølve kurset. Eg vil kome inn på korleis kurset er bygd opp og kven det er tenkt for. Eg vil forklare korleis vi har arbeidd med å skreddarsy kurset for ei målgruppe som er særst samansett, og fortelje om dei mange og nyttige innspela og tilbakemeldingane vi har fått undervegs frå andre aktørar (ei fokusgruppe, ei referansegruppe og ei pilotgruppe i tillegg til vår eigen organisasjon, Språkrådet). Fokusgruppa og referansegruppa bestod av ulike konstellasjonar av kommunetilsette som arbeider med stadnamn til dagleg, og som dimed veit kvar skoen trykkjer, og av fagpersonar både i Kartverket (med kunnskap om kartvitskap) og i Språkrådet (med kunnskap om språkvitskap). Desse gruppene består av personar som veit kva for område det er mest behov for å vidareformidle kunnskap om. I pilotgruppa hadde vi i tillegg med nokre representantar utan spesiell tilknytning til stadnamn.

Målgruppa for e-læringskurset er først og fremst dei som har ansvar for stadnamnsaker ute i kommunane. Kurset legg opp til ein visuelt engasjerande og interaktiv læringsstrategi som forhåpentlegvis når ut til heile den heterogene målgruppa. I kurset er det lagt stor vekt på å forankre bakgrunnen for stadnamnlova i kulturminnevernet, og også på å forklare kvifor visse skrivemåtar er tilrådde og andre ikkje.

Kurset vart ferdigstilt i april 2021. Det ferdige kurset er tilgjengeleg på www.sprakradet.no og læringsplattforma til DFØ.

Kvifor dette oppdraget?

Heilt sidan stadnamnlova vart vedteken, har stadnamntenesta registrert at det har herska ei viss usikkerheit rundt prosedyrane ved stadnamnarbeid i ein del norske kommunar. Fleire faktorar indikerer eit behov for ei eller anna form for kursing av dei som skal arbeide med stadnamn. Av spørsmål som kjem inn til stadnamntenesta, går det fram at det til tider er usikker-

heit rundt saksbehandlinga i stadnamnsaker, noko som av og til har ført til at det blir gjort feil under saksbehandling i kommunane. Faktorane kan forklarast med at saksgangen i ein del stadnamnsaker er relativt komplisert, og at ulike prosedyrar skal følgjast i saker om primærnamn samanlikna med saker om adressenamn.

Eitt døme på feil saksbehandling kan vere at somme kommunar ikkje sender nye adressenamn til Språkrådet for å avklare skrivemåten før dei gjer vedtak. Da har det skjedd at vegar og plassar har fått vedteke skrivemåtar som bryt direkte både med lokal uttale og med norsk rettskriving. Vidare kan det vere usikkerheit rundt kven som har vedtaksrett i dei ulike sakene. Iblant sender kommunane språkspørsmål til Kartverket og spørsmål om kartføring eller namnregistrering i Sentralt stadnamnregister (SSR) til Språkrådet.

Det finst også ein tilleggsfaktor som gjer eit e-læringskurs om stadnamnarbeid nyttig. Nedbygginga av faget namnegransking, som i lang tid har gått føre seg ved dei høgare utdanningsinstitusjonane, har gjort det enda vanskelegare å tileigne seg fagkunnskap om stadnamn. Dette er rett nok ein sekundær faktor her, ettersom det gjerne ikkje er namnegranskarar som har ansvar for stadnamnarbeidet i kommunane. Men det er likevel ein viktig faktor fordi det vanskeleggjer grunnforskning på eit fagfelt som ikkje står i fare for å bli mindre viktig i framtida.

Proessen

I 2019 vart det altså løyvd 750 000 kroner til Språkrådet for å lage eit nettkurs om stadnamnlova. Språkrådet har allereie laga fleire andre nettkurs som har fått gode tilbakemeldingar, og som har nådd ut til mange. Det at ein når ut til så mange på ein gong, er kanskje den største fordelan med e-læringskurs.

Nettkurskonseptet har fleire andre fordelar også: Eit e-læringskurs har eit audiovisuelt og aktiviserande format som gjer det lett å motivere kursdeltakaren. Kursdeltakaren kan sjølv velje kva ho vil bruke mest tid på. Kurset forsvinn ikkje etter at ein brukar har gjennomført det – det blir liggjande der, slik at ein kan gå attende og bruke det som ei sjekkliste eller som eit oppslagsverk ved seinare høve. Ser ein på det økonomiske aspektet, er det slik at sjølv om det utgjer ei stor eingongsutgift, vil det raskt løne seg etter kvart som kurset blir brukt om og om igjen.

Måla med e-læringskurset

Ei viktig målsetjing for å utvikle dette kurset var sjølv sagt at brukarane skulle lære meir om stadnamnlova og saksgangen i stadnamnsaker og slik kunne få ein enklare arbeidskvardag. Men det var òg ei viktig målsetjing at brukarane skulle finne kurset så motiverande og nyttig at det er verdtt å bruke tid på.

Både i Språkrådet, i Kartverket og rundt om i kommunane har ein observert behovet for eit kurs som dette. Behovet blir særleg tydeleg når det skjer utskiftingar og omorganiseringar blant dei som arbeider med stadnamn i kommunane, ikkje minst fordi både organiseringa av og arbeidsmåten i saker om stadnamn varierer frå kommune til kommune. Som eg var inne på tidlegare, er det heller unntaket enn regelen at det er folk med språkfagleg eller namnefagleg bakgrunn som arbeider med stadnamnsaker i kommunane. Samstundes skal alle som arbeider med stadnamn, rette seg etter det same regelverket og følgje den same saksgangen.

I tillegg til at bakgrunnskunnskap om stadnamn er viktig, er det også ein stor fordel å kjenne til og forstå kvifor lovverket er utforma slik det er. Kurset har difor sterkt fokus på hovudføremålet med stadnamnlova, nemleg å ta vare på stadnamn som kulturminne (jf. § 1) og gi dei ei korrekt skriftform basert på nedarva uttale (jf. § 4).

Målgruppa

Kommunetilsette med stadnamnsaker som ansvarsfelt er altså den viktigaste målgruppa for kurset *Vegen til stadnamnet*. Sjølv om denne gruppa greitt lar seg avgrense, er ho også sterkt samansett. Det har difor vore utfordrande å brukartilpasse kurset. Modulstrukturen og moglegheitene til å navigere fram og attende i kurset gjer likevel at vi meiner vi har fått brukartilpassinga til på ein god måte. Har brukaren namnefagleg bakgrunn, kan ho lett hoppe over introduksjonsdelen og gå rett til den delen som tar for seg stadnamnlova. Og om saksgangen i stadnamnsaker verkar kompleks, er det berre å ta den delen ein gong til. Kurset kan òg vere nyttig og til hjelp for andre – også dei som berre har ei interesse for stadnamn, vil kunne ha nytte og glede av det. Og i den sistnemnde gruppa er det tilsynelatande mange, om ein ser på engasjementet rundt om i kommunane i samband med mange stadnamnsaker.

I media får vi ofte høyre om usemje og tvistar i saker om stadnamn. For ikkje å nøre opp under slik usemje, jobba vi ein del med å velje så

objektive døme som mogleg. I praksis tyder det at døma vi valde, som regel er vanlege stadnamn som ein finn mange plassar i landet. Vidare går kurset lite inn på for eksempel klagesaker. I staden gir kurset grundige forklaringar på bakgrunnen for at reglane må vere slik dei er.

Språkrådet hadde alt ansvaret for det faglege innhaldet, men til dei tekniske sidene av kurset henta vi inn ekspertise utanfrå. Til dette valde vi ut firmaet Apropos Internett AS, som vi har fått hjelp av også før med liknande kurs.

Prosjektsamarbeid

Prosjektgruppa bestod av underteikna og Line Lysaker Heinesen frå Språkrådet og Hege Sælid i Kartverket. Prosjekteigar var Daniel Ims, som er seksjonsleiar i Språkrådet og som også var med på ein del av arbeidet med kursinnhaldet. I tillegg hadde vi god hjelp av andre kollegaer i Språkrådet, særleg med korrekturlesing undervegs og i ettertid med publisering, implementering og lansering.

Kurset – design, struktur og innhald

Figur 1 Skjematisk framstilling av kursstrukturen.

Som ein kan sjå av figur 1, er kurset delt inn i fire modular. Pilene i figuren viser den naturlege rekkjefølgda når ein går gjennom modulane frå start til slutt.

I Språkrådet held vi oss til ei halvt om halvt-fordeling mellom nynorsk og bokmål, og dette kjem også til uttrykk i kurset. Som figuren viser, er

teksten i dei to første modulane på nynorsk, medan det i dei to siste modulane er nytta bokmål.

Figur 2 Skjematisk framstilling av samspelet mellom kursmodulane.

Figur 2 illustrerer korleis dei tre første modulane legg grunnlaget for den fjerde modulen, som i større grad demonstrerer korleis ein bør jobbe med stadnamnsaker i praksis. Difor var den fjerde modulen utheva også i figur 1 over – denne siste modulen er kanskje den mest sentrale for å lære seg å følgje saksgangen i stadnamnsaker i praksis.

Figuren viser at den første modulen introduserer kurset og gir informasjon om faget og den historiske bakgrunnen for stadnamna. Her blir stadnamn som kulturminne forklarte og illustrerte ved hjelp av animerte teikningar og bilete, tekstforklaringar og lenkjer til vidare lesnad.

I den neste kursdelen, modul 2, blir det same gjort med fokus på sjølve stadnamnlova. Kurset presenterer ikkje heile lovteksten, men fokuserer på dei av paragrafane som er mest aktuelle i det praktiske stadnamnarbeidet. Dersom brukaren ønskjer å sjå sjølve lovteksten, finn ho lenkje til nettstaden Lovdata.no i kurset. Ein kan da gå ut av kurset, inn i lovteksten og attende til kurset att og halde fram der ein var etterpå. Dei andre delane av det regelverket som blir brukt i arbeid med stadnamnsaker, slik som forskrift om stadnamn, og andre hjelpemiddel, slik som SSR, blir også forklarte og illustrerte i modul 2, også desse med lenkjer. I den tredje og den fjerde modulen tar vi også i bruk testar og kvissar som verkemiddel. Desse verkemidla er eigna til å sjekke om kunnskapen har festa seg, og dei skapar variasjon slik at det er lettare for kursdeltakaren å halde seg motivert. Dette

er ikkje minst viktig når det er snakk om eit såpass langt og omfattande kurs – det tar nemleg 90 minutt å gjennomføre heile kurset.

I den tredje delen av kurset, modul 3, er det fokus på rettskriving og normering av stadnamna. Dei offisielle reglane som gjeld for dette, blir presenterte med høvelege øvingar til. Målet med øvingane er å lære opp kursdeltakarane til å lage gode, funksjonelle adressenamn og til å velje korrekt skrivemåte. Dei ulike reglane som gjeld for ulike namnetypar, t.d. gardsnamn og bruksnamn, vert òg presenterte. Eitt mål er at kursdeltakaren lettare skal kunne akseptere at eit namn, t.d. *Ås*, kan førekome med ulike skrivemåtar, t.d. *Ås*, *Aas* eller *Aass*. Eit anna mål er å gi saksbehandlarar hjelp til skjønne kva skrivemåtar dei bør føreslå i ulike samanhengar.

Modul 4 går grundig gjennom saksgangen i både adressenamnsaker og i saker om primærnamn. Her blir det klargjort kva som er kommunen sitt ansvar i stadnamnsaker, det vil seie kva kommunen må hente inn av opplysingar og på kva for steg i prosessen dei må utføre dei ulike oppgåvene. Kartet som illustrerer saksgangen, er ganske komplekst å halde seg til, men kurset går gjennom heile saksgangen del for del og illustrerer prosessen med utgangspunkt i konkrete namnesaker med enkle og relevante døme. Moglege utfordringar og ulike utfall i ulike saker blir illustrerte med konkrete døme og oppgåver.

Heilt til slutt i kurset er det lagt inn oppgåver der deltakaren får summert opp att litt av det ho bør ha lært seg gjennom å ta kurset. Oppgåvene inneheld element frå alle delane av kurset.

Det ferdige kurset

I det ferdige kurset *Vegen til stadnamnet* får vi møte to fiktive personar som vi har kalla Henrik og Kristine. Henrik jobbar til dagleg som saksbehandlar med ansvar for stadnamnsaker i kommunen der han bur. Kristine er tilsett i stadnamntenesta i Språkrådet, og er ein person Henrik har kontakt med undervegs i arbeidet sitt. Kursdeltakaren får vere med på nokre møte mellom dei. Vi blir òg presenterte for Kartverket, som har ei overordna rolle som vedtaksmynde i saker om primærnamn og som i tillegg er ein sentral aktør i fleire andre steg i behandlinga av adressenamnsaker.

Dei to personane og Kartverket opptrer som gjennomgangsfigurar gjennom heile kurset, men er mest aktive i modul 4. Opplevinga for kursdeltakaren kan summerast opp slik: Etter litt opplæring i historikk (i

modul 1), og i lovverk, reglar og hjelpemiddel (i modul 2), pluss normeringsarbeid (i modul 3), følgjer vi Henrik gjennom ulike prosessar med å gje adressenamn til vegar i kommunen sin i modul 4.

Kvalitetssikring med testgrupper

Ettersom eit mål med kurset var at det skulle vere brukarvenleg og fagleg nyttig for ei førehandsspesifisert målgruppe, var det særleg viktig for oss å hente inn både tips til og tilbakemeldingar på brukarvenlegheit og fagleg relevans undervegs i prosessen.

Heilt i startfasen av prosjektet henta vi inn tilbakemeldingar på sjølve kurskonseptet (prosjektideen) frå ei fokusgruppe. Fokusgruppa bestod av kommunetilsette og ein representant frå Kartverket. Fokusgruppa fekk tilsendt ei spørjeundersøking på e-post. Tilbakemeldingane vi fekk i undersøkinga, var til god hjelp seinare da vi formulerte grunnlaget for anbodskonkurransen der vi valde ut den eksterne samarbeidspartnaren.

Den testgruppa som hadde mest å seie i kvalitetssikringa av kurset, var referansegruppa. Referansegruppa var sett saman av både representantar frå kommunane, altså den primære målgruppa, av folk i Kartverket og av medlemmer i fagrådet for stadnamn (som har språkvitskapeleg og namnefagleg kompetanse). I tillegg hadde vi med ein representant for media (frå NRK). Referansegruppa testa og evaluerte kurset på to stadium i prosessen. Først las dei gjennom heile manuset og melde attende til prosjektgruppa på det. Så, på eit seinare stadium i prosessen, klikka gruppe-medlemene seg gjennom heile alfaversjonen av kurset og melde attende på denne. Begge desse oppgåvene var relativt tidkrevjande for deltakarane i referansegruppa, men til gjengjeld svært nyttige for å kome vidare med prosjektet. Etter innspela frå referansegruppa vart kurset gjort betre på mange punkt.

Den aller siste versjonen av kurset – versjonen som låg føre rett før kurset skulle lanserast – var det pilotgruppa som testa ut. Pilotgruppa var noko meir samansett enn dei andre testgruppene. Her hadde vi med personar frå fleire ulike sektorar, nokre representantar for den jamne språkbrukar (dvs. utan spesiell språkfagleg bakgrunn), og i tillegg nokre tilsette i Språkrådet. Under pilottesten var poenget primært å teste ut dei tekniske løysingane i kurset – t.d. om den jamne brukar heile vegen skjønar kva ho skal gjere på dei ulike stega i kurset.

Ferdigstilling

Kurset var ferdig i april 2021. Frå mai same år har det lege allment tilgjengeleg på nettet. Kurset er å finne på læringsplattforma til DFØ, og det er mogleg å klikke seg inn via nettsida til Språkrådet. Ein må logge seg inn som DFØ-brukar, og alle som ønskjer å gjennomføre kurset, kan enkelt få oppretta brukar slik at dei kan logge seg inn.

DFØ har gitt oss tal på kor mange som til no har tatt kurset, og dei har også samla inn evalueringar. Hausten 2022 er det 303 personar som har gjennomført heile eller delar av kurset. 133 har fullført alle delane av kurset, og det er registrert tolv vurderingar – både skriftlege tilbakemeldingar og talarakterar. Dei skriftlege tilbakemeldingane har jamt over vore gode, og kurset har fått karakterane 5 og 6 (på ein skala frå 1 til 6).

Det er kommunikasjonsseksjonen i Språkrådet som har hatt ansvaret for lanseringa av kurset, med pressemeldingar, nyheitsbrev og notisar i ulike kanalar. Kartverket har informert om kurset i nyheitsbrevet sitt ved fleire høve, og alle kommunane i landet har fått e-post med informasjon om kurset. Etter at kurset var klart til bruk, har også stadnamntenesta opplyst om kurset i tilrådingbrev til kommunane i stadnamnsaker.

Kva med kvenske og samiske stadnamnsaker?

Når det gjeld kvenske og samiske stadnamnsaker, er saksgangen litt annleis og litt meir omstendeleg enn saksgangen for saker med norske stadnamn. Det er også litt andre utfordringar i arbeidet med kvenske og samiske namn. Vi treng hjelp av kvenskkyndige for å eventuelt få laga kurs for kvenske namn, og for samiske namn er det nødvendig å samarbeide med Sametinget (som er stadnamnteneste for samiske stadnamn). Vi håpar likevel at dette kan bli realisert i framtida, og at Vegen til stadnamnet kan fungere som utgangspunkt for andre, liknande kurs.

Kjelder

Kjeldene som er aktuelle for denne artikkelen, er dei same som i kjelde-lista som høyrer til e-læringskurset og finst heilt på slutten av kurset. Eit utval frå denne lista følger nedanfor.

Forskrift om stadnamn (Lovdata)

Kartverkets adresseveileder

Kartverkets nettsider om matrikkelføring

Kartverkets nettsider om stedsnavn

Lov om stadnamn (Lovdata)

Matrikkelforskrifta, kapittel 12

Om klagenemnda for stedsnavnsaker

Sentralt stadnamnregister hos Kartverket

Unesco, om immaterielle kulturminner (norsk)

Unesco, om immaterielle kulturminner (engelsk)

Utfyllande reglar om skrivemåten av norske stadnamn

Medarbeidarar i årgang 39

Budal, Ingvil Brügger, f. 1975. Cand. philol. 2001 (Universitetet i Bergen), ph.d. 2009 (Universitetet i Bergen). Professor i nordisk språkvitenskap. Adr. Høgskulen på Vestlandet. Postboks 7030 5020 Bergen.
E-post: Ingvil.Brugger.Budal@hvl.no

Bukve, Trude, f. 1986. Master 2012 (Universitetet i Bergen), ph.d. 2019 (Universitetet i Bergen). Førsteamanuensis i norsk språk, Høgskulen på Vestlandet. Adr. Høgskulen på Vestlandet. Postboks 7030 5020 Bergen.
E-post: Trude.Bukve@hvl.no

Evemalm-Graham, Sofia, f. 1989. Ph.d. 2018 (University of Glasgow). Research Associate, University of Glasgow. Adr. Flat 3, 166 Main Street, ML4 3DN Bellshill, Skottland.
E-post: sofia.evemalmgraham@glasgow.ac.uk

Heide, Eldar, f. 1966. Magister 1998 (Universitetet i Oslo), dr. art. 2006 (Universitetet i Bergen). Professor i norsk, Høgskulen på Vestlandet. Adr. FLKI, HVL, Inndalsveien 28, 5063 Bergen. E-post: eldar.heide@hvl.no

Helander, Kaisa Rautio, f. 1960. Cand. filol. 1990 (Universitet i Oulu, Finland). Ph.d. 2008 (Universitet i Oulu). Professor i samisk navnegransking, Sámi allaskuvla (Samisk høgskole), 9520 Guovdageaidnu.
E-post: kaisarh@samas.no

Helleland, Botolv, f. 1940. Cand.philol. 1970 (Universitetet i Oslo). Pensjonert førsteamanuensis, Universitetet i Oslo. Adr. Sofies plass 1, 0169 Oslo.
E-post: botolv.helleland@iln.uio.no

Larsen, Terje, f. 1948. Cand. philol. 1976 (Universitetet i Oslo). Pensjonert seniorrådgjevar i stadnamntenesta, Språkrådet. Adr.: Villaveien 7, 3302 Hokksund.

E-post: terjelar1948@gmail.com

Mascetti, Samuele, f. 1991. Master 2017 (Universitetet i Bergen). Høgskulelektor i norsk. Adr. Høgskulen på Vestlandet, Sogndal. Postboks 133, 6851 Sogndal.

E-post: sama@hvl.no

Olesen, Rikke Steenholt, f. 1974. Cand.mag. (Københavns Universitet) 2003, Ph.d. 2008 (København), Lektor i Navneforskning, formand for Stednavneudvalget. Adr. Arkiv for Navneforskning, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Emil Holms Kanal 2, 2300 København S, Danmark.

E-post: rikke.steenholt.olesen@hum.ku.dk

Ore, Christian-Emil, f. 1957, Cand. real. 1985 (Universitetet i Oslo). Dr. scient. 1988 (Oslo). Førsteamanuensis, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo, pb. 1102, Blindern, 0317 Oslo.

E-post: c.e.s.ore@iln.uio.no

Petrulevich, Alexandra, f. 1983. MA i lingvistik och översättningsvetenskap 2006 (Udmurtiska statsuniversitetet, Izjevsk). Fil. dr 2016 (Uppsala). Biträdande universitetslektor. Adr. Uppsala universitet, Institutionen för nordiska språk, Box 527, SE-751 20.

E-post: alexandra.petrulevich@nordiska.uu.se

Svensson, Ola, f. 1967. Fil. dr. (Linnéuniversitetet) 2015. Ortnamnsutredare vid Lantmäteriet. Adr. Lantmäteriets ortnamnsfunktion, Lantmäterigatan 2, 802 64 Gävle.

E-post: ola.svensson@lm.se

Toft, Ellen Hellebostad, f. 1974. Cand. philol. 2002 (Universitetet i Oslo). Ph.d. 2010 (Oslo). Seniorrådgjevar i Språkrådet. Adr. Språkrådet, Postboks 1573 Vika, 0118 Oslo.

E-post: ellen.toft@sprakradet.no